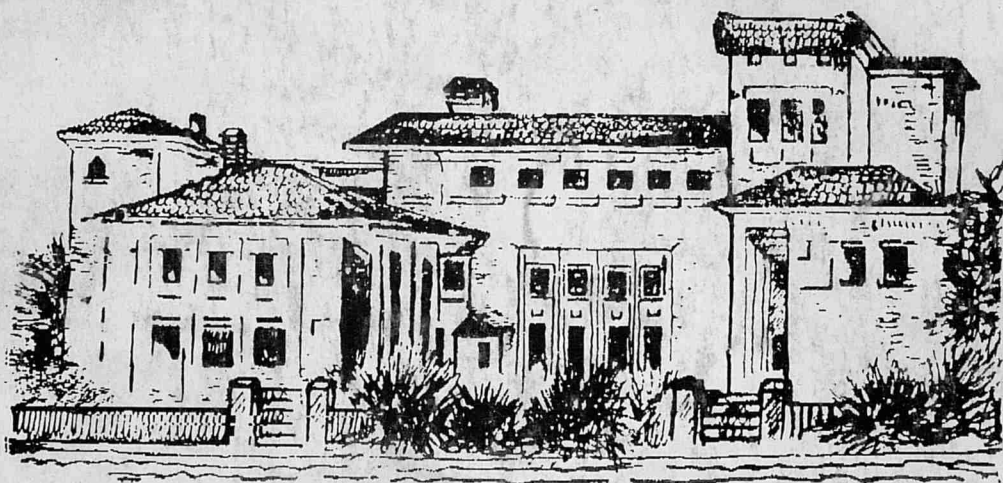

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

REVISTA ISTORICĂ

fondator N. Iorga

Serie nouă, tomul 7, 1996

3-4

Martie – Aprilie

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

COLEGIUL DE REDACȚIE

ȘERBAN PAPACOSTEA (*redactor șef*), VENERA ACHIM,
PAUL CERNOVODEANU, VIRGIL CIOCÎLTAN, FLORIN
CONSTANTINIU, EUGEN DENIZE, ANDREI EȘANU,
GEORGETA PENELEA-FILITTI, NAGY PIENARU, APOSTOL
STAN, ION STANCIU

„REVISTA ISTORICĂ” apare de 6 ori pe an în numere duble.

În țară revista se poate procura pe bază de abonament la:
RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, Sect. 1, P.O. Box 33–57,
Fax 401–222 6407, Tel. 401–618 5103; 401–222 4126, București,
România; ORION PRESS INTERNATIONAL S.R.L., Șos.
Olteniței 35–37, Sect. 4, P.O. Box 61–170, Fax 401–312 2425;
401–634 7145, Tel. 401–634 6345, București România; AMCO
PRESS S.R.L., Bd. N. Grigorescu 29 A, ap. 66, Sect. 3, P.O. Box
57–88, Fax 401–312 5109, Tel. 401–643 9390; 401–312 5109,
București, România.

La revue „Revista Istorică” paraît six fois par an en numéros
doubles.

Toute commande de l'étranger pour les travaux parus aux Éditions
de l'Académie Roumaine sera adressée à: RODIPET S.A. Piața
Presei Libere nr. 1, Sect. 1, P.O. Box 33–57, Fax 401–222 6407; Tel.
401–618 5103; 401–222 4126, București, România; ORION PRESS
INTERNATIONAL S.R.L., Șos. Olteniței 33–37, Sect. 4, P.O.
Box 61–170, Fax 401–312 2425, 401–634 7145, Tel. 401–634 6345,
București, România.

REDACȚIA:

ION STANCIU (*redactor șef adjunct*)
NAGY PIENARU
VENERA ACHIM

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru
schimb, precum și orice corespondență se
vor trimite pe adresa redacției revistei
„REVISTA ISTORICĂ”, B-dul Aviatorilor
nr. 1, 71247 – București, tel. 650 72 41

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie nr. 13, Tel. 410 32 00

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ

TOM VII, NR. 3-4

Martie – Aprilie 1996

SUMAR

BANATUL ÎN EPOCA MODERNĂ INSTITUȚII NAȚIONALE ȘI ELITE ROMÂNEȘTI

- NICOLAE BOCȘAN, Separația ierarhică a bisericii ortodoxe române de biserica ortodoxă sârbă, 1864–1868 155
- GÜNTER KLEIN, Die rumänischen Offiziere in der k. (u.) k. Armee. Sozial Aufstieg ohne Verlust der nationalen Identität? 175

- TATIANA DUȚU, Situația Banatului la sfârșitul primului război mondial (1918–1920) 191

BANATUL LA SFÂRȘITUL CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

- VASILE RÂMNEANȚU, Aspecte ale vieții politice din județul Timiș-Torontal în perioada 1944–1946 205
- MIODRAG MILIN, „Titoismul” la granița româno-iugoslavă. Preliminarii (octombrie 1944–ianuarie 1945) 221

- FLORIN ANGHEL, O alternativă de colaborare în interiorul Axei. Spre o nouă Mică Înțelegere, 1941–1944 233

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

- I.C. FILITTI: *Jurnal* (XI) (*Georgeta Penelea-Filitti*) 259
- Din corespondența lui Constantin Kirițescu (1922–1945) (*Ovidiu Bozgan, Cornel Beda*) 271

„Revista istorică”, tom VII, nr. 3–4, p. 151–326, 1996

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Al VII-lea Congres Internațional de istorie economică și socială a Imperiului otoman (1300–1920), Heidelberg, 25–29 iulie 1995 (*Bogdan Murgescu*); Sesiunea de comunicări „Ecosinteze și etnosinteze carpatine” de la Muzeul județean Argeș, Pitești, 12–13 octombrie 1995 (*George Georgescu-Șuici*); Sesiune științifică studențească, Alba-Iulia, 28–30 noiembrie 1995 (*Alin Ciupală*); Călătorie de studii în Polonia (*Florin Anghel*) 305

NOTE ȘI RECENZII

THOMAS J. ARCHDEACON, *Correlation and Regression Analysis. A Historian's Guide*, The University of Wisconsin Press, Madison, Wisconsin, 1994, 352 p. (*Irina Gavrilă*); PAUL CERNOVODEANU, PAUL BINDER, *Cavalerii Apocalipsului. Calamități naturale din trecutul României (până la 1800)*, Edit. Silex, București, 1993, 255p. (*Louis Roman*); ANDRÉ FONTAINE, *L'un sans l'autre*, Fayard, Paris, 1991, 372 p. (*Adrian Grecu*); DUBRAVKO HORVATIĆ, *Kroatien*, Edit. Turistkomerc, Zagreb, 1992, 176 p. (*Betinio Diamant*); CARLO GHISALBERTI, *Storia costituzionale d'Italia 1848–1948*, Bari, 1993, 451 p. (*Raluca Tomi*); FREDERICK KELLOG, *The Road to Romanian Independence*, West Lafayette, Indiana, 1995, 200 p. (*Apostol Stan*); ALEXANDRU ROZ, *Aradul – cetatea Marii Uniri*, Edit. Mirton, Timișoara, 1993, 385 p. (*Venera Achim*); FRANCISCO VEIGA, *La trampa balcánica. Una crisis europea de fin de siglo*, Grijalbo Mondadori, Barcelona, 1995, 398 p. (*Eugen Denize*) 311

REVISTA ISTORICĂ

NEW SERIES

TOME VII, Nos. 3–4

March – April 1996

CONTENTS

THE BANAT IN THE MODERN TIME

ROMANIAN NATIONAL INSTITUTIONS AND ROMANIAN ELITES

- NICOLAE BOCŞAN, The Hierarchic Separation of the Romanian Orthodox Church from the Serbian Orthodox Church, 1864–1868 155
- GÜNTER KLEIN, Die rumänischen Offiziere in der k. (u.) k. Armee. Sozial Aufstieg ohne Verlust der nationalen Identität? 175

- TATIANA DUŢU, The Banat at the End of World War I (1918–1920) 191

THE BANAT AT THE END OF WORLD WAR II

- VASILE RÂMNEANŢU, Aspects of the Political Life in Timiş–Torontal County Between 1944 and 1946 205
- MIODRAG MILIN, The “Titoism” at the Romanian-Yugoslavian Border. Preliminary (October 1944 – January 1945) 221

- FLORIN ANGHEL, An Alternative of Collaboration Within the Axis. Toward a New Little Entente, 1941–1944 233

MEMOIRS, CORRESPONDENCE, NOTES

- I.C. Filitti: *Diary* (XI) (*Georgeta Penelea-Filitti*) 259
- From the Correspondence of Constantin Kirişescu (1922–1945) (*Ovidiu Bozgan, Cornel Beda*) 271

SCIENTIFIC LIFE

- The 7th International Congress of Economic and Social History of the Ottoman Empire (1300–1920), Heidelberg, 25–29 July 1995 (*Bogdan Murgescu*); Scientific Session; “Eurosyntheses and Ethnosyntheses in the Area of the Carpathians”, “the Argeş County Museum”, Piteşti, 12–13 October 1995 (*George Georgescu-Şuică*); University Scientific Session, Alba-Iulia, 28–30 November 1995 (*Alin Ciupală*); Documentary Trip to Poland (*Florin Anghel*) 305

NOTES AND REVIEWS

- THOMAS J. ARCHDEACON, *Correlation and Regression Analysis. A Historian's Guide*, The University of Wisconsin Press, Madison, Wisconsin, 1994, 352 pp. (*Irina Gavrilă*); PAUL CERNOVODEANU, PAUL BINDER, *Cavalerii Apocalipsului. Calamităţi naturale din trecutul României (până la 1800)* (The Knights of the Apocalypse. Natural Calamities in Romania's Past (up to 1800), Edit. Silex, Bucharest, 1993, 255 pp. (*Louis Roman*); ANDRÉ FONTAINE, *L'un sans l'autre*, Fayard, Paris, 1991, 372 pp. (*Adrian Grecu*); DUBRAVKO HORVATIĆ, *Kroatien*, Edit. Turistkomerc, Zagreb, 1992, 176 pp. (*Betinio Diamant*); CARLO GHISALBERTI, *Storia costituzionale d'Italia 1848–1948*, Bari, 1993, 451 pp. (*Raluca Tomi*); FREDERICK KELLOG, *The Road to Romanian Independence*, West Lafayette, Indiana, 1995, 200 pp. (*Apostol Stan*); ALEXANDRU ROZ, *Aradul – cetatea Marii Uniri* (Arad – The city of the Great Union), Edit. Mirton, Timişoara, 1993, 385 pp. (*Venera Achim*); FRANCISCO VEIGA, *La trampa balcánica. Una crisis europea da fin de siglo*, Grijalbo Mondadori, Barcelona, 1995, 398 pp. (*Eugen Denize*) 311

BANATUL ÎN EPOCA MODERNĂ INSTITUȚII NAȚIONALE ȘI ELITE ROMÂNEȘTI

SEPARAȚIA IERARHICĂ A BISERICII ORTODOXE ROMÂNE DE BISERICA ORTODOXĂ SÂRBĂ

1864–1868

NICOLAE BOCȘAN

Evoluția ortodoxiei din Austria spre biserici naționale, fenomen inaugurat la sfârșitul secolului al XVIII-lea, reactualizează în opinia publică și în cercurile politice relația etnie-confesiune, care a influențat relațiile interetnice și interconfesionale în tot secolul al XIX-lea. Solidaritățile confesionale și legăturile bisericești care au funcționat în secolul al XIX-lea au fost afectate de principiile liberale, vehiculate de laicat în mediul bisericesc, în tentativa de reformare a organizării instituțiilor ecleziastice, de impactul ideii moderne de națiune și a principiului de naționalitate, ce reclamau instituționalizarea societății pe baze naționale. Evoluția bisericilor din Europa Centrală spre biserici naționale a constituit un fenomen general în epocă, care a afectat legăturile bisericești tradiționale, româno-sârbă în biserica ortodoxă, româno-ruteană în biserica greco-catolică, între biserica greco-catolică și romano-catolică, în interiorul catolicismului între biserica croată și cea maghiară, cu implicații directe asupra relațiilor dintre națiunile Imperiului austriac, dată fiind și abilitatea cu care Viena a manevrat raporturile confesionale în scopuri politice, pentru menținerea unității și echilibrului imperiului. În atari condiții procesul de formare a bisericilor naționale la români, sârbi, croați, ruteni încorporează inevitabil și conotații politico-naționale, generând relații interetnice încordate, dispute confesionale, tensiuni între dinastie și diferite grupuri naționale. După experiența din 1848 și a regimului absolutist, Viena a controlat cu atenție raporturile și referințele ierarhice pentru a nu declanșa conflicte de proporții între națiunile implicate, de natură să dezafecteze echilibrul politic și pentru a menține integritatea imperiului. Legătura bisericească româno-sârbă, care a funcționat în ortodoxia din Austria în tot cursul secolului al XVIII-lea sub semnul privilegiilor ilire, a fost puternic afectată de aceste tendințe, evoluând de la confruntare până la separație bisericească, proces complex și de durată, jalonat de o serie de evenimente, dintre care cel mai important a fost revoluția

de la 1848, când românii din Banat au proclamat pentru prima oară separația de ierarhia sârbă, inaugurând faza de realizare practică a mitropoliei autonome române¹.

Instaurarea regimului liberal în Austria a creat condiții favorabile separației bisericii românești de ierarhia sârbă și restaurării mitropoliei ortodoxe române, după tentativele nereușite din perioada postrevoluționară și din deceniul absolutist, românii exploatând cu succes noul raport de forțe din monarhie, realizat prin instaurarea federalismului, jocul politic declanșat între centru și provincii, între coroană și națiuni, între națiuni și între confesiuni. Regimul liberal inaugurează o nouă fază în procesul de separație bisericească a romanilor de ierarhia sârbă de la Carloviț și ultima fază în procesul de restaurare a mitropoliei ortodoxe române. Viena și-a reconsiderat atitudinea față de români, având nevoie de concursul acestora în noua organizare federalistă a monarhiei². Voivodina sârbă și Banatul timișan au fost încorporate regatului Ungariei, în pofida protestelor românilor și sârbilor. La rândul ei Pesta a încurajat emanciparea bisericească a românilor de ierarhia de la Carloviț și înființarea mitropoliei ortodoxe române pentru a contracara opoziția sârbilor nemulțumiți de anexarea la Ungaria.

În aceste condiții, începutul separației bisericii ortodoxe române de ierarhia sârbă a fost încurajat de cercurile imperiale și de atitudinea favorabilă a clasei politice maghiare³, dar Viena a tergiversat decizia în chestiunea mitropoliei române, deși restaurarea ei a fost riguros susținută în intervalul 1860–1863 de elita românească din Banat și Transilvania în frunte cu Andrei Șaguna (conferința ortodoxă româno-sârbă din 1860, senatul imperial, conferința episcopală ortodoxă din decembrie 1860, sinodul ortodox ardelean din 1860, congresul național bisericesc din 1862 față de care românii au declarat pasivitatea, petiția adresată împăratului la 15 martie 1862)⁴.

Nu întâmplător anul 1863 a fost decisiv și pentru mitropolia ortodoxă română, în contextul reconsiderării atitudinii Vienei față de români și a rolului Transilvaniei⁵ în noua organizare constituțională a monarhiei. După ezitățile din 1862, curtea a hotărât să se sprijine pe români, convocând dieta

¹ Pe larg acest fenomen în vol. Nicolae Bocșan, Ioan Lumperdean, Ioan Aurel Pop, *Etnie și confesiune în Transilvania (secolele XIII–XIX)*, Oradea, 1994, p. 97–149.

² Simion Retegan, *Dieta românească a Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1979, p. 55.

³ Ilarion Pușcariu, *Metropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania*, Sibiu, 1900, p. 137, 139.

⁴ Pe larg la Nicolae Bocșan, Ioan Lumperdean, Ioan Aurel Pop, *op. cit.*, p. 171–176.

⁵ Simion Retegan, *op. cit.*, p. 65.

Transilvaniei. Nu lipsit de conotații politice, rescriptul imperial din 25 iunie 1863 anunța intenția împăratului de a înființa o mitropolie ortodoxă română coordonată de cea sârbă⁶. În acest scop Cancelaria aulică transilvană a cerut episcopului Șaguna propuneri pentru organizarea mitropoliei, opinia sa în legătură cu oportunitatea extinderii jurisdicției acesteia și asupra românilor ortodocși din Ungaria, în legătură cu episcopiile sufragane și mijloacele de realizare a separației ierarhice de biserica sârbă. Răspunsul episcopului⁷ Șaguna reia punctele petiției din 15 martie 1862, înaintată împăratului de delegația românilor ortodocși din imperiu și susținea o singură mitropolie ortodoxă română în monarhia austriacă, cu episcopii sufragane la Arad, în Bucovina și alte trei noi episcopii românești la Timișoara, Caransebeș, Cluj, separația de ierarhia sârbă urmând să se decidă într-un congres românesc. Episcopul ardelean preciza că drepturile sârbilor nu vor fi atinse, deoarece vor păstra în Banat, la Vârșeț, episcopia lor națională, sub jurisdicția patriarhului de la Carloviț. Partea ce revenea românilor din fondurile ortodoxe comune asigura dotarea noii mitropolii. Șaguna susținea ca mitropolitul să fie ales în congresul bisericesc, format din cler și mireni, iar episcopii în sinodul episcopesc, urmând să fie confirmați de împărat⁸. Deoarece Cancelaria aulică a Transilvaniei mai avea dubii asupra extinderii ariei de jurisdicție a noii mitropolii în afara granițelor Principatului, respectiv asupra românilor ortodocși din Ungaria (Banat, Arad, Bihor), a cerut consultarea sinodului ardelean.

Întrunit la 22 martie 1864, sinodul eparhiei ardelene a înaintat o petiție împăratului, în care a susținut propunerile formulate de Șaguna și a elaborat, pe baza unui proiect redactat de episcop, regulamentul de organizare a noii provincii bisericești în 174 de paragrafe, care a servit drept bază Statutului Organic din 1868⁹.

Demersurile de separație au favorizat tensiunile și disputele româno-sârbe în toate cele trei eparhii cu majoritate românească, dar elitele celor două popoare au început să facă delimitările necesare între confesional și politic de pe pozițiile liberalismului, sugerând necesitatea cooperării politice și a solidarității, în pofida divergențelor pe teme bisericești. Ziarul belgrădean „Vidovdan”¹⁰ aprecia „dreaptă” și legitimă aspirația românilor, deoarece „biserica orientală e democrată și națională”, „la această instituțiune au ținut și ținesc și celălalte biserici din Europa”: „Pretutindenea – scria „Vidovdan” – se dă bisericilor caracter național și independență. Această independență

⁶ Ilarion Pușcariu, *op. cit.*, p. 144.

⁷ *Ibidem*, *Colecțiunea actelor*, p. 208–209.

⁸ *Ibidem*, p. 210–216.

⁹ *Actele Sinodului bisericii gr. răsăritene din Ardeal din anul 1864*, Sibiu, 1864.

¹⁰ „Concordia” IV, 1864, 23 (277), 19/31 martie, p. 92.

o poftesc acum și românii, sârbii n-au nimic în contră, ei recunosc că dorul e drept și corespunde timpului prezent". În opinia sârbească despărțirea ierarhică trebuia să se facă „pe baza naționalității și a independenței”, fără intervenția autorității politice, care putea periclita autonomia bisericii sârbe, păstrată cu atâtea sacrificii: „dacă românii s-ar supune ocrotirii, din aceasta s-ar face uz pentru viitor și li s-ar curma și sârbilor dreptul de independență”. Această dorință sârbească venea în contradicție cu ideile formulate de Șaguna, după care separația și restaurarea mitropoliei române trebuiau să se facă printr-o decizie imperială și nu printr-o hotărâre a congresului de la Carloviț. Dincolo de opiniile diferite cu privire la înfăptuirea separației, ideea comună la elitele celor două națiuni era că „despărțirea trebuie să întărească, dar nu să nimicească solidaritatea între ambele părți”, că separația „are să fie despărțire, iar nu învrăjbire, căci și de acum vom mai avea interes comun, anume interesul bisericii orientale în Austria”¹¹.

Apelurile elitelor pentru solidaritate și cooperare nu au putut evita disputele locale, la nivelul comunităților bisericești, provocate mai ales de circulara episcopului de la Vârșeș, din 16 octombrie 1863, împotriva oricăror noutăți introduse de persoane sau comunele bisericești „în slujire, în cetire, în cântare și în punerea inscripțiilor bisericești”¹². Circulara viza limba română în oficierea ceremoniilor și alfabetul latin în cărțile sau inscripțiile bisericești, ceea ce a provocat reacția comunităților românești. Asimilarea ideii naționale la nivelul comunelor urbane sau rurale românești a adâncit segregarea la nivelul solidarității confesionale și a legăturii bisericești româno-sârbe, accentuând importanța limbii naționale ca limbă de cult, a elementelor ce definesc identitatea românească, între care alfabetul latin, simbolurile naționale ș.a. Prima comună bisericească care a reacționat la circulara episcopului Emilian Kengelac a fost Lugojul, unde s-a întrunit o adunare bisericească ad-hoc, sub președenția lui Filip Pascu, cu Iulian Ianculescu notar, cerând sistarea circularei. Adunarea invoca caracterul național al bisericii ortodoxe, faptul că cele mai mari transformări s-au făcut de-a lungul veacurilor în limba de cult, ce au dus la generalizarea limbii române în biserica românească și, odată cu aceasta, la înlocuirea cuvintelor și a inscripțiilor slavone¹³. Cu această atitudine s-au solidarizat și alte comune bisericești din Banat, care au declarat public că „toate năzuințele și întreprinderile inteligenței lugojene în cauza limbii noastre sunt consimțire și răsunete comune ale tuturor românilor bănățeni”¹⁴. În contextul disputelor confesionale, declarația de solidaritate

¹¹ Ibidem.

¹² „Concordia”, IV, 1864, 29(283), 9/21 aprilie, p. 126.

¹³ Ibidem.

¹⁴ *Răsunet de la mai mulți români din dieceza Vârșeș*, Bocșa Montana, iunie 1864, „Concordia”, IV, 1864, 48(302), 14/26 iunie, p. 191.

cu lugojenii învoca și trecerile numeroase la biserica greco-catolică în eparhia Vârșeșului, favorizate de divergențele româno-sârbe în cadrul ortodoxiei, explicate prin situația materială precară a preoților și abuzurile la care era supus poporul din partea clerului.

Congresul electoral convocat pentru 1 august 1864 trebuia să dezbată, potrivit circularei de convocare, „corelațiunea românilor cu ierarhia noastră”. Ca și în 1862, s-a ridicat problema atitudinii românilor față de congres. Pasivitatea proclamată atunci nu mai era oportună și aplicabilă. Urmând exemplul lui Andrei Mocioni din 1862, la 8 iulie 1864, Vincențiu Babeș a publicat un articol de orientare pentru opinia publică românească, potrivit căruia „în toate diecezele românești clerul, poporul și inteligența să participe la alegeri, grijând ca din comune să se trimită bărbați luminați la locurile de alegere superioară, astfel ca la congres să participe bărbați de încredere ai națiunii”¹⁵.

În eparhiile de sub jurisdicția Carlovișului au avut loc consfătuiri ale inteligenței, menite să decidă atitudinea românilor față de congres și adunări pentru desemnarea reprezentanților la forul superior de alegere a deputaților la congres. Senatorii din Regimentul de graniță românesc nr. 13, întruniți la Caransebeș, au declarat „că nu pot participa la un congres care e în contradicție cu vechea dorință și cerere a poporului român de a avea mitropolitul său”¹⁶. La Timișoara alegerile au fost tulburate de disputele româno-sârbe¹⁷, provocate de intenția fiecărei comunități de a-și impune proprii reprezentanți, de atitudinea protopopului Meletie Drăghici, contestat de români, de anularea alegerilor inițiale. Majoritatea românească a eparhiei a dat câștig reprezentanților comunităților române. Toți deputații mireni aleși au fost români, iar votul acestora a fost decisiv și la desemnarea deputaților clerului, contribuind la alegerea lui Jivcovi, parohul din Panciova, în locul protopopului Chichindei Vlahovici¹⁸. La Arad, în 10 iulie 1864, au fost aleși Sigismund Popovici și Lazăr Ionescu, investiți cu următorul credențional pentru congres: „românii ținători de biserica ortodoxă răsăriteană din privința ierarhiei să fie despărțiți de coreligionarii lor sârbi și să aibă propria lor mitropolie națională”¹⁹. La Oradea, adunarea s-a întrunit în 22 iulie, sub președenția protopopului Bica. Într-o conferință preliminară, delegații beiușeni au decis să nu aleagă deputați la congres, „pentru a protesta încă de acasă”. La propunerea lui Partenie Cosma, majoritatea delegaților la adunarea

¹⁵ Vincențiu Babeș, *În cauza congresului din Carloviș*, în „Concordia”, IV, 1864, 52(306), 28 iunie/10 iulie.

¹⁶ „Concordia”, IV, 1864, 55(309), 9/21 iulie, p. 220.

¹⁷ „Concordia”, IV, 1864, 54(308), 5/17 iulie.

¹⁸ „Concordia”, IV, 1864, 56(310), 12/24 iulie.

¹⁹ „Concordia”, IV, 1864, 57(311), 16/28 iulie, p. 226.

de la Oradea a decis să nu participe la alegerea deputaților și la lucrările congresului până când împăratul nu va acorda românilor mitropolie și congres propriu, să înainteze comisarului imperial la congres un memoriu în acest sens. Memorandul adresat comisarului imperial invoca raporturile românilor cu ierarhia sârbă, credenționalele încredințate de alegători, care cereau delegaților să susțină separația ierarhică, faptul că obiectivul congresului era unul electoral, iar românii sunt hotărâți să nu se amestece „în treburile bisericești a fraților noștri coreligionari sârbi și prin urmare a nu participa la alegerea mitropolitului”, motiv pentru care nu aleg deputați, așteptând momentul când împăratul le va acorda posibilitatea să participe la alegerea mitropolitului național²⁰. Diecezele Vârșeț, Timișoara și Arad au decis să trimită delegați la congres. Opinii separate au făcut reprezentanții românilor de pe teritoriul Regimentului de graniță nr. 13 și ai consistoriului de la Oradea²¹. Atitudinea diferită a românilor a fost dictată de realitățile demografice și a fost explicitată de liderii naționali opiniei publice. În zonele cu populație mixtă participarea românilor la alegeri era necesară, întrucât dacă nu participau, ar fi trimis deputați sârbi, „încându-se pericolul să se creadă că acele dieceze sunt sârbești, când ele de fapt sunt românești”. Într-o intervenție publică, Vicențiu Babeș justifica poziția românilor ortodocși din Oradea și Caransebeș, declarând că scopul „a fost unul și același”, „căile în multe privințe diferite”, anticipând retragerea deputaților români din congres. Al doilea motiv care a justificat participarea românilor la congres a fost spiritul de legalitate, care a fundamentat acțiunea românească în epoca liberală. Cauza pentru care au primit mandatul cei 13 deputați români la congres și episcopul Aradului, Procopie Ivacicovici – preciza V. Babeș – a fost dorința „de a ne folosi de acest mandat ca de o bază legală și validă în modul cel mai eficace spre legitimarea, popularizarea și înaintarea cauzei noastre ortodoxe naționale”. În opinia liderului bănățean, factorii de care depindea restaurarea mitropoliei naționale române erau împăratul și ierarhia sârbească, care „ambele numai în congresul din Carloviț se aflau înfățișate deplin și oficialmente numai acolo se pot întâlni și grăi”, deci congresul era locul adecvat pentru „a pipăi pulsul inimii frățești a sârbilor”, pentru a convinge ierarhia sârbească de necesitatea separației²².

²⁰ Atitudinea bihorenilor pe larg prezentată în *Alegerea delegaților pentru congresul național sârbesc din Carloviț*, în „Concordia”, IV, 1864, 58(312), 19/31 iulie, p. 229.

²¹ I. D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, p. 184. Despre frământările românilor bănățeni vezi și scrisoarea lui V. Babeș către A. Șaguna, din iunie 1864, în I. D. Suciu, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. II, Timișoara, 1980, p. 838–840.

²² V. Vabeș, *Românii în congresul din Carloviț*, în „Concordia”, IV, 1864, 61(315), 30 iulie/11 august, p. 241.

La 1 august 1864 deputații români au înaintat comisarului imperial la congres o declarație și un memorandum destinat împăratului. Declarația preciza de ce românii nu recunosc congresul de la Carloviț și nu vor participa la alegerea mitropolitului sârb: biserica ortodoxă este biserică națională, iar ierarhia de la Carloviț este sârbească; populația românească de peste 1 milion de suflete, ce reprezenta mai mult de jumătate din populația ortodoxă a celor 8 dieceze ce aparțineau congresului ilir, are interese naționale și culturale distincte de ale sârbilor, are biserică proprie; românii din Banat au fost încorporați în mitropolia iliră nu pe cale canonică, ci printr-un act al puterii politice; românii au cerut consecvent restaurarea mitropoliei naționale; românii nu pot recunoaște mitropolitul ales la Carloviț de mitropolit al românilor, deoarece nu sunt reprezentați proporțional cu numărul lor în congres; deși constituie mai mult de jumătate din numărul credincioșilor, indicele de reprezentare era de un deputat român la 60–70 000 de suflete, față de un deputat sârb la 13–14 000 de suflete²³. Reluând argumentele de mai sus, memorandumul adresat împăratului preciza că românii doresc ca emanciparea lor bisericească să fie realizată printr-un act imperial, deoarece încorporarea lor la mitropolia de la Carloviț s-a făcut printr-un act al puterii²⁴.

La deschiderea oficială a congresului, în 4 august, au participat toți deputații români, dar nu au luat parte la dezbateri, deși majoritatea au atins chestiunea românească. Declarația oficială a românilor a fost prezentată în fața congresului prin Vincențiu Babeș, în 5 august, ziua alegerii mitropolitului. Caracterizată de vorbitor ca un „discurs al unei națiuni către altă națiune amată și stimată”, declarația lui Babeș reprezintă cel de-al treilea document cu valoare programatică ce a stat la baza acțiunii de separație ierarhică, care are și semnificația declarației oficiale de separație a românilor ca un act de voință al comunității ortodoxe românești, echivalent cu proclamarea autodeterminării bisericești a românilor. Babeș preciza că este numai o separație administrativă, națiunea română urmând să se repună „în posesia străveche” a ierarhiei sale naționale, care „pe calea dreptului bisericesc născându-se nu s-au desființat”, ci numai „prin violența nefavorabilelor împrejurări ale timpului”. El a recunoscut că legătura bisericească sârbo-română a fost „de mare însemnătate și folos pentru ortodoxia întreagă”, dar, de-a lungul timpului, a devenit un obstacol în calea progresului națiunii române, „periculoasă și pentru frățescă armonie, amoare și stimă a ambelor națiuni către olaltă”, provocând neîncredere între „două popoare destinate după fire, patrie și biserică de frați adevărați”. În acțiunea de separație românii „n-au fost și nu vor fi conduși de ură, ci curat numai de amoare și amicie și de

²³ Declarația adresată comisarului imperial și memorandumul către împărat la I. Pușcariu, *op. cit.*, *Colecțiunea actelor*, p. 222–235 și în „Concordia”, IV, 1864, 62(316), 3/14 august.

²⁴ „Concordia”, IV, 1864, 63(317), 7/18 august, p. 251–253.

sfânt interes”, dar mitropolitul ce urmează a fi ales nu poate fi mitropolit al românilor, motiv pentru care nu pot participa la alegeri. Prezența lor la Carloviț era expresia legalității și loialității față de tron, a sentimentelor de frățietate către națiunea sârbă, la care Babeș face apel să reglementeze referințele ierarhice, astfel încât „să putem conlucra la apărarea și asigurarea comunei noastre mame biserici drept credincioase orientale, naționalităților și limbilor noastre, prosperării noastre morale și bisericești”. În finalul declarației V. Babeș a proclamat solemn separația: „noi ne despărțim de voi și ieșim din mijlocul vostru, dar credeți-ne, în inimă suntem ai voștri așa de adevărat, precum suntem credincioși și cuvioși fii ai sfintei biserici ortodoxe orientale. Păstrați-ne și voi, vă rugăm, tot asemeni cordiale sentimente. Salutăm pe eroica națiune sârbească”²⁵.

Liderii laici români, care au avut inițiativa în procesul de separație ierarhică, au invocat doctrinar principiile liberalismului și fundamentele ideii moderne de națiune în cele trei acte programatice, într-un sincretism ideologic specific evoluției ideilor în Europa centrală și de răsărit, în această perioadă. Sinteza liberalismului cu naționalismul democratic, care a fundamentat mișcarea românilor încă din Vormărz, a stat la baza programului politico-național al lui Andrei Mocioni, din 1860, explicat de V. Babeș în broșura *Causa limbilor și a naționalităților în Austria* și a constituit platforma pe baza căreia românii au încercat cooperarea cu naționalitățile din Ungaria, după încorporarea Voivodinei și a Banatului în regatul maghiar²⁶. Elita politică a promovat o atare tactică delimitând disputele bisericești de imperativele cooperării. Presa română și sârbă a susținut această tendință. „Concordia” preciza fără echivoc în acest sens: „totdeauna am pledat pentru despărțirea pașnică de către frații sârbi în administrațiunea bisericească, căci interese coreligionare ne vor uni și de acum, de aceea avem lipsă de o despărțire amicală, pentru ca și după despărțire să domnească între noi înțelegere frățească”²⁷.

Problema separației a fost încredințată prin rezoluția imperială din 2/14 iunie 1864 sinodului metropolitan, convocat prin decretul din 17 iunie pentru 13 august, care stabileau ca subiect de dezbatere afacerile, „care privesc la toată biserica orientală din c.r. monarhia austriacă”²⁸. Deoarece prin scrisoarea de mână, din 13 august, împăratul a făcut cunoscut patriarhului

²⁵ Vicențiu Babeș, *Cuvânt rostit în fața congresului ilir din 1864*, în „Concordia”, IV, 1864, 63(317), 7/18 august, supl.

²⁶ Nicolae Bocșan, *Evoluția ideii de națiune la românii din Transilvania și Banat (1840–1860)*, în „Revue de Transylvanie”, I, 1991, nr. 1, p. 47.

²⁷ „Concordia”, IV, 1864, 64(318), 10/22 august, p. 257.

²⁸ Protocolul ședințelor sinodale ținute în 13 și următoarele zile ale lui august 1864 în Carloviț, în *Acte oficiale privitoare la înființarea Metropoliei greco-răsăritene a românilor din Transilvania, Ungaria și Banat*, Sibiu, 1867, p. 5 (în continuare *Acte oficiale...*).

Mașirevici intenția sa de a înființa o mitropolie românească, coordonată cu cea sârbă, în ședința inaugurală a sinodului, care a stabilit programul, patriarhul a cerut „să se aducă înaintea de toate la ordinea zilei, să se pertracteză” problema mitropoliei române. Deși regreta că românii coreligionari, „care au trăit peste un secol și jumătate în legătură ierarhică cu sârbii, acum vor să iasă din această legătură”, patriarhul a declarat că „este gata a se învoi ca românii, dacă va consimți și S. Sinod și dacă legătura ierarhică în punctele esențiale va rămâne în valoare, să câștige mitropolia lor autonomă și astfel să vadă în fine împlinită dorința lor”²⁹.

Episcopul Andrei Șaguna a prezentat motivele care i-au condus pe români în solicitarea mitropoliei și mesajul adresat sinodului metropolitan de sinodul eparhiei ardeleni, care susținea coordonarea mitropoliei române cu cea sârbă, astfel „ca între aceste două mitropolii să sustească pentru totdeauna legătura dogmatică”, „să se păstreze unitatea și identitatea mărturisirii credinței greco-orientale” printr-un sinod comun format din amândoi mitropoliții și episcopii lor sufragani. Sinodul, care urma să se întrunească regulat la 6 ani, era chemat să dezbată „asupra dogmelor credinței, chestiunilor canonice, cărților simbolice și asupra tuturor acelor obiecte bisericești de care depinde unitatea și identitatea religiei greco-orientale de care țin amândouă aceste națiuni”³⁰. Sinodul a acceptat crearea noii mitropolii și subordonarea populației române acesteia, cu condiția menținerii a două episcopii sârbești în Banat, la Timișoara și la Vârșeț, a dat dispensă canonică episcopului Aradului să se alăture noii provincii și a aprobat sinodul comun ca expresie a unității spirituale și dogmatice. Sinodul a dat aprobarea canonică pentru despărțirea ierarhică și restaurarea mitropoliei române, realizându-se, astfel, un compromis între procedura susținută de Șaguna și cea reclamată de sârbi, completând actul imperial din 13 august³¹.

Hotărârea sinodului metropolitan a însemnat un pas important pe calea împlinirii dezideratului românesc, depășind „greutățile și piedicile de principiu”, cum observa presa românească. De aici înainte problema intra pe terenul practic administrativ al separației sau, cum observa „Concordia”, „întra în turma de piedici materiale, care, dacă nu mai greu, dar de bună seamă nicicât vor fi mai ușor de învins”³². Tratatările s-au derulat greu și fără rezultate practice. Problemele disputate au fost comunele mixte, mănăstirile, reședințele episcopale, fondurile comune. Episcopii sârbi au susținut propunerea ca românii din Banat să primească 4 protopopiate în dieceza Timișorii și 4 în dieceza Vârșețului, jumătate din districtele protopopești bănățene, dar prin această împărțire un număr mare de români revenea „diecezelor

²⁹ *Ibidem*, p. 7.

³⁰ *Ibidem*, p. 9–10.

³¹ *Ibidem*, p. 12–15.

³² „Concordia”, IV, 1864, 66(320), 16/28 august.

sârbești, încât, în final s-a optat pentru o demarcare etnografică a diecezelor”. În această fază a tratativelor s-au stabilit următoarele principii pentru separația la nivelul comunităților bisericești: 1) parohiile românești sau sârbești reveneau diecezelor de naționalitatea respectivă; 2) în comunele mixte se va trata de care dieceză vor aparține; biserica va aparține naționalității care documentează că a edificat-o de la început și care va ajuta celelalte părți la edificarea unei noi biserici; 3) dacă se pot constitui două parohii, fiecare este arondată bisericii sale naționale; dacă una nu este suficient de puternică, poate constitui filiale la cea mai apropiată comună; 4) dacă nu se poate documenta dreptul de proprietate, biserica revenea majorității, care era datoare să ajute minoritatea la edificarea unei noi biserici³³.

Sinodul a acceptat să constituie o comisie din laici (2 sârbi și 2 români), care să evalueze fondurile și partea ce revenea românilor din fondurile bisericești comune. În acest scop, a fost invitat și Vincențiu Babeș la Carloviș. Informațiile sumare care au răzbătut până la presă relevă poziția intransigentă a episcopului Procopie Ivacicovici și atitudinea prudentă a lui Andrei Șaguna³⁴. Deciziile sinodului pe marginea rezultatelor tratativelor s-au amânat pentru ședința plenară din 9 septembrie, când ajungeau la Carloviș toți episcopii, deoarece o parte au întârziat. Cu deosebire era așteptat episcopul bucovinean Hacman, care publicase deja o opinie diferită în presa austriacă, susținută anterior prin broșura *Dorințele bisericii greco-ortodoxe a Bucovinei*. Episcopul Hacman dorea separația, dar nu subordonarea eparhiei bucovinene față de mitropolia română, ci unui for central din Viena, creat pentru toată ortodoxia din imperiu, indiferent de naționalitate. Planul său susținea divizarea bisericii ortodoxe din Austria „în trei biserici particulare administrative autonome, sârbească, românească și cea bucovineană, fiecare cu un cap bisericesc”, care să recunoască autoritatea primățială a patriarhului sârb, punând sub semnul întrebării dacă este „a se concede mirenilor o participare la sinoadele bisericești”, preoților acordându-le numai drept de vot consultativ³⁵.

Abia din 15 septembrie sinodul în plenul său a început să ia hotărâri în problemele practice ale separației și ale organizării mitropoliei române. Din partea română, la lucrări au participat episcopii Andrei Șaguna și Procopie Ivacicovici, secondați de Andrei Mocioni și Vincențiu Babeș ca reprezentanți ai mirenilor. Sinodul a luat următoarele hotărâri în problemele practice ale separației: treceau la mitropolia română dieceza Aradului, 4 protopopiate din dieceza Timișorii (Făget, Hasiaș, Lipova, Jebel), 4 protopopiate din episcopia Vârșetului (Lugoj, Caransebeș, Mehadia, Vărădia), toate comunele românești

³³ „Concordia”, IV, 1864, 72(326), 18/6 septembrie, p. 291.

³⁴ „Concordia”, IV, 1864, 71(325), 15/3 septembrie.

³⁵ Despre planurile lui Hacman și atitudinea credincioșilor ortodocși din Bucovina, „Concordia” publică numeroase corespondențe, comentarii în numerele 75, 77, 79, 81, 87, 90 din 1864.

din protopopiatele ce rămâneau la episcopiile sârbe; conscrierea comunelor curat românești din episcopiile sârbe Vârșeț și Timișoara, a comunelor curat sârbești din eparhia Aradului și din protopopiatele bănățene ce reveneau la mitropolia română pentru a stabili apartenența lor la mitropolia națională; înregistrarea comunelor mixte, care până la arondarea definitivă rămâneau la episcopiile sârbești, o comisie urmând să decidă ulterior asupra apartenenței lor la una din mitropoliile naționale. În Banat rămâneau două episcopii sârbești, la Vârșeț și Timișoara, cu reședințele de până atunci. Referitor la episcopiile românești, sinodul propunea 5 episcopii, inclusiv arhidieceza, 2 în Transilvania și 3 în Ungaria, sugerând și reședințe posibile la Caransebeș, Chișineu Criș sau Oradea, dar episcopul Ivacicovici s-a împotrivit, reclamând pentru noul mitropolit dreptul de a fixa viitoarele reședințe. De asemenea, episcopul arădean a revendicat pe seama noului mitropolit român dreptul de a fixa sursele dotării noilor episcopii. Ca modalitate practică de înființare a noii provincii bisericești, sinodul a decis ca împăratul să o înființeze prin organele politice, iar patriarhul să o facă publică în biserica ortodoxă printr-o bulă de confirmare, care să dea putere și drept noii mitropolii. Împăratul urma să numească mitropolitul, iar acesta episcopii, în viitor noua provincie stabilind modalitățile de desemnare a mitropolitului și episcopilor. Sinodul a acceptat ca unitatea bisericii ortodoxe din Austria să fie asigurată prin sinodul general, prezidat de patriarhul sârb, ce se întrunea periodic la 6 ani, care avea competențe „în afaceri dogmatice, spirituale și disciplinare”³⁶. Față de rezultatele anterioare ale tratatelor, din august, cunoscute numai din presă, hotărârea finală a sinodului modifica statutul comunelor mixte, care rămâneau în totalitate episcopiilor sârbe, până la separație prin tratative sau procese. Se pare că anterior s-a convenit ca parohiile mixte cu majoritate românească să revină mitropoliei românești, iar cele cu majoritate sârbească să revină celei sârbești. Într-o mărturie de mai târziu, V. Babeș susținea că împreună cu Andrei Mocioni au apărât în sinod această din urmă soluție, dar episcopii Șaguna și Ivacicovici au cedat acceptând ca numai comunele curat românești să revină imediat la mitropolia română³⁷.

Aserțiunea lui Babeș este confirmată de un document elaborat de Mocioni și Babeș spre a servi ca bază de tratative la viitorul congres între comisia română și cea sârbă, desemnate în acest scop: *Proiectul de program al bărbaților de încredere români conchemați în anul 1864 la sinodul episcopesc carlovișan spre scopul unei grabnice, practice și drepte realizări a despărțirii ierarhice a românilor de sârbi*. Potrivit acestui document, obiectele separației erau eparhiile amestecate, mănăstirile comune din teritoriul românesc și

³⁶ *Protocolul ședinței sinodale ținută la Carloviș în 11 și 15 septembrie 1864, în Acte oficiale...*, p. 17–22.

³⁷ Direcția Generală a Arhivelor Statului București, fond Vicențiu Babeș, doc. 10.

fondurile bisericești comune. Dieceza Arad era curat românească, iar în diecezele Vârșeț și Timișoara elementul românesc era precumpănitor în proporție de 6/7, respectiv 3/5. Protopopiatele și comunele curat românești reveneau mitropoliei române, cele sârbești la mitropolia sârbească. Protopopiatele și comunele mixte treceau la acea ierarhie în care elementul național era preponderent, iar acolo unde proporția nu era clară rămăneau la ierarhia de care aparțineau. Documentul nominaliza protopopiatele care reveneau celor două mitropolii. Pentru evaluarea proporțiilor grupurilor naționale din comunele mixte se constituia o comisie mixtă româno-sârbă, formată dintr-un preot și doi mireni pentru fiecare etnie, care să stabilească ierarhia la care reveneau. Grupurile minoritare rămase în cealaltă provincie puteau alcătui comune bisericești și să ceară arondarea la propria ierarhie. Proiectul celor doi lideri bănățeni reclama și reședința episcopală de la Timișoara, constituirea unei eparhii românești acolo și cele 4 mănăstiri comune din teritoriu românesc. Potrivit statisticii detaliate a protopopiadelor și parohiilor, întocmită de reprezentanții români la sinod, treceau la ierarhia română 453 de comune, dintre care definitiv 422 de comune curat românești și 11 cu majoritate românească, 20 numai provizoriu până la evaluarea proporției grupurilor etnice, iar la provincia sârbă reveneau 101 comune, definitiv 88 curat sârbești, 5 preponderent sârbești, iar 8 numai provizoriu, până la evaluarea proporției grupurilor etnice³⁸. Opinia din 1890 a lui V. Babeș a fost confirmată și de Andrei Mocioni într-un raport public, unde și-a exprimat dezacordul față de procedura sinodului, scriind că „printr-o procedură mai mult oportună ca dreaptă, dezbateră mai tuturor chestiunilor referitoare la cauza mitropoliei noastre s-a concretizat exclusivmente sinodului episcopesc, nouă proprie, de-a dreptul și oficialmente nu ne-a rămas decât întrebarea fondurilor naționale”³⁹.

Prin scrisoarea de mână din 24 decembrie 1864 împăratul a hotărât restaurarea mitropoliei române, numirea lui Șaguna ca mitropolit și ridicarea episcopiei ardelene la rang de arhidieceză⁴⁰. În aceeași zi, printr-o altă scrisoare, a provocat patriarhul să convoace congresul pentru „mijlocirea unei învoiri asupra acelei părți a averii comune a mitropoliei carlovițene”, care se cuvine cercurilor românești desprinse de la aceasta⁴¹. Circulara mitropolitului Șaguna din 25 decembrie, destinată românilor din episcopiile sârbești Vârșeț și Timișoara, transmisă prin intermediul ierarhiei sârbe, anunța teritoriul de arondare al mitropoliei, formată din vechile eparhii ale Aradului și Transilvaniei, la care se adăugau comunele românești din diecezele Vârșeț și Timișoara. Comunele românești din protopopiatele Caransebeș, Mehadia,

³⁸ *Proiectul de program, în Acte oficiale...*, p. 94–120.

³⁹ Andrei Mocioni, *În cauza mitropoliei române (Raport de la Sinodul din Carloviț. Pesta în 3/15 octombrie 1864)*, în „Concordia”, IV, 1864, 80(334), 4/16 oct., p. 321.

⁴⁰ I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 148.

⁴¹ *Acte oficiale...*, p. 25.

Lugoj, Făget, Vărădia, Jebel, Vârșeț, Palanca, Paciova și Ciacova formau o eparhie nouă cu sediul la Caransebeș; comunele românești din protopopiatele Hasiaș, Lipova, Timișoara, Cenad, Chichinda și Becicherec treceau la eparhia Aradului. În spiritul hotărârii sinodului, comunele mixte din diecezele Arad, Timișoara și Vârșeț urmau să se pronunțe de care mitropolie doreau să aparțină. Românilor din episcopiile Vârșeț și Timișoara li se recomanda să rămână ascultători față de episcopii sârbi existenți până la conscrierea comunelor și numirea episcopului de Caransebeș. Circulara preciza că în privința comunelor mixte se va proceda după hotărârile sinodului de la Carloviț⁴².

Opinia publică românească, mai ales din Banat, a salutat cu entuziasm restaurarea mitropoliei ortodoxe. „Bucuria universală”, cum a numit-o presa, a fost umbrită de nemulțumirea bănăștenilor pentru că nu s-a înființat episcopie românească la Timișoara, după ce au avut o contribuție decisivă la restaurearea mitropoliei⁴³. Presa românească a acuzat „modalitatea prin care se înființează mitropolia română, căci tot românul adevărat a dorit ca înființarea aceasta să se întâmple prin convocarea unui congres unde să se aleagă atât mitropolitul, cât și episcopii noștri, deoarece biserica greco-orientală, ca autonomă are dreptul de a-și alege pre capii săi, care drept e recunoscut și în declaratoriul iliric”. Al doilea motiv de nemulțumire l-a constituit faptul „că românii din dieceza Timișorii se împart, parte către dieceza Aradului, parte către Caransebeș, iar Timișoara rămâne cu totul în mâinile sârbilor, până ce, fără scăderea vreunei părți, putea fi în Timișoara și un episcop românesc...”⁴⁴ Festivitățile care au avut loc în Banat, la Arad, Beiuș, pe teritoriul regimentului de graniță⁴⁵, prilejuite de restaurarea mitropoliei, au constituit o bună ocazie pentru manifestarea solidarității naționale peste deosebirile confesionale, pentru toleranță, armonie și înțelegere cu toate confesiunile și etniile din aceste teritorii. La Arad, la festivități au participat și românii greco-catolici⁴⁶. La Caransebeș au participat și reprezentanții bisericii romano-catolice, s-au adus mulțumiri concetățenilor germani și evrei, remarcându-se „buna înțelegere ce domnește între locuitorii acestei comune, unde ura națională sau religioasă nu au prins până acum rădăcini”⁴⁷. De la Beiuș, Teodor Pop scria, în 22 ianuarie 1865: „Noi voim

⁴² „Concordia”, V, 1865, 2(361), 7/19 ianuarie, p. 5.

⁴³ I. D. Suci, *Monografia Mitropoliei Banatului*, p. 187. Nemulțumirea bănăștenilor a fost exprimată de Andrei Mocioni într-o scrisoare către A. Șaguna la sfârșitul anului 1864, vezi I. D. Suci, Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 858–859.

⁴⁴ „Concordia”, V, 1865, 2(361), 7/19 ianuarie, p. 5.

⁴⁵ *Relatări de la festivitățile care au avut loc în Banat, la Belinț, Oravița, Bocșa Română, Reșița, Făget, Caransebeș, Cerneteaz, Timișoara, Giulvăz, Mehădia*, în „Concordia”, V, 1865, nr. 2, 3, 5, 6, 7.

⁴⁶ „Concordia”, V, 1865, 3(362), 10/22 ianuarie.

⁴⁷ Ibidem, p. 11.

a stima și a respecta toate națiunile și confesiunile și voim a trăi în cea mai cordială frățietate cu toți patrioții noștri, de orice naționalitate sau religie; însă dorim noi asemenea să fim respectați, asemenea să fim tratați”⁴⁸.

Optimismul general a fost treptat estompat de nesiguranța populației din comunele mixte, din localitățile românești sau sârbești arondate la cealaltă mitropolie națională. Ziarul sârbesc „Srbrobran” aprecia că despărțirea românilor de ierarhia sârbă corespunde pe deplin dorințelor poporului sârbesc, dar, totodată, protesta „ca să nu se deie românilor nici cea mai mică biserică sârbească căci la aceasta n-au nici un drept”. La rândul său „Napredak” cerea garanții, „temându-se că comunitățile sârbești care poate vor veni sub eparhia română se vor despoia de naționalitatea lor”⁴⁹. Pe teritoriul Regimentului de graniță germano-banatic exista spaima că „neavând preoți și inteligență de naționalitate română”, în comunele mixte sau curat românești locuitorii „se vor declara pentru patriarhia sârbă”. În acel moment erau preoți sârbi nu numai în comunele în care românii erau în minoritate – Panciova, Pocitia, Brestovăț, Gai, Samos, Tiripaia – dar și în cele în care erau majoritari: Satu Nou, Alibunar, Dolovea, Maramorac, Cuvin, Comolnița, Sevcherin, Dolnita. O corespondență din 13 ianuarie 1865, din aceste teritorii, cerea „să mijlocească la locurile înalte ca nici un român să nu rămână mai mult sub ierarhia sârbă fie în comunități curat românești, fie în cele mixte”⁵⁰. Nesiguranța și mai mare era pe teritoriul eparhiei Timișorii. Un corespondent din zonă scria semnificativ pentru atmosfera de incertitudine ce domnea printre credincioșii din această eparhie: „cu durere simțim că această viitorime fericitoare nu vine pentru noi românii din dieceza Timișorii, căci noi din contră am pierdut speranța luminării noastre”, văzându-se „în două despărțiri”⁵¹.

Momentul a prilejuit și inevitabilele comparații cu biserica greco-catolică, a reactualizat dezbaterea în problemele administrației bisericești, a sinodalității și constituționalității celor două biserici. După 10 ani de la restaurarea mitropoliei greco-catolice, presa reclama încă necesitatea convocării sinoadelor, deoarece „mitropolia unită nu și-au tras principiile pe care ea se bazează, adică facultățile de a alege pe mitropoliți, episcopi prin sinoade compuse din clerul inferior și din mireni, nu e constatată autoritatea publică a sinoadelor de a influența în destinele de instrucțiune și de cult, de a-și ameliora existența sa temporară”. Comparând cele două biserici, „Concordia” semnală două fenomene total diferite ce rezultau din relația solidaritate confesională – solidaritate națională. În timp ce în biserica ortodoxă fenomenul dominant era cel a dislocării vechii solidarități confesionale,

⁴⁸ „Concordia”, V, 1865, 17/29 ianuarie, p. 19.

⁴⁹ Relatările presei sârbești după „Concordia”, V, 1865, 3(362), 10/22 ianuarie, p. 9.

⁵⁰ Pentru situația de pe teritoriul Regimentului germano-banatic vezi „Concordia”, V, 1865, 6(365), 22 ianuarie/2 februarie, p. 23.

⁵¹ „Concordia”, V, 1865, 10(369), 16/4 februarie, p. 39.

a legăturii bisericești sârbo-române, în biserica greco-catolică exista o puternică tendință de integrare în cea romano-catolică, de anulare a individualității ritului său oriental: „când românii greco-orientali scapă prin stabilirea mitropoliei de fuziunea și calamitățile sale cu sârbii, noi românii greco-catolici, din contră, iarăși prin înființarea mitropoliei ne confundăm în alt abim mai formidabil, adică în abimul occidentului, în periclitarea de a fi fuzionați odată cu imensele națiuni de rit romano-catolic, lipsindu-ne unicul instrument moral, exersarea vieții noastre constituționalo-bisericești consacrate prin decursul secolelor, singura aptă de a pune piatra independenței bisericii noastre, nedeblitându-se cu acea unitate catolică”⁵².

În vederea reglementării diferendelor româno-sârbe legate de patrimoniul comun, Viena a dorit rezolvarea chestiunii pe cale amicală, nu prin procese. Prin scrisoarea din 8 ianuarie 1865, comisarul imperial la congres a invitat deputații români la Carloviț pentru data de 5 februarie⁵³. Procedura fixată prin rezoluția imperială din 24 decembrie 1864 prevedea constituirea a două corpuri reprezentative, din cler și mireni, unul sârbesc și unul românesc, care să trateze chestiunea fondurilor comune și a mănăstirilor⁵⁴. Comentând această procedură, presa românească⁵⁵ aprecia că „era mai bine să se convoace un congres românesc, care să se pună în legătură cu cel sârbesc pentru împărțirea averilor”, având în vedere și opoziția declanșată de P. Cernoevici față de aceste tratative, consemnată de ziarul vienez „Wanderer”⁵⁶.

Auspiciile sub care se întrunea congresul nu erau dintre cele mai favorabile și speranțele într-o rezolvare amicală a diferendelor se îndepărtau pe măsura apropierii întâlnirii. În ajunul tratativelor, presa românească nota cu scepticism: „după experiențele și împrejurările de până acum cu greu își va putea face cineva mari speranțe pentru un rezultat mulțumitor”, „sârbii și mai vârtos corifeii lor sunt mult mai supărați și întărâțați pentru mitropolia noastră, decât ca să poată avea și manifesta recenta plecare spre o împăcățiune frățească cu românii în privința fondurilor și mănăstirilor”. Îngrijora campania lui P. Cernoevici, dar exista și încrederea în demersul lui Andrei Mocioni și al deputaților din zona Timișorii „de a câștiga o dieceză ortodoxă română în Timișoara”, așteptată de la apropiatul congres⁵⁷.

Corpul reprezentativ românesc s-a întrunit la Carloviț în 8/20 februarie 1865. Sub președenția mitropolitului Andrei Șaguna, la ședințele corpului

⁵² *Mitropoliile române*, ibidem, p. 37.

⁵³ *Acte oficiale...*, p. 24.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 25–26.

⁵⁵ „Concordia” acordă spații mari congresului în numerele 16–17, 19–24, 28, 36 din 1865.

⁵⁶ „Concordia”, V, 1865, 15 (374), 21 februarie/3 martie.

⁵⁷ „Concordia”, V, 1865, 16 (375), 25 februarie/9 martie, p. 61–62.

representativ românesc au participat Procopie Ivacicovici, episcopul Aradului, Constantin Gruici, protopopul Hasiașului, Ioan Marcu, protopopul Lugojului, Iosif Beleş, protopopul Vărădiei, Nicolae Andreevici, directorul școlilor naționale din Caransebeș, Andrei Mocioni, Vincențiu Babeș, Sigismund Popovici, Demetriu Hațeganu, Aurel Maniu și Lazăr Ionescu⁵⁸. Documentele elaborate în 6 octombrie 1864⁵⁹ de V. Babeș, A. Mocioni și episcopul Ivacicovici au fost acceptate și adoptate ca propuneri ale corpului reprezentativ român împreună cu propunerea separată a lui Andrei Șaguna, „mai cu seamă din punct de vedere bisericesc”, formulată în prima ședință a reprezentanților români, consacrată aspectelor procedurale și organizatorice. Corpul reprezentativ român a adoptat principiul egalei îndreptățiri a părții române la fondurile clericale, exclusivă îndreptățire la mănăstirile Hodos, Bezdin, Sf. Gheorghe și Mesici, pornind de la premisa că aceste fonduri și bunuri „au fost necondiționat comune, nepurtând nicicând caracter național, ci în genere exclusiv confesional”. S-a adoptat ca bază de negocieri propunerea formulată în 6 octombrie 1864 ca mod de calcul pentru împărțirea fondurilor, care stabilea suma cuvenită părților proporțional cu contribuțiile eparhiilor sârbe și române la averea comună a mitropoliei. Potrivit calculului părții române îi revenea 556 500 fl. din fondul clerical și 318 600 fl. din fondul inalienabil, în total 875 100 fl. În privința celorlalte fonduri administrate la Carloviț, corpul reprezentativ român a pretins participarea studenților români la beneficiile fundațiilor școlare și cele întemeiate de Putnik, fondul pentru reședința episcopală de la Arad, în valoare de 7 303 fl. v.a. și fondul de 1 484 fl. 91 8/10 cr. fondat de Raiacici pentru un seminar românesc. S-a mai cerut jumătate din veniturile rămase după ultimul mitropolit comun, cel puțin jumătate din prețul reședințelor și bunurilor episcopale de la Vârșeș și Timișoara, un ajutor episcopului de Caransebeș pentru înzestrarea eparhiei⁶⁰.

Pentru administrarea fondurilor ce reveneau mitropoliei române, la propunerea lui Andrei Șaguna s-a format o epitropie provizorie, constituită din episcopul Aradului, 2 membri și 2 supleanți din cler, 4 mireni și 4 supleanți din granița militară, 1 casier și 1 controlor, între aceștia fiind desem-

⁵⁸ *Protocolul despre ședințele conferențiale ținute în urmarea înaltului intimat al ministerului de stat din 29 decembrie 1864, nr. 8 642, din partea corpului reprezentativ român greco-oriental în Carloviț, începând din 20/8 februarie 1865, în Acte oficiale...*, p. 23–34.

⁵⁹ Cele două documente redactate de V. Babeș și A. Mocioni în octombrie 1864 se intitulau: 1. *Opiniunea membrilor români din comisiunea aleasă în sinodul general pentru cercetarea fondurilor administrative în Carloviț și emanciparea părților componente națiunii române și celei sârbești*; 2. *Proiect de program al reprezentanților români la sinodul episcopesc în Carloviț în privința despărțirii ierarhice a românilor de către sârbi*, în *Acte oficiale...*, p. 69–119.

⁶⁰ Pe larg chestiunea în *Opiniunea membrilor români...*, în *Acte oficiale...*, p. 69–73 și în *Protocolul ședințelor corpului reprezentativ român ținute la Carloviț, începând cu 20/8 februarie 1865, în Acte oficiale...*, p. 28–31.

nați protopopii Constantin Gruici și Ioan Marcu, directorul școlar Nicolae Andreevici, Andrei Mocioni, George Popa, George Fogarași, Nicolae Ziga, Iosif Seracin, Constantin Udrea, Atanasie Șandor și Lazăr Ionescu⁶¹.

Hotărârile corpului reprezentativ român, adoptate în ședința din 16/28 februarie au fost înaintate comisarului imperial Filipovici. Tergiversarea răspunsului din partea sârbă și tendințele de intimidare a deputaților români au determinat corpul reprezentativ românesc să solicite dizolvarea și abandonarea tratativelor⁶². A fost necesară medierea comisarului imperial pentru începerea tratativelor propriu-zise, care a avut loc în 5/17 martie 1865, în prezența ierarhilor și a 5 mireni de fiecare parte. La cererea patriarhului ca românii să-și formuleze pretențiile minime, Andrei Șaguna a propus suma de 500 000 fl. Patriarhul a replicat că partea română poate fi mulțumită cu 100 000 fl. și a cerut să facă o ofertă în jurul acestei sume. Mitropolitul român a redus pretențiile la 400 000 fl., la care partea sârbă a precizat că maximum ce putea fi oferit românilor era de 200 000 fl. Andrei Șaguna a respins oferta, declarând că nu se poate abate de la 400 000 fl.⁶³.

A doua rundă de tratative s-a desfășurat în 6/18 martie 1865 sub auspicii și mai nefavorabile. Patriarhul sârb a pretins formularea în scris a minimului irevocabil al pretențiilor românești spre a le supune aprobării congresului și a refuzat să ia în discuție chestiunea mănăstirilor, motivând că fondurile, reședințele și mănăstirile nu pot forma obiectul împăcării deoarece „sunt avere curat sârbească națională”. În aceste împrejurări, mitropolitul Andrei Șaguna a declarat că rămâne la suma propusă anterior de 400 000 fl. și susține în continuare pretențiile referitoare la cele 4 mănăstiri din teritoriul românesc și la celelalte fonduri sau despăgubiri. Conferința sârbo-română s-a dizolvat de la sine fără nici un rezultat⁶⁴.

Ședința corpului reprezentativ român din 7/19 martie 1865 a aprobat conduita negociatorilor, consemnând și eșecul tentativei de înțelegere amicală între părți. Șaguna și Ivacicovici au supus aprobării corpului reprezentativ românesc un appendice la chestiunea mănăstirilor, în care declarau că s-ar fi mulțumit și cu două mănăstiri din cele 4 dacă sârbii ar fi acceptat tratativele, dar în noile condiții rămân la pretențiile formulate anterior. Mitropolitul Șaguna a propus încetarea activității corpului reprezentativ românesc și înaintarea întregii documentații comisarului imperial⁶⁵.

⁶¹ *Protocolul conferințelor corpului reprezentativ român ținute la Carloviț începând cu 2/8 februarie 1865, în Acte oficiale...*, p. 31–34.

⁶² *Protocolul ședinței corpului reprezentativ român la Carloviț din 2/14 martie 1865, în Acte oficiale...*, p. 35–39.

⁶³ *Protocolul ședinței corpului reprezentativ român la Carloviț din 5/17 martie 1865, în Acte oficiale...*, p. 39–40.

⁶⁴ *Protocolul ședinței corpului reprezentativ român la Carloviț din 6/18 martie 1865, în Acte oficiale...*, p. 40–41.

⁶⁵ *Protocolul ședinței corpului reprezentativ român la Carloviț din 7/19 martie 1865, în Acte oficiale...*, p. 41–45.

Eșecul tratativelor a amplificat stările de incertitudine la nivelul comunităților bisericești. Îngrijorarea cea mai mare era în rândul romanilor din eparhia Timișorii. I-a dat expresie Andrei Mocioni, scriind că „numerosul nostru popor din inima Banatului s-a lipsit nu numai de avitul său scaun episcopesc din Timișoara, ci și de dreptul de un propriu episcopat în mijlocul său, sfâșiindu-se și împărțindu-se el între patru dieceze, două române și două străine”. Deputații timișoreni din eparhia Timișorii au înaintat o petiție împăratului în 16/28 februarie în chestiunea episcopiei românești timișorene. Al doilea motiv serios de îngrijorare l-au constituit parohiile și protopopiatele mixte, care în opinia lui Andrei Mocioni reprezentau vreo 40 de comune, cu aproximativ 80 000 de români, rămase pe mai departe sub autoritatea ierarhiei sârbe până la conscrierea lor prin comisii desemnate în acest scop. Eșecul tentativei de împăcare cu reprezentanța congresului sârbesc nu poate fi pusă pe seama națiunii sârbe, declara A. Mocioni, precizând că trebuie să cultivăm „legăturile noastre de frățietate și solidaritate cu acea națiune”⁶⁶.

Opinia sârbească despre tratative a fost exprimată în presa austriacă. Considerând îndreptățite pretențiile românilor de emancipare, autonomie, egală îndreptățire și ierarhie proprie, corespondentul sârb remarca faptul că nu a existat nici o opoziție din partea cercurilor politice și a ierarhiei față de tendințele de separație. Dimpotrivă, remarca acesta, „sârbii au și motive politice de a fi pentru constituirea unei ierarhii române deosebite și pentru garantarea ocârmuirii autonome”. Ceea ce a nemulțumit partea sârbească au fost căile și modalitățile de separație, faptul că românii au cerut de la puterea politică să le aprobe un mitropolit, să separe teritoriile bisericești și să decidă asupra împărțirii fondurilor, ceea ce amenința, în opinia lor, poziția autonomă a sârbilor față de austrieci și legile canonice ale bisericii ortodoxe. După un trecut istoric comun, biserica sârbă aștepta ca românii să-și ocupe locul în congres și să-și expună pretențiile, fiind unicul corp legal competent în această chestiune: „Aceasta e – scria corespondentul – și după dreptul canonic calea legală exclusivă de a se putea înțelege sârbii cu românii. Orice altă cale e contrară cu poziția autonomă a bisericii sârbești din Austria și cu normele ei bisericești. A cerca dregătoria politică ca ea să dezlege ceva unilateral în această chestiune înseamnă a surupa autonomia bisericii ortodoxe naționale prin tragerea puterii lumești în lucruri bisericești și a păcătui în contra axiomelor ei canonice”⁶⁷. „Srbobran” contesta, la rândul său, orice drept al românilor la fondurile bisericești și la mănăstiri, scriind că „dacă cineva iese din colegiul comun, dânsul nici nu poate pretinde ceva din averea colegială”⁶⁸.

⁶⁶ Andrei Mocioni, *O reprivire la cele petrecute de curând la Carloviș*, în „Concordia”, V, 1865, 23 (382), 20 martie/2 aprilie, p. 89.

⁶⁷ *Correspondența pentru „Ost und West”*, *La chestiunea sârbo-română*, semnată G.V. its a fost preluată de „Concordia”, V, 1865, 24 (383), 25 martie/6 aprilie, p. 95–96.

⁶⁸ V. Gradinaru, *Ceva despre interesele româno-sârbe*, („Srbobran”, nr. 23/1865), în „Concordia”, V, 1865, 28(387), 8/20 aprilie, p. 111.

După eșecul tratativelor la sinod și la congres, decizia în chestiunea separației fondurilor comune și a mănăstirilor a fost transferată înaltelor foruri. În aprilie și iulie 1865 Șaguna a înaintat ministrului Schmerling cereri pentru rezolvarea finală a separației ierarhice⁶⁹. Treptat chestiunile politice au eclipsat pe cele bisericesti și problema separației a rămas suspendată, deși la nivelul comunelor au început să se manifeste abuzuri la conscrierea comunităților, generând stări de tensiune și confruntare. După 1867, chestiunea despărțirii averii comune și a mănăstirilor a fost încredințată dietei Ungariei, care a transferat-o tribunalelor ordinare. Legea IX din 1868 a recunoscut mitropolia română, raporturile ei cu statul și cu mitropolia sârbă⁷⁰.

Abia în congresul național bisericesc din 1868 chestiunea separației a fost reluată, constituindu-se o comisie din 9 persoane, în frunte cu episcopul Ivacicovici, însărcinată să redacteze un document pentru o înțelegere cu congresul național sârbesc asupra tuturor diferendelor ce au rămas în suspensie⁷¹. Din acest moment începe o nouă fază în procesul separației, în care tratativele s-au alternat cu înfruntări judiciare, ce s-a prelungit până la începutul primului război mondial.

Dacă vechea solidaritate confesională sârbo-română s-a destrămat în favoarea solidarităților naționale, română sau sârbă în anii 1866–1868, ca expresie a fenomenului de laicizare a mișcărilor naționale ale celor două popoare s-a afirmat o alianță și o cooperare politică la nivelul elitei celor două națiuni pe baza ideii de naționalitate și a principiilor liberalismului, care au funcționat în momente cruciale pentru destinul celor două națiuni în noua organizare politică a monarhiei.

THE HIERARCHIC SEPARATION OF THE ROMANIAN ORTHODOX CHURCH FROM THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH

1864–1868

Abstract

The study deals with the beginning of the process of hierarchic separation of the Romanian Orthodox Church from the Serbian Metropolitan See of Karlowitz inaugurated by the process of establishing the national Orthodox churches. Initiated at the end of the 18th century in the Orthodox churches of the Austrian Empire, the phenomenon rendered

⁶⁹ Corespondența Șaguna – Schmerling, la I. Pușcariu, *op. cit.*, p. 379–392.

⁷⁰ „Concordia”, V, 1865, 69(428), 29 august/10 septembrie, p. 209–210.

⁷¹ Protocolul Congresului național bisericesc de religiunea greco-răsăriteană conchiat în Sibiu pe 16/28 septembrie 1868, Sibiu, 1868, ședința a III-a, 18/30 septembrie, p. 42.

topical the relationship between ethnicity and denomination as well as the interdenominational and interethnic relations between the peoples of the Eastern part of the Austrian monarchy. The Romanian-Serbian ecclesiastic relations which functioned in the 18th century, within the framework of the Orthodoxy of Austria, under the sign of the "Illyrian privileges" was deeply affected by the progress of secular thought and modern nationalism, by the impact of liberal ideas which contributed to the dissolution of the old denominational solidarity. At the beginning of the 19th century the phenomenon developed from confrontation to separation, a decisive moment in the evolution of this process being the revolution of 1848 when the Romanians, for the first time, proclaimed the separation from the Serbian ecclesiastic hierarchy.

The liberal régime established in 1860 in Austria initiated a new stage in the process of the Romanian's separation from the Serbian hierarchy of Karlowitz which, at the same time, represented the last stage in the attempt to restore the national Metropolitan Church. The separation was supported by the Imperial as well as the Hungarian political circles, chiefly on political grounds imposed by the alignment of forces within the monarchy, by the relationship between the dynasty and the nations of the Empire, by the interethnic relations. The year 1863 was crucial for the Romanian Orthodox Metropolitan Church within the framework of the reappraisal of Vienna's attitude towards the Romanians and of Transylvania's part in the new constitutional organization of the monarchy.

The Illyrian Congress of 1864 and the Metropolitan Synod that followed dealt with the issue of separation on the background of Romanian-Serbian denominational tension in parishes. The study reconstructs the Romanians' attitude towards the Congress, the position of the Romanian representatives in the Synod, the Synod's decisions concerning the separation matter, the Romanians' platform in the negotiations regarding the practical, administrative aspects of separation, the final conclusions of the negotiations of 1865 and the beginnings of the separation proper, represented by the establishment of the Romanian Metropolitan Church.

Pushed in the middles ground since 1866, after failure of the negotiations of 1864–1865, the separation issue was resumed in 1868 by the National Ecclesiastic Congress of Sibiu, that opened a new stage in the process of separation in which the negotiations aiming at an amiable agreement alterned with juridical confrontations in courts of justice designated by the Hungarian Ministry for this very purpose, and persisted until the First World War.

DIE RUMÄNISCHEN OFFIZIERE IN DER K. (U.) K. ARMEE. SOZIALER AUFSTIEG OHNE VERLUST DER NATIONALEN IDENTITÄT?

GÜNTER KLEIN

I. EINLEITUNG

Die Geschichte der Rumänen auf dem Boden des Königreiches Ungarn bzw. der Habsburgermonarchie war ab Mitte des 19. Jahrhunderts gekennzeichnet durch den Kampf um die Anerkennung und Gleichberechtigung als Nation. Zunächst als Nation nur toleriert, erreichten es die Rumänen nach der Revolution von 1848/49 – während der sie auf der Seite der Habsburger standen – offiziell als Romanen bzw. Rumänen bezeichnet zu werden. Den bis dahin gebräuchlichen Namen Walachen oder Vlachén empfanden sie mittlerweile als beleidigend.

In Siebenbürgen – wo die meisten Rumänen lebten – erfüllten sich die Wünsche der Rumänen nach Anerkennung als gleichberechtigte Nation 1863 auf den von Ungarn und Szeklern boykottierten Siebenbürgischen Landtag in Hermannstadt. Diese Anerkennung war jedoch nur von kurzer Dauer, denn nach dem österreichisch-ungarischen Ausgleich von 1867 galt in Ungarn – gemäß dem Nationalitätengesetz von 1868 – der Grundsatz: „Cuius regio, eius natio“. Den Nationalitäten wurden zwar individuelle Rechte eingeräumt, der Charakter einer Rechtsperson jedoch abgesprochen. Man sprach von Ungarn slowakischer, serbischer, rumänischer Zunge etc.

Was den sozialen Aufstieg der nichtmagyarischen Nationalitäten betrifft, so war dieser ohne Aufgabe der nationalen Identität unmöglich, denn der Begriff „Herr“ wurde mit dem Magyarentum identifiziert¹. Daher war es in Transleithanien selbstverständlich, daß die Beamtenstellen ausschließlich an Magyaren oder Personen, die sich zum Magyarentum bekannten, vergeben wurden. Auch wirtschaftlich konnte man nur reüssieren, wenn man sich assimilieren ließ, denn so Frensz Herczeg:

„Man kann nur bis fünfhundert Katastraljoch ein Raize oder Schwabe bleiben, wenn er mehr hat, muß er zum Madjaren werden, wenn er ein seinem Vermögen würdiges Leben führen will“².

¹ Péter Hanák, *Ungarn in der Donaumonarchie*, Budapest 1984, S. 292

² Hanák, S. 292.

Es galt daher der Grundsatz:

„Ein Landmann kann ein Schwabe oder Slowake sein, ein Kulturmensch kann in Ungarn nur ein Magyare sein“³.

Es stellt sich nun die Frage, ob es überhaupt für Nichtmagyaren die Möglichkeit gab, sozial aufzusteigen, ohne die nationale Identität zu verlieren. Dazu boten sich die beiden gesamtstaatlichen Institutionen der k.u.k. Monarchie an, nämlich das Außenministerium bzw. die k. (u.) k. Armee.

Ziel vorliegender Arbeit ist es, festzustellen, inwieweit der Offiziersberuf sozial und wirtschaftlich attraktiv war, bzw. ob die Rumänen von dieser Möglichkeit Gebrauch machen konnten, ohne ihre nationale Identität preiszugeben. Dabei wird untersucht, ob die Zahl der rumänischen Offiziere in der k. (u.) k. Armee nach 1867 zu- oder abnahm, wobei sich die Untersuchung auf die Dienstränge ab dem Hauptmannsrang aufwärts beschränkt, denn das Erreichen eines Subalteroffiziersranges ist nicht unbedingt als sozialer Aufstieg zu werten. Ein zusätzliches Augenmerk gilt dem Offizierkorps zweier Regimenter, deren Mannschaften hauptsächlich aus Rumänen bestanden.

II. DIE RUMÄNEN IN DER HABSBURGISCHEN ARMEE

Im Königreich Ungarn spielten die Rumänen bis ins 18. Jahrhundert keine militärische Rolle. Zwar gingen aus den Reihen des magyarisierten rumänischen Adels berühmte Soldaten hervor – wie z.B. aus dem rumänischstämmigen Haus der Hunyadis – die überwiegende Masse der Rumänen blieb jedoch vom Wehrdienst ausgeschlossen, zumal die Rumänen in der Regel Leibeigene waren und somit des Waffentragens für unwürdig befunden wurden.

Als nach den Friedensschlüssen von Karlowitz 1699 und Passarowitz 1718 Siebenbürgen bzw. das Banat endgültig an das Habsburgerreich fielen, faßte man in Wien den Entschluß, die Militärgrenze, die sich zu jener Zeit von der Adria bis zur Donau erstreckte, auch auf Siebenbürgen und das Banat zu erweitern, zumal man mit der Grenzerinstitution durchaus gute Erfahrungen gemacht hatte, und die Türkengefahr zwar geringer, aber noch nicht ganz gebannt war.

Zwischen 1762 und 1764 errichtete man die siebenbürgische Militärgrenze, wobei neben einem Szeklerregiment und einem gemischtsprachigen Dragonerregiment auch zwei rumänische Grenzregimenter aufgestellt wurden. Es handelte sich hierbei um das „I. Walachische-Grenz-Infanterie-

³ Hanák, S. 292.

Regiment“ mit dem Standort Orlat (Winberg, Orlát) in Südsiebenbürgen und das „2. Walachische-Grenz-Infanterie-Regiment“ mit dem Sitz in Năsăud (Nassod, Nászod) in Nordsiebenbürgen. Letzteres trug in Anspielung auf die lateinische Herkunft der Rumänen den Wahlspruch „Virtus romana rediviva“ auf seiner Regimentsfahne⁴. Im Banat wurde 1775 das „Walachisch-Illyrische-Banater-Grenz-Infanterie-Regiment“ aufgestellt, aus dem 1833 je ein serbisches und ein rumänisches Regiment hervorging. Das rumänische Regiment hatte seinen Standort in Caransebeș (Karansebesch, Karánsebes). Die Bereitschaft der Rumänen – auf die Szekler soll hier nicht eingegangen werden – Grenzsoldat zu werden, war nach anfänglichem Widerstand sehr groß, denn der Eintritt in ein Grenzregiment bedeutete die Befreiung aus der Erbuntertänigkeit. Die Rumänen gelangten dadurch „zum ersten Mal zu einem gemeinsamen Bewußtsein wenn auch nur als Stand, als Militärgrenzsoldat, nicht im nationalen Sinn“⁵ und besaßen nun die Möglichkeit, Grundbesitz zu erwerben. Als Kaiser Joseph II. 1784 eine Verstärkung der Militärgrenze verfügte, strömten die rumänischen Leibeigenen in Massen zu den Konskriptionsstellen⁶. Die ungarischen Grundherren versuchten, den Eintritt ihrer Erbuntertänigen in die Grenzregimenter zu verhindern, was einen großen Bauernaufstand in Südwestsiebenbürgen zur Folge hatte⁷. Der von Horia und Cloșca und Crișan angeführte Aufstand konnte erst nach massivem Militäreinsatz gegen Ende des Jahres blutig niedergeschlagen werden.

Die rumänischen Leibeigenen waren also bereit, ihr Leben zu opfern, um Grenzsoldat zu werden, d.h. in den Genuß einer „sozialen Standerhöhung“⁸ zu gelangen. Die rumänischen Grenzer dankten ihrem Kaiser diese „soziale Standerhöhung“ mit Treue und Tapferkeit. Sie bewährten sich im Bayerischen Erbfolgekrieg (1778/79), im Zweiten Türkenkrieg (1787–1792), im Italienfeldzug 1796 sowie in der Schlacht bei Aspern 1809 und der Völkerschlacht bei Leipzig 1813⁹.

Die siebenbürgische Militärgrenze erfüllte ihre Aufgabe zur allgemeinen Zufriedenheit, bis sich in der Revolution von 1848/49 das Szeklerregiment

⁴ Nicolae Alexandru, *Die Rumänen in der österreichischen Armee*. In: *Auslandswissenschaftliche Gesellschaft* 1(1952), S. 48; Béla Köpeczi (Hg.), *Kurzgeschichte Siebenbürgens*, Budapest 1990, S. 426; Valeriu Șotropa, *Districul grăniceresc ăsaud în Napoca* 1975, S. 95.

⁵ Eugen von Friedenfels, Joseph Bedeus von Scharberg, *Beiträge zur Zeitgeschichte Siebenbürgens im 19. Jahrhundert*, Wien 1876, 2. Bd., S. 361.

⁶ Köpeczi, S. 425.

⁷ Vlad Georgescu, *Istoria Românilor. De la origini până în zilele noastre*, București 1992, S. 102; Köpeczi, S. 435.

⁸ Ilse Gürtler, *Die Auflösung der siebenbürgischen Militärgrenze*, Diss. Wien 1947, S. 36.

⁹ Șotropa, S. 120–121.

– im Gegensatz zu den rumänischen Regimentern, die treu auf der Seite der Kaiserlichen fochten – von Anfang an auf die Seite der ungarischen Revolutionäre stellte. Dies und die Tatsache, daß der ursprüngliche Grund für die Aufstellung der Grenzregimenter – nämlich die Türkengefahr – entfallen war, veranlaßte den Wiener Hof, die siebenbürgische Militärgrenze 1851 aufzulösen, gegen den Widerstand der Rumänen, die um einen Fortbestand, ja sogar um eine Ausweitung der Militärgrenze baten¹⁰. Zum Dank für ihr treues Verhalten während der Revolution wurden die walachischen Grenzregimenter 1849 in „Romanen“-Grenzregimenter umbenannt¹¹. Nach der Auflösung der Grenze schenkte der Kaiser den Grenzern umfangreiche Waldungen zur gemeinsamen Nutzung¹². Der Ertrag aus diesen Waldungen ermöglichte es den Rumänen, ihre nationalen und kulturellen Einrichtungen zu erhalten bzw. auszubauen, u.a. das rumänische Obergymnasium in Näsäud, eine der wichtigsten Bastionen im Kampf um den Erhalt der nationalen Identität nach 1867¹³.

1871, vier Jahre nach dem österreichisch-ungarischen Ausgleich, wurde auch die Banater Militärgrenze aufgelöst. Dies geschah nach Interventionen der Ungarn, die zu Recht auf die veränderte militärische Lage hinwiesen, in Wahrheit wohl den rumänischen bzw. südslawischen Grenzern wegen deren Verhalten während der Revolution von 1848/49 grollten¹⁴.

Die Grenzerinstitution verbesserte die soziale Lage der Rumänen erheblich, gleichzeitig bewirkte sie ein Erwachen der rumänischen Nationalbewußtseins und gab den rumänischen Grenzern das Gefühl, einer militärischen Elite anzugehören¹⁵.

III. DIE K. (U.)K. ARMEE 1868–1914

Die Niederlage Österreichs bei Königgrätz 1866 bewirkte nicht nur den österreichisch-ungarischen Ausgleich von 1867, sondern auch eine grundlegenden Reform des Heerwesens. Unter dem Eindruck der Überlegenheit des preußischen Wehrpflichtigenheeres entschloß sich Wien, 1868 die allgemeine Wehrpflicht einzuführen. Nun hieß es: „Will man den Staat demokratisieren, muß man die Nation militarisieren“¹⁶.

¹⁰ Gürtler, S. 55.

¹¹ Walter Wagner, *Die k. (u.) k. Armee – Gliederung und Aufgabenstellung*. In: Adam Wandruszka/Peter Urbanitsch (Hrsg.), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, Bd. V *Die bewaffnete Macht*, Wien 1987, S. 184.

¹² Gürtler, S. 75; Şotropa, S. 263.

¹³ Alexandru, S. 75; Şotropa, S. 264–265.

¹⁴ Johann Cristoph Allmayer-Beck, *Die k.(u)k. Armee 1849–1918*, Gütersloh 1980, S. 127.

¹⁵ Köpeczi, S. 425

¹⁶ Allmayer-Beck, S. 124.

Die allgemeine Wehrpflicht dauerte 12 Jahre, von denen drei bzw. zwei Jahre aktiver Dienst in der Truppe geleistet wurde, sieben Jahre bei der Reserve und zwei bei der Landwehr. Neben der gemeinsamen k.k. Armee (seit 1873 k.u.k. Armee), die in beiden Reichshälften stationiert war, wurden noch zwei zahlenmäßig kleinere Militäreinheiten aufgestellt, die königlich ungarische Landwehr (Honvéd) in Transleithanien und die k.k. Landwehr in Cisleithanien.

Obwohl die Kommando- und Dienstsprache das Deutsche war, worauf Kaiser Franz Joseph besonderen Wert legte, erwies sich die gemeinsame Armee keineswegs als Instrument der Germanisierung, sondern als frei von jener nationalen Intoleranz, die in einzelnen Teilen der Monarchie blühte. Sowohl in der Theorie als auch in der Praxis herrschte das Prinzip der nationalen Gleichberechtigung¹⁷. Die Soldaten mußten lediglich 80 deutsche Kommandos lernen, im übrigen wurde die Regimentssprache gesprochen, die von mindestens 20% der Mannschaft gesprochen wurde¹⁸. Es konnte also durchaus vorkommen, daß es mehrere Regimentssprachen gab, z.T. bis zu fünf. Jeder junge Offizier mußte die Regimentssprache in spätestens drei Jahren erlernen.

a) DIE KÖNIGLICH-UNGARISCHE LANDWEHR (HONVÉD)

Der Status der Honvéd blieb seit der Gründung dieser Teilstreitkraft zwischen Wien und Budapest umstritten. Während die einen die Honvéd als Teil der Reserve ansahen, betrachteten sie die anderen als Teil einer zukünftigen Nationalarmee. Wien – durch die Erfahrungen von 1848/49 gewarnt – setzte zunächst durch, daß die Honvéd nur aus Infanterie und Kavallerie bestand, die Artillerie wurde ihr vorenthalten. In der Folge war den radikalnationalen Kräften in Ungarn jedes Mittel politischer oder wirtschaftlicher Erpressung willkommen – so geschehen 1912, als man sich weigerte, zusätzliche Rekruten für die k.u.k. Armee zu bewilligen – um einen umfangreicheren Ausbau der Honvéd zu erzwingen¹⁹.

Die Versetzung ungarischer Offiziere aus der gemeinsamen Armee zur Honvéd sowie die Wiedereinstellung entlassener Offiziere aus der ungarischen Revolutionsarmee von 1848/49 gaben der Honvéd einen definitiv nationalistischen Charakter²⁰. Dafür spricht auch die Tatsache, daß die ungarischen Offiziere ab 1906 die Möglichkeit besaßen, zwischen dem Eintritt in die gemeinsame Armee bzw. dem Eintritt in die Honvéd zu wählen²¹.

¹⁷ Gunther E. Rothenburg, *The Army of Francis Joseph*, West Lafayette 1976, S. 118.

¹⁸ Johann Christoph Allmayer-Beck, *Die bewaffnete Macht in Staat und Gesellschaft*. In: Wandruszka/Urbanitsch, S. 98.

¹⁹ Allmayer-Beck, *Die k.(u.)k. Armee...*, S. 133.

²⁰ Gunther E. Rothenburg, *The Habsburg Monarchy and the Nationality Problem in the Nineteenth Century 1815–1914*. In: *Austrian History Yearbook* 3(1967), S. 77.

²¹ Rothenburg, ebd.

Von 78 Bataillonen der Honvéd waren nur 23 rein ungarisch, der Rest war gemischtsprachig oder nur fremdsprachig²².

„Es wäre also begründet gewesen, ähnlich der Regimentssprache der gemeinsamen Armee je nach Bedarf Bataillonssprachen einzuführen, um die Verständigung mit den verschiedenen Nationalitäten angehörnden Soldaten zu erleichtern. Die führenden Kreise hielten dies aber nicht für wichtig. Die ungarische Sprache blieb bis zum Ende die offiziell gebräuchliche Sprache in und außer Dienst. Allein die kroatischen Einheiten bildeten eine Ausnahme, bei denen die eigene Muttersprache zur Kommando- und Regimentssprache wurde“²³.

Es ist daher verständlich, daß die nichtmagyarischen Nationalitäten Ungarns mit wenig Begeisterung in der Honvéd dienten, und wenn es ging, sich diesem Dienst zu entziehen versuchten. So sah man sich z.B. im Preßburger Honvéd-Distrikt genötigt, eine Erlaubnis zu erlangen, um unter den Siebzehnjährigen zu werben²⁴.

„In Siebenbürgen war der Einfluß der rumänischen politischen Kreise besonders stark, so daß ein Teil der wehrpflichtigen Jungen über die Grenze flüchtete“²⁵.

Bei den Wehrpflichtigen, die in der gemeinsamen Armee dienten, war eine ähnliche Entwicklung nicht zu verzeichnen, da man die k.u.k. Armee offensichtlich nicht als Assimilierungsinstrument betrachtete.

b) DIE K.K. LANDWEHR

Der Aufbau der k.k. Landwehr in der westlichen Reichshälfte vollzog sich mit viel weniger Enthusiasmus als der Aufbau der Honvéd. Da sie im Grunde genommen lediglich als Gegengewicht zur Honvéd geschaffen worden war, hatte dies eine überaus große Sparsamkeit bei der Bewilligung von Geldmitteln zur Folge²⁶. Dies sollte sich jedoch ab der Jahrhundertwende ändern, als die k.k. Landwehr früher als die Honvéd mit Artillerie und modernem Gerät ausgestattet wurde²⁷.

Anders als bei der Honvéd gestaltete sich die Aufstellung eines geeigneten Offizierkorps viel schwieriger, so daß man auf pensionierte, nicht mehr reservepflichtige Offiziere sowie geeignete Bewerber aus dem Zivilstand zurückgriff²⁸.

²² Tibor Papp, *Die königlich-ungarische Landwehr (Honvéd) 1868 bis 1914*. In: Wandruszka/Urbanitsch, S. 652.

²³ Papp, S. 652.

²⁴ Papp, S. 639.

²⁵ Papp, S. 649.

²⁶ Wagner, S. 427.

²⁷ Wagner, S. 427–428.

²⁸ Wagner, S. 419.

Die k.k. Landwehr war nicht als Assimilierungsinstrument gedacht. Die Vorschriften über Kommando- und Dienstsprache waren mit denen des gemeinsamen Heeres identisch. Dementsprechend gering war der Widerstand der nichtdeutschen Nationalitäten Cisleithaniens gegen den Dienst in der Landwehr. Die einzigen, die Widerstand leisteten, waren die dalmatinischen Bocchesen, die seit der venezianischen Herrschaft von jeglichem Militärdienst zu Lande befreit waren²⁹. Im Unterschied zu ihren Brüdern jenseits der Karpaten entzogen sich die Bukowiner Rumänen dem Dienst in der Landwehr nicht, zumal dieser nicht so lange dauerte wie der normale Wehrdienst und außerdem die Möglichkeit bestand, bei der Elitekavallerie der Ulanen zu dienen³⁰.

IV. DAS K.(U.)K. OFFIZIERKORPS

Das habsburgische Offizierkorps war schon im 17. und 18. Jahrhundert stärker multinational zusammengesetzt als alle anderen Armeen jener Zeit, ohne aber den multinationalen Charakter des Reiches zu widerspiegeln, denn unter den Offizieren befanden sich viele Franzosen, Spanier, Schweizer und Flamen³¹.

Die Niederlage bei Königgrätz – welche den Zustrom deutscher Offiziere aus dem süddeutschen Raum beendete – und der größere Bedarf an Offizieren nach der Einführung der allgemeinen Wehrpflicht führten dazu, daß nach 1868 immer mehr Offiziere aus den Reihen der Nationalitäten des Habsburgerreiches stammten. Das k.u.k. Offizierspatent war weder an die nationale noch an die soziale Herkunft gebunden, auch die Konfession spielte bei der Aufnahme ins Offizierkorps keine besondere Rolle. Da die k.u.k. Armee keine Nationalitäten sondern nur „Volksstämme“ kannte, war der Beruf des Offiziers auch für Männer aus den Reihen der nichtmagyarischen Bevölkerung Transleithaniens attraktiv, da sie in der Armee den Ungarn gleichgestellt waren und nicht als „Ungarn rumänischer Zunge“ etc. galten, sondern als Rumänen, Serben, Slowaken usw.

Die religiöse Zugehörigkeit war kein Karrierehindernis. Dies galt auch für Juden. Während es 1910 in der preußischen Armee keinen einzigen aktiven jüdischen Offizier gab – in Frankreich waren es 720, in Italien 500 – dienten 2.179 jüdische Offiziere in der k.(u.)k. Armee³². Unter den Reserveoffizieren

²⁹ Wagner, S. 420.

³⁰ Wagner, S. 419.

³¹ Robert A. Kann, *The Social Prestige of the Officer Corps in the Habsburg Monarchy from the Eighteenth Century to 1918*. In: Béla K. Király/Gunther E. Rothenburg (Hrsg.), *War and Society in East Central Europe*, Vol. I, New York 1979, S. 116.

³² Rothenburg, *The Army of Francis Joseph*, S. 128.

waren die Juden sogar überrepräsentiert, denn sie stellten 18% der der Reserveoffiziere bei einem Gesamtbevölkerungsanteil von 5%³³.

Auch die soziale Herkunft spielte nach 1868 eine immer geringere Rolle. Anders als in Preußen/Deutschland, wo es fast nur adlige Generäle gab, spielte der Adel in der k.(u.)k. Armee eine weniger bedeutende Rolle. Waren 1850 noch 89% der Generäle adlig, so waren es 1890 66% und 1918 sogar nur noch 32%³⁴. Für bürgerliche Offiziere bestand die Möglichkeit der Nobilitierung nach 40 Jahren Dienst oder 30 Jahren Dienst und Teilnahme an einem Feldzug³⁵. In der zweiten Hälfte des 19. Jh. gab es allerdings kaum noch Neunobilitierungen im aktiven Offizierkorps der k.(u.)k. Armee³⁶. Offiziell wurde das Verhältnis zwischen adligen und nichtadligen Offizieren folgendermaßen beschrieben:

„Das goldene Portepée adelt den Träger. Der Lieutenant, der Feldmarschall, der Kaiser und König: sie alle tragen das gleiche Portepée“³⁷. In einer Belehrungsschrift für Offiziere hieß es: „Mit dem Offiziersgrad hat der betreffende eine Stellung in der Gesellschaft erhalten, wird er vollgiltiges Mitglied derselben, und jeder frühere Unterschied der Geburt ist für ihn gänzlich verschwunden, denn der Offizier genießt die persönlichen Rechte des Edelmannes. Mit ihm als Kamerad in demselben Regiment dienen die Söhne der stolzesten Familien des Landes und selbst die Prinzen des kaiserlichen Hauses, dem er den Eid der Treue geschworen“³⁸.

Was die materielle Lage der Offiziere betrifft – vor allem der Subalternoffiziere – so waren diese finanziell erheblich schlechter gestellt als die deutschen Offiziere. Trotzdem hieß es: „Nach dem diplomatischen Dienst ist der militärische der besthonorierter im Staate“³⁹. Um eine soziale Verelendung der Offiziersfamilien zu vermeiden, mußten die zukünftigen Offiziersgattinnen hohe Kautionssummen vor der Eheschließung aufbringen, was dazu führte, daß nur 36% der Subalternoffiziere verheiratet waren (bei den Stabsoffizieren waren es 66%)⁴⁰. Über die soziale Lage der k.(u.)k. Offiziere schrieb Roda-Roda:

„Hochmütig (und doch mit einer Spur von Neid) blickten wie auf den Bürger herab, der sich für Geld rackerte. Seine Arbeit schien uns niedriger

³³ Rothenburg, ebd.

³⁴ Ulf Sereinigg, *Das altösterreichische Offizierkorps 1868–1914. Bildung, Avancement, Sozialstruktur, wirtschaftliche Verhältnisse*, Diss. Wien 1983, S. 97

³⁵ Nikolaus von Preradovich, *Führungsschichten in Österreich und Preußen (1804–1910)*, Wiesbaden 1955, S. 7.

³⁶ Sereinigg, S. 99.

³⁷ Alfons Danzer, *Unter Fahnen: Die Völker Österreich-Ungarns in Waffen*, Wien 1889, S. 85.

³⁸ Allmayer-Beck, *Die k.(u.)k. Armee*, S. 184.

³⁹ Rothenburg, *The Army of Francis Joseph*, S. 151.

⁴⁰ Sereinigg, S. 119.

Art. Wir brauchten nicht den Umweg über das Geld, um zum Genuß zu kommen; uns gab der Kaiser so vieles, was uns glücklich machte: Schmuckfarben – Pferde – eine Waffe – das Recht unsere Ehre mit der Waffe zu schützen“⁴¹.

Trotz einer unbefriedigenden materiellen Lage und häufigen Versetzungen in z.T. alles andere als attraktive Standorte machte das k.u.k. Offizierskorps auf ausländische Beobachter einen guten Eindruck. Der Durchschnittsoffizier wurde beschrieben als: „hard-working, hard-living man, superior of average German officer..., more intelligent, more readily adaptable in closer touch with his men, less given to dissipation and remarkably free from arrogance“⁴².

a) DIE K.(U.)K. RESERVEOFFIZIERE

Die Einführung der allgemeinen Wehrpflicht in der Donaumonarchie führte zu einem Mangel an Offizieren, den man durch die Ausbildung von Reserveoffizieren beseitigen wollte. Zu diesem Zweck wurde am 5. Dezember 1868 das System der „Einjährig-Freiwilligen“ eingeführt. Die Bedingungen für die Zulassung zum einjährig-freiwilligen Dienst waren die Absolvierung eines Obergymnasiums, einer Oberrealschule oder einer gleichrangigen Lehranstalt⁴³. Der Dienst war auf eigene Kosten abzuleisten, was bedeutete, Einjährig-Freiwillige die Kosten für Bekleidung, Ausrüstung und Verpflegung zu tragen hatte⁴⁴.

Da die Reserveoffiziere vor allem aus den Reihen der sozial privilegierten „Einjährig-Freiwilligen“ stammten, konnten nur die Nationalitäten mit einer zahlenmäßig größeren Mittelklasse viele Reserveoffiziere stellen. Nationalitäten mit einem ausgeprägt bäuerlichen Charakter wie Slowaken, Slowenen, Ruthenen und Rumänen waren unter den Reserveoffizieren zunächst kaum repräsentiert⁴⁵. 1906 waren von 1.000 Reserveoffizieren 589 Deutsche, 257 Magyaren, 98 Tschechen, 29 Polen und 16 Serbokroaten⁴⁶. Daraus folgt, daß von 1.000 Reserveoffizieren 11 (1,1%) Rumänen, Ruthenen, Slowaken oder Slowenen waren (bei einem Bevölkerungsanteil von 22,2%). 1910 stellten die Rumänen 0,6% der Reserveoffiziere⁴⁷.

⁴¹ Zit. in Allmayer-Beck, *Die k.(u.)k. Armee*, S. 184.

⁴² Henry Wickham Steed, *The Hapsburg Monarchy*, London 1914, S. 61.

⁴³ Sereinigg, S. 46.

⁴⁴ Sereinigg, ebd.

⁴⁵ Rothenburg, *The Army of Francis Joseph*, S. 128.

⁴⁶ Militärstatistisches Jahrbuch für das Jahr 1906, Wien 1907, S. 143.

⁴⁷ Militär-Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1910, Wien 1911, S. 143, S. 145–146.

Zunächst zahlenmäßig gering und von den aktiven Kameraden mit viel Skepsis betrachtet, gewannen die Reserveoffiziere bis zur Jahrhundertwende immer mehr an Bedeutung. Kamen 1878 auf 12 055 aktive Offiziere nur 5 143 Reserveoffiziere⁴⁸, so gab es 1901 16 648 aktive Offiziere und 12 265 Reserveoffiziere⁴⁹.

V. DIE RUMÄNISCHEN OFFIZIERE IM K.U.K. OFFIZIERKORPS. STATISTISCHE ENTWICKLUNG

Da es keine allgemeine Statistik über die nationale Herkunft der k.u.k. Offiziere gibt⁵⁰, ist es außerordentlich schwierig, die Zahl der rumänischen k.u.k. Offiziere festzustellen. Der Verfasser dieses Artikels hat sich schließlich dazu entschlossen, diese Zahl mit Hilfe der k.u.k. Militärschematismen der Jahre 1868, 1897 und 1912 zu ermitteln.

Dabei wurden nur diejenigen Offiziere als der rumänischen Nationalität zugehörig betrachtet, die einen echt rumänischen Vor- und Nachnamen trugen. Dabei war sich der Autor durchaus im klaren, daß der Träger eines „echt“ rumänischen Namens sich ohne weiteres als Österreicher betrachten konnte.

Eine andere Möglichkeit wäre gewesen, anhand der vorhandenen Statistik über die Sprachkenntnisse der k.u.k. Offiziere, die rumänischen Offiziere zu ermitteln. Hierbei ergab sich aber die Schwierigkeit, daß viele k.u.k. Offiziere mehrere Sprachen beherrschten, wobei aus der Statistik nicht genau hervorging, welche Sprache ihre Muttersprache war, bzw. wie man Muttersprache definierte⁵¹. Somit blieb nur die erste Variante übrig.

Als unterste Stufe des sozialen Aufstiegs wurde die Beförderung zum Hauptmann gewertet. Dabei ergaben sich folgende Zahlen:

1868 ⁵²	1897 ⁵³	1912 ⁵⁴
	1 Generalmajor	1 Generalmajor
	1 Feldmarschalleutnant	
4 Oberste	3 Oberste	11 Oberste
1 Major	4 Majore	9 Majore
10 Hauptleute	15 Hauptleute	30 Hauptleute
insges. 15	insges. 24	insges. 51

⁴⁸ Militärstatistisches Jahrbuch für das Jahr 1878, Wien 1879, S. 70.

⁴⁹ Militärstatistisches Jahrbuch für das Jahr 1901, Wien 1879, S. 144–145.

⁵⁰ Wilhelm Winkler, *Der Anteil der nichtdeutschen Volksstämme an der österreichisch-ungarischen Wehrmacht*, Wien 1919, S.2.

⁵¹ István Deák, *Der k.(u).k. Offizier 1848–1918*, Wien, Köln, Weimar 1991, S. 215.

⁵² Militärschematismus für das österreichische Kaisertum 1868, Wien 1868.

⁵³ Militärschematismus für das k.u.k. Heer 1897, Wien 1897.

⁵⁴ Militärschematismus für das k.u.k. Heer 1912, Wien 1912.

Aus diesen Zahlen ist ersichtlich, daß die Gesamtzahl der rumänischen Offiziere zwischen 1868 und 1912 um 246% wuchs. Die Zahl der Hauptleute wuchs um 300%, die der Majore um 900%, die der Oberste um 75%. Während die Rumänen 1868 noch keinen einzigen General stellten, waren 1897 ein Generalmajor und ein Feldmarschalleutnant rumänischer Herkunft. Daß die meisten rumänischen Offiziere es nur bis zum Hauptmann brachten, ist nicht als Benachteiligung zu werten, denn schließlich wurde ja auch nicht jeder deutsche bzw. magyarische Offizier zum General befördert.

Zwischen 1907 und 1912 verzeichneten die Rumänen mit 22% die höchste Zuwachsrate an Offizieren unter allen Völkern der k.u.k. Monarchie (im Vergleich dazu die Tschechen 6%, Polen und Ukrainer 18%, Serben und Kroaten 18%⁵⁵). Diese Zahlen verdeutlichen zum einen den großen Nachholbedarf, den die Rumänen auf diesem Gebiet hatten, zum anderen die offensichtlich große Bereitschaft der Rumänen, den Offiziersberuf auszuüben. Wenn auch die Zuwachsraten bei den Offizieren rumänischer Herkunft sehr groß waren, so fielen sie doch insgesamt kaum ins Gewicht, denn 1906 waren von 1 000 aktiven Offizieren 79% Deutsche, 9,7% Magyaren, 4,7% Tschechen, 2,3% Polen, 2,2% Kroaten bzw. Serben⁵⁶. Die restlichen 2,2% bildeten Rumänen, Ruthenen, Slowaken und Slowenen, die zusammen 21% der Heeressoldaten stellten⁵⁷. Diese Zahlen verdeutlichen, daß die Rumänen im Offizierskorps alles andere als überrepräsentiert waren⁵⁸. Unterrepräsentiert waren aber auch alle nicht-deutschen Nationalitäten. Selbst die Magyaren als Staatsnation, die 25% der Mannschaften stellten, bildeten nur 9,7% des Offizierskorps⁵⁹.

Neben der allgemeinen statistischen Entwicklung wurde das Augenmerk auf das Offizierskorps zweier „rumänischer“ Infanterieregimenter gerichtet, nämlich das Infanterieregiment 50 (bis 1851 „2. Romanen-Grenz-Infanterieregiment“) mit dem Standort Alba Iulia (Karlsburg, Gyulafehérvár) und das Infanterieregiment 43 (bis 1871 „13. Banatisches-Grenz-Infanterieregiment 1848-Romanen-Banater“) mit dem Standort Caransebeş (Karansebesch, Karánsebes). Dabei ergaben sich folgende Zahlen:

Beim Infanterieregiment 50 mit einem Mannschaftsanteil von 71% Rumänen im Jahr 1912⁶⁰ stieg der Anteil der rumänischen Offiziere von 11,7% im Jahre 1868⁶¹ auf 11,9% im Jahre 1896⁶² und 16,5% im Jahre 1912⁶³.

⁵⁵ Winkler, S.2.

⁵⁶ Rothenburg, *The Army of Francis Joseph*, S. 127.

⁵⁷ Winkler, S.1.

⁵⁸ 1910 waren 0,9% der Berufsoffiziere und 7% der Mannschaften Rumänen (Militär-Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1910, Wien 1911, S. 145–146; Deák (S. 223) kommt laut eigenen Berechnungen auf einen Prozentsatz von 1,6% Rumänen unter den Berufsoffizieren.

⁵⁹ Winkler, S. 1–2.

⁶⁰ Maximilian Ehnle; *Die österreichisch-ungarische Landmacht im Sommer 1914. Ergänzungsheft 9 zum Werke „Österreich-Ungarns letzter Krieg“*, Wien 1934, S. 26.

⁶¹ K.u.K. Militärschematismus 1868.

⁶² K.u.K. Militärschematismus 1898.

⁶³ K.u.K. Militärschematismus 1912.

Beim Infanterieregiment 43 mit einem Mannschaftsanteil von 78% Rumänen im Jahr 1912⁶⁴ fiel der Anteil der rumänischen Offiziere von 56,9% im Jahre 1868⁶⁵ auf 15,3% im Jahre 1897⁶⁶ um dann bis 1912 auf 18,5%⁶⁷ zu steigen. Der zahlenmäßig große Rückgang an rumänischen Offizieren in diesem Regiment nach 1868 ist eine Folge der Auflösung der Banater Militärgrenze im Jahre 1871. Trotzdem war das IR. 43 im Jahre 1912 die k.u.k. Einheit mit dem größten Prozentsatz an rumänischen Offizieren. Auffallend ist noch, daß weder der Kommandeur des IR. 50 noch der des IR. 43 Rumäne war. Dies ist als Zugeständnis an die Magyarn zu werten, die wohl kaum Einheiten mit mehrheitlich rumänischen Mannschaften unter „rumänischem“ Kommando auf ihrem Staatsgebiet geduldet hätten.

Die Zahl der rumänischen Reserveoffiziere in den oben erwähnten Regimentern ist um einiges niedriger als die der aktiven Offiziere. 1897 waren 3,7% der Reserveoffiziere des IR. 50 Rumänen⁶⁸ (aktive Offiziere 11,9%). 1912 stellten die Rumänen 9,3% der Reserveoffiziere dieses Regiments⁶⁹ (aktive Offiziere 16,6%). Auch beim IR. 43 ist dieser Trend zu beobachten. Lag der Anteil rumänischer Reserveoffiziere dieser Einheit 1897 noch bei 12,5%⁷⁰ (aktive Offiziere 15,3%, so fiel er bis zum Jahre 1912 auf 8,3%⁷¹ (aktive Offiziere 18,5%). Diese Diskrepanz ist mit dem fast völligen Fehlen einer rumänischen Mittelschicht zu erklären, denn es waren vor allem die Angehörigen dieser Schicht, aus deren Reihen sich die Reserveoffiziere rekrutierten.

VI. DAS K.U.K. OFFIZIERKORPS UND DIE NATIONALITÄTENFRAGE

1908, zum sechzigjährigen Thronbesteigungsjubiläum Kaiser Franz Josephs, erging folgender Tagesbefehl an das Offizierkorps:

„Die Bedeutung des Offizierkorps, welches inmitten der politischen und nationalen Strömungen abseits der Politik stehend, wie ein Fels in der Brandung die Einheit des Staatsgedankens verkörpert, ist bei der Zusammensetzung des Volksheeres unverhältnismäßig gestiegen“⁷².

⁶⁴ K.u.K. Militärschematismus 1912.

⁶⁵ Ehnle, S. 24.

⁶⁶ K.u.K. Militärschematismus 1868.

⁶⁷ K.u.K. Militärschematismus 1897.

⁶⁸ K.u.K. Militärschematismus 1897.

⁶⁹ K.u.K. Militärschematismus 1912.

⁷⁰ K.u.K. Militärschematismus 1897.

⁷¹ K.u.K. Militärschematismus 1912.

⁷² Allmayer-Beck, *Die k.(u.)k. Armee*, S. 152.

Dieser Tagesbefehl drückte den Wunsch aus nach einer übernationalen, keiner Nation verpflichteten, daß heißt keiner Partei zuneigenden, sondern nur dem Kaiser verpflichteten und durch ihn dem Staate dienenden Offizierkorps⁷³. Von den Offizieren wurde nur eine Art von Patriotismus verlangt: der „Reichspatriotismus“⁷⁴.

Die meisten Offiziere hielten sich aus dem politischen Alltag heraus, gemäß dem Goethe-Wort „politisch Lied, ein garstig Lied“. Für Politiker und die parlamentarischen Einrichtungen hatten sie nur Verachtung übrig⁷⁵. Dies galt vor allem für die deutschen Offiziere, die 80% des Offizierkorps stellten. Aber auch die k.u.k. Offiziere, die nicht deutscher Nationalität waren, betrachteten die Armee als ihre eigentliche Heimat, wozu vor allem die aus innenpolitischen Gründen bzw. Sicherheitsgründen immer wieder erfolgenden Garnisonsverlegungen beitrugen⁷⁶. In einer deutschen Generalstabsstudie von 1913 hieß es: „Das Offizierkorps ist das wichtigste und zugleich effektivste Gegengewicht zum poyglotten Charakter der Armee“⁷⁷.

Eine Ausnahme stellte der aus dem Karansebescher Grenzregiment hervorgegangene rumänische General Trajan Doda dar. Als General a.D. konnte er sich 1887 als einziger Rumäne in ganz Ungarn in einem Wahlkreis gegen den Kandidaten der Regierungspartei durchsetzen, verzistete aber auf das Abgeordnetenmandat mit der Begründung:

„Ich wäre im Reichstag der einzige und alleinige nationale Vertreter des rumänischen Volkes, und auf mir würde die Pflicht lasten, die schwer geschädigten und noch ernster bedrohten nationalen Interessen von nahezu drei Millionen Staatsbürgern einzig und allein 423 Reichstagsabgeordneten gegenüber zu vertreten und zur Geltung zu bringen“⁷⁸. Weil er behauptete: „Durch Gewaltmittel und Machination ist das rumänische Volk aus allen seinen Stellungen des verfassungsmäßigen Kampfes herausgeworfen worden“⁷⁹, verurteilte ihn das Schwurgericht in Arad zu zwei Jahren Staatsgefängnis und 1.000 Fl Geldstrafe. Doda wurde später vom Kaiser begnadigt.

Zum Fall Doda muß gesagt werden, daß es sich um einen Offizier handelte, der erst nach seiner Pensionierung ins politische Geschehen eingriff. Fälle, in denen aktive rumänische Offiziere in den Nationalitätenkampf eingriffen, sind nicht bekannt.

⁷³ Allmayer-Beck, *Die k.(u.)k. Armee*, S. 152.

⁷⁴ Allmayer-Beck, *Die k (u.)k. Armee*, S. 183.

⁷⁵ Allmayer-Beck (Wandruszka/Urbanitsch), S. 106–107.

⁷⁶ Allmayer-Beck, *Die k.(u.)k. Armee*, S. 183.

⁷⁷ Alfons von Czibulka, *Deutschlands vergessene Heere. Die österreichisch-ungarische Armee*, München 1931, S. 22.

⁷⁸ Rothenburg. *The Habsburg Army and the Nationality Problem...*, S. 84.

⁷⁹ Eugen Brote, *Die rumänischen Frage in Siebenbürgen und Ungarn*, Berlin 1895, S. 306.

⁸⁰ Brote, S. 401.

Ganz anders die Reserveoffiziere, von denen es hieß:

„Aber es wäre wohl falsch, wollte man meinen, daß die nationale Propaganda ausschließlich von außen her durch Agitatoren in die Truppen hineingetragen worden wären. Vielmehr befanden sich diese nicht selten in der Truppe selbst nämlich in Gestalt der Reserveoffiziere. Gerade für diese oft aus sehr kleinen Verhältnissen kommenden Reserveoffiziere, war es schwierig, selbst wenn sie es wollten, sich dem nationalen Sog zu entziehen, denn der Abstand zur Mannschaft war bei ihnen nicht selten ein viel geringerer als bei ihren aktiven Kameraden“⁸⁰.

Was die Rumänen betrifft, so ist das beste Beispiel dafür der Leutnant der Reserve Iuliu Maniu.

VII. FAZIT

Der soziale Aufstieg innerhalb der k.u.k. Armee war ohne Verlust der nationalen Identität durchaus möglich, zumal auf die Offiziere kein Assimilierungsdruck ausgeübt wurde und die Bereitschaft sich assimilieren zu lassen keineswegs Beförderungen beschleunigte. Ausschlaggebend für die Beförderung waren Erziehung und Fortbildung und nicht die Nationalität oder das Religionsbekenntnis⁸¹.

Daß die Rumänen verstärkt von der Möglichkeit Gebrauch machten, innerhalb der k.u.k. Armee sozial zu reüssieren, um dem Assimilierungsdruck in Ungarn zu entgehen, läßt sich anhand des benutzten Zahlenmaterials nicht beweisen. Zweifellos war die k.u.k. Armee die Institution, die es einem am ehesten ermöglichte, eine antimagyarische Position einzunehmen, ohne dafür zur Verantwortung gezogen zu werden, solange man eine unerschütterliche Kaiseretreue an den Tag legte. Beispielhaft dafür war die Demonstration des kroatischen Infanterieregiments 71, die 1891 zu Ehren des kroatischen Banus von 1848, General Jelačić, in Fiume stattfand und trotz heftigster ungarischer Proteste für die beteiligten Soldaten ohne disziplinarische Folgen blieb. Ähnliche Demonstrationen rumänischer Soldaten sind nicht bekannt.

Die Tatsache, daß die Rumänen um die Jahrhundertwende unter allen Nationalitäten der k.u.k. Monarchie die höchste Zuwachsrates an Offizieren hatten, läßt sich wahrscheinlich mit dem bildungsmäßigen Rückstand der Rumänen erklären, der ab der Jahrhundertwende allmählich verringert wurde. Interessant wäre in diesem Zusammenhang ein Vergleich mit der Entwicklung bei den freien Berufen z.B. bei den Ärzten oder Rechtsanwälten. Eine ähnliche Entwicklung bei diesen Berufsgruppen würde die oben gemachte Vermutung bestätigen.

⁸⁰ Allmayer-Beck (Wandruszka/Urbanitsch), S. 117.

⁸¹ Deák, S. 228.

Außerdem ist es fraglich, ob ein rumänischer Offizier, der während seiner Laufbahn in Lemberg, Sarajevo, Czernowitz, Pola, Linz etc. stationiert war, nicht zwangsläufig den Kontakt zu seinem Volk verlor, wobei sein Nationalbewußtsein einem „Reichsbewußstein“ wich.

Symptomatisch dafür scheint die Figur des k.u.k. Hauptmans i. G. Pintea zu sein, der in einem Roman des bedeutendsten rumänischen Romanciers des 20. Jahrhunderts – dem aus dem k.u.k. Offizierkorps hervorgegangenen Liviu Rebreanu – folgende Aussage macht: „Auch ich bin Rumäne, aber vor allem bin ich Offizier und Diener seiner Majestät des Kaisers“⁸².

⁸² Liviu Rebreanu, *Ion*, Bukarest 1986, S. 436.

SITUAȚIA BANATULUI LA SFÂRȘITUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

1918–1920

TATIANA DUȚU

În multe privințe, sfârșitul primului război mondial a constituit un început. Pentru multe popoare din răsăritul Europei începea o nouă eră. Destrămarea marilor imperii conducea la începerea unei vieți statale de sine stătătoare pentru cehi, slovaci, polonezi, sârbi, croați și alte popoare care, pe această cale, își desăvârșeau unitatea națională, așa cum erau românii. Procesul s-a desfășurat pe parcursul mai multor ani, încheierea tratatelor de pace constituind doar începutul marilor realizări statale.

Una dintre cele mai dificile probleme, care a suscitat multe eforturi, a fost aceea a frontierelor. Tactica fostelor mari imperii, care s-au format conform dictonului „divide et impera”, și-a arătat urmările chiar și după încetarea existenței lor. Marea problemă dintre România și Serbia a constituit-o Banatul. Această zonă bogată și roditoare era obiectul pretențiilor celor două state vecine. Dar apartenența Banatului și granița dintre România și Regatul sârbo-croat nu constituia, în acea perioadă, numai o problemă a celor două state. În cursul tratativelor desfășurate în cadrul Conferinței de pace de la Paris, ea a căpătat o importanță europeană. Această problemă se încadra în raportul Balcani – Occident și interesele se dirijau în ambele sensuri. Pentru țările balcanice era importantă asigurarea unei securități naționale, sprijinită de către Puterile Aliate. Pentru occidentali, zona Balcanilor prezenta o importanță deosebită din punctul de vedere al unei extinderi de influență economică și politică.

Pentru rezolvarea problemei Banatului, aliații au încercat să țină cont atât de elementele de natură istorică, etnografică, economică, cât și de situația statelor implicate în cursul războiului. Desfășurarea evenimentelor s-a efectuat în trei planuri diferite: situația din Banat, în primul rând; problemele ocupației militare, și apoi problemele de ordin administrativ și politic.

În Banat, manifestările populației române pentru unirea cu România au început să se intensifice chiar de la începutul primului război mondial. După semnarea, la 13 noiembrie 1918, la Belgrad, a armistițiului dintre Puterile Aliate și Asociate și Ungaria, această luptă a căpătat noi dimensiuni. Convenția

militară referitoare la Armistițiul preciza că: „Guvernul ungar își retrage toate trupele la nord de linia marcată prin valea superioară a Someșului Mare, Bistrița, Mureș (satul), valea Mureșului, până la confluența lui cu Tisa, Mariathereziopol (Subotica), Baja, Fünkfirchen (Pecs), aceste localități nefiind ocupate de trupele ungare, cursul Dravei până la unirea acestui râu cu frontiera Sloveniei-Croației... Aliații vor ocupa cu drepturi depline regiunea evacuată, în condițiile pe care le va fixa Comandantul șef al Armatelor Aliate. Administrația civilă va rămâne acolo în mâinile guvernului actual...

...XVIII. Aliații nu vor interveni în administrația internă a statului ungar”¹.

Aceste prevederi au creat două premise care au defavorizat atât România, cât și pe românii din Banat. În primul rând, trupele sârbe au ocupat Banatul, creând o situație de fapt împlinit. În al doilea rând, conducerea politică a Ungariei a încercat să folosească pârgia administrativă pentru a menține Banatul în cadrul statului maghiar.

Manifestările românești din Banat au început imediat după 1 octombrie 1918, la Lugoj. În urma unei mari manifestații, se hotărăște înființarea unui batalion românesc și a unui fond național, la care să contribuie fiecare după posibilități². La 31 octombrie 1918, la Timișoara, se constituie Consiliul Militar Național Român, care îi înștiințează pe comandanții militari ai Banatului că nu se vor supune decât Consiliului Național Român Central, forul conducător al Transilvaniei. Imediat, o secție a Consiliului Militar se înființează și la Reșița. La 4 noiembrie 1918, ofițerii și soldații români din sudul Banatului hotărăsc înființarea gărzilor naționale, cu filiale în fiecare comitat. Concomitent, episcopatul din Caransebeș ordona preoților ca în biserici să nu mai fie pomenit împăratul austro-ungar, ci „înalta noastră stăpânire națională”³. Adunări similare se desfășoară, în această perioadă la Caransebeș, Oravița, Lugoj și Mehadia.

Acest val de manifestări se declanșase ca urmare a încercării guvernului ungar de a menține integritatea teritorială a Ungariei feudale. Sub lozinca dreptului la autodeterminare a popoarelor din fostul Imperiu austro-ungar, guvernul Károlyi a convocat, la 31 octombrie 1918, o întrunire la Timișoara, în fața prefecturii. Cu acest prilej, Banatul a fost proclamat republică, iar avocatul dr. Otto Roth a fost numit comisar civil; lt. col. Albert Bartha a fost numit, cu acest prilej comisar militar al Banatului. De asemenea, au mai fost „aleși”: „Consiliul poporal bănățean”, precum și comisarii fiecăruia din cele trei județe bănățene. Adevăratul caracter al acestei republici

¹ *Mărturii. Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională. 1918*, Vol. III (aug. 1918 – iunie 1919), Edit. științifică și enciclopedică, București, 1986, p. 73–74.

² I. D. Suci, *Banatul și unirea din 1918*, în „Studii. Revista de istorie”, nr. 6, tom 21, 1968, p. 1 092–1 093.

³ I. D. Suci, *Unitatea poporului român. Contribuții istorice bănățene*, Facla, Timișoara, 1980, p. 148.

este dezvăluit de dr. Roth în memoriul pe care îl adresează comandantului trupelor franceze de la Belgrad. Conducătorul Banatului, dirijat de la Budapesta, cerea protecția trupelor franceze pentru acest „organism autonom regional”, care era Banatul⁴.

În ceea ce privește organizarea Banatului, imediat după semnarea armistițiului de la Belgrad, trupele sârbe au pătruns și au ocupat acest teritoriu, ajungând, până la 20 noiembrie 1918, la râul Mureș, pe distanța de la Segedin la Lipova. În urma cererilor repetate ale românilor, după o vizită a generalului Berthelot în Banat, la 27 ianuarie 1919, acest teritoriu este ocupat, în mare parte, de trupele franceze. Aceste trupe vor desființa, la 20 februarie, la Timișoara, Consiliul popular bănățean (înființat de autoritățile maghiare) și îl destituie pe Otto Roth și pe alți funcționari superiori.

Administrația franceză a fost benefică pentru Banat. Reluarea traficului feroviar pe liniile Lugoj-Ilia și Caransebeș-Boușari a favorizat stabilirea legăturii directe cu trupele române care se aflau deja la Ilia. Zona franceză de ocupație din Banat era organizată prin ordonanța 418/2 a Comandantului Diviziei 11 coloniale franceze și constituia un județ, denumit județul Lugoj. Acest județ cuprindea patru cercuri (Lipova, Reșița, Orșova, Lugoj) și 15 plăși (Bega, Bozovici, Buziaș, Făget, Caransebeș, Lipova, Lugoj, Mureș, Orșova, Reșița, Anina, Timiș, Recaş, Teregova și Aradul Nou). Ofițerii francezi dublau fiecare autoritate administrativă din acest județ. Generalul francez Leon Farret supraveghea întreaga administrație civilă, căreia îi era subordonată forța executivă. Ordonanța mai prevedea ca până la Conferința de pace, Banatul ocupat să aparțină Ungariei și administrația să se exercite prin vechii funcționari, în numele guvernului ungar. Dar, guvernul maghiar nu avea dreptul să numească nici un funcționar fără avizul generalului francez⁵.

Măsurile luate de autoritățile franceze de ocupație au nemulțumit populația românească, dar apropierea armatei române a ușurat așteptările sale. La 23 mai 1919, în urma înaintării armatei române, un grup de 550 de jandarmi români au intrat în Lugoj, venind de la Deva. Colonelul francez le-a predat paza județului și orașului Lugoj. În perioada următoare, este numit primul prefect român al fostului comitat Caraș-Severin. În raportul din 23 iulie 1919, Valeriu Braniște (reprezentantul Banatului în Consiliul Dirigent) cere numirea unui singur prefect pentru fostele comitate Timiș și Torontal și reorganizarea comitatelor Caraș-Severin și Timiș-Torontal. Admiterea acestor propuneri, precum și noile numiri de prefecți au constituit pași decisivi către unirea Banatului cu România la 3 august 1919.

Rezolvarea problemei Banatului a fost afectată de două coordonate majore, de ordin politic: atitudinea conducerii României față de reglementarea

⁴ *Ibidem*, p. 147–148.

⁵ I. D. Suciu, *Banatul și unirea din 1918*, p. 1 103. Vezi și I. D. Suciu, *Unitatea poporului român...*, op. cit., p. 149–150.

problemelor teritoriale și de graniță și, în al doilea rând, atitudinea statelor vest-europene față de zona balcanică și, în special, față de România. În ceea ce privește prima problemă, este de semnalat divergența dintre Take Ionescu și I.I.C. Brătianu, care a adus prejudicii rezolvării problemei frontierelor României. Take Ionescu a inițiat o serie de discuții, la Londra și la Paris, cu Th. Massaryk, Nicola Pasić și E. Venizelos, pentru a contrazice părerea că statele balcanice nu sunt capabile să realizeze un climat de echilibru și reală cooperare. El afirma că intenția sa și a celorlalți conducători balcanici era de a rezolva între ei „problemele litigioase și a merge la Conferința de pace uniți. Voiam să ne împăcăm între noi asupra granițelor așa ca să nu lăsăm pe alții să ni le impună; căci mai bună era lucrarea unei împăciuri prietenești decât aceea a unei judecăți, care, adesea, este nedreaptă pentru amândouă părțile”⁶.

I.I.C. Brătianu, însă, s-a prezentat la Conferința de pace de la Paris cu un program care pornea de la respectarea fidelă a Tratatului din 1916. În articolul 4 al acestui Tratat se prevedea că Transilvania, inclusiv Crișana și Maramureș, Banatul și Bucovina să revină României, în urma victoriei Antantei. Această poziție a condus la eșecul convorbirilor lui I.I. C. Brătianu cu regentul Alexandru al Serbiei (11–13 ianuarie 1919), care s-a arătat favorabil soluției formulate de N. Pasić și Take Ionescu (crearea unei alianțe între România, Cehoslovacia, Grecia, Iugoslavia și Polonia, în vederea păstrării *status-quo*-ului teritorial). Reacția statelor balcanice era determinată și de desemnarea lor, în cadrul Conferinței de pace, ca state „cu interese limitate”. Delegația română a protestat susținând că nu există state cu interese limitate, ci „state cu influență limitată”, această formulă desemnând o modalitate de impunere a marilor puteri asupra statelor mici⁷.

În afară de acest tratament, în cadrul discuțiilor pentru soluționarea problemei Banatului, chiar Regatul sârbo-croat a protestat nu o dată pentru așezarea sa pe aceeași treaptă cu România. Sârbii susțineau că românii trebuie tratați în mod diferit, datorită faptului că în timpul războiului au încheiat pace cu Puterile Centrale. Această problemă, precum și cea a atitudinii aliaților, a Franței în special, față de România și Regatul sârbo-croat este foarte bine subliniată în intensă corespondență diplomatică. Astfel, într-o notă redactată, probabil, de Laroche, la 7 noiembrie 1918, cu privire la politica franceză în Austro-Ungaria, se spune:

„Cu românii, cele două probleme importante sunt cea a Banatului și cea a Transilvaniei...”

...În Banat, sârbii crează faptul împlinit, ocupând teritoriile revendicate de români în virtutea acordurilor internaționale. Evident, problema necesită

⁶ E. Campus, *România în Sud-Estul Europei (1912–1945)*, în *România în Sud-Estul Europei*, Edit. politică, București, 1979, p. 157.

⁷ *Ibidem*, p. 159.

un arbitraj, iar rolul autorităților interaliat de ocupație nu va reuși decât să îndulcească raporturile în perioada de tranziție”⁸.

Din motive pe care tot diplomații francezi le explică, Franța trebuie să susțină politica lui I.I.C. Brătianu de recunoaștere a tratatului din 1916 ca bază pentru revendicările românești. Francezii recunosc dreptul moral și politic al acestor revendicări, iar, în ceea ce privește tratatul încheiat cu România la 4/17 august 1916, consideră că statul român „și-a achitat partea sa”⁹.

În ceea ce privește ocupația Banatului de către aliați, pozițiile franceze și românești au coincis de la început. Într-un raport telegrafic adresat regelui Ferdinand de către generalul Prezan, la 14 septembrie 1918, se preciza că: „generalul Berthelot a cerut guvernului francez ca, pe de o parte, toate trupele sârbești care ocupă teritoriul până la Arad inclusiv, să fie trimise la vest de Tisa, și, pe de altă parte, ca regiunea să fie ocupată, până la semnarea păcii generale, de trupele franceze. Pentru evitarea unei tensiuni în relațiile între noi și sârbi, consider că soluția este acceptabilă”¹⁰.

Iuliu Maniu era și mai radical atunci când afirma, în memoriul din 28 noiembrie 1918, adresat ministrului de externe al Franței, că nu trebuie să se îngăduie ocuparea Banatului de către sârbi, deoarece aceasta „ar putea genera incidente de natură a tulbura bunele relații existente între români, iugoslavi și sârbi”¹¹.

În raportul 5 284 al Adunării Armatei Franceze din Orient asupra situației din Ungaria (Belgrad, 27 decembrie 1918) se afirma că Banatul Timișoarei este o zonă revendicată și de români și de sârbi. Datorită ocupației sârbe, aici s-au produs deja o serie de incidente de frontieră. Din această cauză, în document se afirmă necesitatea evacuării armatelor sârbe și a ocupării Banatului de către trupele franceze. Dar, se afirma, „dacă această măsură este de natură să aducă satisfacție românilor, deja ea stârnește o emoție considerabilă sârbilor”¹². Aceleași idei apar și într-un raport al atașatului militar al Belgiei la Paris, generalul Joostens, referitor la situația politică și militară din Balcani. El precizează că Banatul este zona delimitată de Mureș, Tisa și Dunăre”¹³.

Pe baza acestor considerente, diplomații francezi au susținut modalitatea arbitrajului ca soluție pentru concilierea revendicărilor românești și sârbești. Mai mult, contele de Saint-Aulaire afirma că este nevoie să se

⁸ *Documents diplomatiques français sur l'histoire du bassin des Carpathes. 1918-1932*, Vol. 1 (oct. 1918-aug. 1919), Akademiai Kiado, Budapest, Institut des sciences historiques de l'Académie hongroise des sciences, 1993, p. 63.

⁹ *Ibidem*, p. 65.

¹⁰ *Desăvârșirea unității național-statale...*, p. 77.

¹¹ *Ibidem*, p. 84.

¹² *Documents diplomatiques français...*, p. 167.

¹³ Cf. *Desăvârșirea unității național-statale...*, p. 102.

țină cont în cel mai înalt grad de susceptibilitățile românești. „Este important să nu pierdem din vedere că dintre toate țările din Orient, fără a excepta Iugoslavia, România va fi pentru Franța baza cea mai sigură din punct de vedere politic și economic, dacă nu vom compromite aici fructul politicii noastre”¹⁴.

Tot Saint-Aulaire considera că este absurdă asimilarea situației Serbiei cu cea a României. Aceasta pentru că România a fost antrenată în război conform obligațiilor cerute de aderarea la Antanta. Serbia a fost mereu în contact cu Aliații, în timp ce România, prinsă între doi inamici, a fost izolată total și în imposibilitatea de a-și retrage trupele în Rusia.

La rândul său, generalul Berthelot îi scria lui Clemenceau că nu se poate reproșa României faptul că a fost nevoită să încheie pace cu Puterile Centrale. El considera că în acest război, Serbia a avut în spatele ei Franța, care a ajutat-o, pe când România avea în spatele său o Rusie complet ostilă. Sârbii au fost atacați și au trebuit să se apere, pe când România a îmbrățișat voluntar cauza Antantei. De aceea nu considera normală situația din Banat, unde „sârbii au fost lăsați să ocupe Banatul, să brutalizeze și să arunce în închisoare cetățenii de origine română, să-i împiedice să-și manifeste dorința de unire cu România”¹⁵.

Răspunsul lui Clemenceau ține să evidențieze corectitudinea atitudinii franceze față de români. Recunoaște că gravitatea situației României în timpul războiului poate fi o scuză pentru încheierea păcii cu Puterile Centrale, tratat prin care a anulat pe cel semnat cu Aliații în 1916. Clemenceau afirma că această anulare nu poate fi contestată de drept, dar aliații sunt gata să considere tratatul din 1916 ca bază a revendicărilor românești pentru reglementările teritoriale la Conferința de pace. Tot ceea ce poate asigura el este simpatia pe care guvernul francez o are pentru România. În ceea ce privește problema Banatului, aceasta „rămâne să fie rezolvată conform principiilor generale de liberă autodeterminare a popoarelor. Pentru a evita sacrificarea drepturilor etnografice ale românilor nu am ezitat să determinăm retragerea trupelor sârbești (care în cursul operațiunilor de război au ocupat Banatul) și să plasăm partea centrală sub trupele generalului Henry, sub aceeași rezervă a deciziilor finale ale Conferinței de pace”¹⁶.

Aceeași poziție, referitoare la reglementarea problemelor teritoriale și de frontieră de către Conferința de pace de la Paris a fost reluată și în telegrama nr. 1169/BC/3 a lui Clemenceau către generalul Berthelot, din 15 ianuarie 1919, precum și în memorandum-ul britanic în problema unirii Banatului și Transilvaniei cu România, din 21 ianuarie 1919.

¹⁴ *Documents diplomatiques français...*, p. 179.

¹⁵ *Ibidem*, p. 190.

¹⁶ *Ibidem*, p. 199.

Necesitatea rezolvării problemei Banatului prin bună înțelegere, precum și principalele coordonate ale poziției românești sunt conturate într-un articol, apărut în „Le Temps” la 2 februarie 1919. Autorul articolului considera că, din punct de vedere geografic, problema Banatului pare a avea o importanță secundară, întrucât în litigiu se afla doar o mică parte și nu întreaga provincie. Motivul principal pentru care românii, prin I. I. C. Brătianu, insista în această problemă este asigurarea unor granițe naturale, precum Tisa și Dunărea, între români și slavi. Dar și sârbii sunt de înțeles în dorința lor de a-și proteja capitala. De aceea, autorul articolului considera că trebuie făcute „sacrificii pentru prietenie”. Soluția este o împărțire care să țină cont de „limitele naturale”. O fixare definitivă a graniței se poate realiza doar prin „învoială și tatonare”. Iar dacă nu se va ajunge la o înțelegere între cele două guverne, autorul propune referendum-ul, astfel încât „decizia să nu depindă în nici un fel de minoritățile maghiară și germană, care sunt amestecate între sârbi și români”¹⁷.

Desfășurarea operațiunilor militare în Banat, în această perioadă, este de natură să evidențieze aspectele sesizate deja din punct de vedere diplomatic. Stabilirea trupelor în teren determina hotărâri decisive în domeniul politic. Sârbii au ocupat, fără nici o rezistență, teritoriile bănățene, până la linia Arad-Lugoj-Caransebeș-Mehadia-Orșova, pe care o considerau linia revendicărilor lor maxime și unde intenționau, de fapt, să stabilească o frontieră economică. Dar, la 22 decembrie 1918, Parisul hotărăște crearea unei zone tampon, ocupată de trupele franceze, având ca limită, la est linia Orșova-Lugoj-Lipova; la vest – linia Apatfalva-Panciova. Românii urmau să fie ținuti la est de această zonă. Decizia finală, adoptată la 24 decembrie, fixează o linie lejer atenuată¹⁸. Pe 30 decembrie 1918 este trimis un detașament francez la Arad, în teritoriul unguresc. În urma protestelor, sârbii sunt autorizați, la 5 ianuarie 1919, să rămână pe o linie la 10 km vest de calea ferată Nagylak-Timișoara-Vârșeț. În cursul lunii ianuarie, abuzurile sârbilor în Banat sunt atât de evidente și inerția față de ordinele de evacuare este atât de mare, încât se ivește amenințarea unui atac românesc dinspre Caransebeș. Dar, la 30 ianuarie 1919, acest pericol pare să se îndepărteze¹⁹. Această situație critică este semnalată și în scrisoarea pe care I.I.C. Brătianu o trimitea, la 21 februarie, ministrului francez de externe, Pichon, lui Tardieu și delegatului american House. În acest document se cerea, cu insistență, evacuarea trupelor sârbești din Banat.

Rezolvarea problemei Banatului și a frontierei dintre România și Regatul sârbo-croat a intrat în linie decisivă în cadrul tratativelor de pace de la Paris. Delegația României a prezentat Conferinței o serie de memorii, în

¹⁷ *Desăvârșirea unității național-statale...*, p. 187–188.

¹⁸ Limita de vest: Apatfalva (exclus) – Szerb-Cenad-Bessenyo-Komlos-Halzföld (limita neprecizată în sud).

¹⁹ Raportul nr. 1419/2 B al generalului de Lohit, comandantul armatei franceze din Orient, Belgard, 1 februarie 1919. În *Documents diplomatiques français...*, p. 242.

care își susținea, argumentat, revendicările. Totodată, propunea și soluții de întâmpinare a revendicărilor vecinilor săi. În memoriul prezentat în februarie 1919, delegația română vine cu propunerea de a se scoate sud-vestul Banatului de sub controlul românilor și de a se crea o zonă de protecție în fața Belgradului. De asemenea, se preciza că, prin tratatul din august 1916, România s-a angajat să retragă garnizoana și să suspende serviciul militar în toată zona din fața actualei capitale a Serbiei. România considera acest angajament ca o garanție suficientă, din punct de vedere defensiv. În același timp, însă, considera că stabilirea pe malul stâng al Dunării a unei zone de protecție, având caracterul unei posesiuni politice și militare sârbe, ar constitui un adevărat cap de pod, „adică o organizare militară mai mult ofensivă decât defensivă”²⁰.

La rândul său, în memoriul prezentat de delegația sârbo-croato-slovenă se precizează că Banatul nu reprezintă o unitate etnică, geografică și economică. Ei susțineau că această provincie este formată din două zone, cu o compoziție etnică diferită, cu relații economice și de comunicații separate. Una din aceste zone ar fi Banatul occidental, sau câmpia Banatului, care se întinde de la Tisa până la linia Timișoara-Vârșeț-Bela Tzrkva. Cealaltă, Banatul oriental, este o zonă muntoasă. Banatul occidental este mărginit de ape care converg în zona Belgradului, făcând din această regiune un important nod comercial. Sârbii revendicau, minimal, Banatul occidental și aceasta, în primul rând, din rațiuni economice: țările balcanice fiind muntoase, aveau nevoie de o zonă agricolă, care ar fi fost ideal reprezentată de Banatul occidental. Această zonă constituia, în viziunea lor, și o „zonă teritorială de protecție a frontierei septentrionale a Serbiei”. Sârbii revendicau această zonă cu atât mai mult cu cât românii au rămas mereu o populație „fără o importanță numerică, ne jucând nici un rol în civilizația locală”. De asemenea, în document se afirma că românii au venit în Banat în secolul al XVIII-lea, odată cu coloniștii maghiari și germani. În sprijinul acestei teorii, ei au adus argumentul apartenenței românilor din Transilvania și Banatul oriental la arhiepiscopatul sârb din Karlowitz. Iar după despărțirea de biserica sârbă, românii nu au obținut decât dioceza Caransebeș, în timp ce sârbii au păstrat Timișoara și Vârșeț. În opinia lor, acest lucru demonstrează că, deși nu îi agreea pe sârbi, guvernul austro-ungar „nu putea să le conteste Banatul de jos”. La aceste argumente, memoriul sârbesc adăuga o serie de date statistice privind componența etnică a Banatului. Ceea ce ridică probleme este însă faptul că statisticile sunt luate din recensămintele maghiare, scăzând astfel credibilitatea acestui argument.

În sfârșit, memoriul sârbesc cere o protecție sigură pe valea Moravei, pentru protejarea Belgradului. În acest scop, se cere stabilirea următoarei

²⁰ *Documets diplomatiques francais...*, p. 257–258.

linii de graniță: Kazan-Sterbetz-Svinjika-Kumlea-cota 1458 – Reșița-Lipova – pe Mureș, pentru că „aceasta este linia de apărare strategică naturală, pe care poate fi organizată apărarea statului nostru”²¹.

Conferința de pace de la Paris a desemnat o Comisie pentru rezolvarea problemelor dintre România și Iugoslavia. În ședința sa din 13 februarie 1919, această comisie a luat în discuție argumentele prezentate în memoriile celor două delegații în privința Banatului. Simpatia manifestată în aceste discuții se îndreaptă către partea română, susținându-se, într-o primă fază, teza românească „totul sau nimic”. Cu toată simpatia, însă, reprezentantul britanic, sir Eyre Crowe, este de părere că lăsând României întreg Banatul, s-ar crea o situație imposibilă în vestul acestei provincii. De asemenea, celălalt reprezentant britanic, Leeper, afirma că ei au acceptat statisticile ungare, acestea fiind singurele disponibile. „Dar este foarte bine știut că statisticile maghiare sunt întotdeauna falsificate, iar, în acest caz, nu există nici un motiv să presupunem că ele i-ar favoriza pe români față de sârbi”. Comisia a fost, de asemenea, de acord cu ideea separării geografice a Banatului, dar linia propusă în memorandum-ul sârb este extrem de puțin satisfăcătoare din punct de vedere etnografic. Leeper remarcă, cu acest prilej, că, potrivit acestei propuneri, 200 000 de români ar rămâne în Serbia, în timp ce în România ar rămâne 70 000 de sârbi. În ceea ce privește centrele de viață agrară, se constata că partea sârbă din Banat depindea de anumite orașe (Nagy-Kikinda, Nagy-Becskerek, Antalfalva), cuprinse într-o zonă care ar putea fi ușor legată de Belgrad prin cale ferată. În lumina acestor constatări, Leeper propune să nu se dea Serbiei nici Vârșeț, nici Timișoara. Discuțiile care au urmat pentru stabilirea frontierei româno-sârbe au constatat formarea unui „cioc de pasăre” care constituie o proeminență dificilă, care ar prejudicia menținerea unei păci durabile. În consecință, s-a propus lăsarea comitatului Torontal în afara teritoriului, atât sârb, cât și românesc. În acest moment, Sir Eyre Crowe observa că deja s-a ajuns la cedări teritoriale către Ungaria, lucru cu care nu este de acord. O altă propunere, venită din partea delegatului italian, este aceea de a se oferi compensații în Basarabia, în schimbul cedărilor teritoriale ale românilor către sârbi²².

La ședința Comisiei pentru afacerile românești și iugoslave din 22 februarie 1919 a participat și I.I.C. Brătînu. El a recunoscut că în Torontal sunt mai puțini români, dar aceasta nu justifică pretenția sârbilor de a trece Dunărea. El a afirmat că problema etnică nu s-ar mai pune dacă s-ar recunoaște unitatea geografică a Banatului. El a adus în sprijinul acestei teorii argumentul că pe lângă faptul că românii sunt majoritari, și celelalte naționalități preferă dominația românilor oricărei alteia și, în acest sens,

²¹ *Ibidem*, p. 263–270.

²² *Ibidem*, p. 307–313.

plebiscitul ar fi ilustrativ. La întrebarea de ce România acordă o importanță considerabilă confluenței Tisei cu Mureșul, Brătianu a răspuns că refuză să discute ipoteza unui partaj care ar distruge întregul sistem economic al României. La solicitările membrilor Comisiei, Brătianu a arătat că insula de latinătate, pe care o reprezintă România, trebuie separată de lumea slavă prin frontiere naturale puternice, cum sunt Nistrul și Dunărea. Cât despre argumentul strategic invocat de sârbi pentru a stabili un punct înainte de Belgrad, la nordul Dunării, I.I.C. Brătianu îl considera cel puțin suspect: „un cap de pod este indispensabil atacului, nu apărării”. În ceea ce privește sudul Banatului, Brătianu a promis facilități pentru sârbii care vor să părăsească acest teritoriu²³.

Delegația Regatului sârbo-croat a participat la următoarea ședință a Comisiei pentru afacerile românești și iugoslave, din 25 februarie 1919. Sârbii au insistat pe ideea apărării Belgradului și a împărțirii Banatului în două zone. Au precizat ce ei acordă credibilitate statisticilor maghiare și consideră că populația românească locuia, cu precădere, în zonele muntoase, în timp ce zonele de câmpie și orașele erau populate, în principal, de sârbi. Și delegația sârbă a susținut necesitatea unui plebiscit în Banat, dar desfășurat în fiecare comitat în parte. De asemenea, sârbii nu au scăpat ocazia să protesteze pentru faptul că, deși a încheiat pace cu inamicul, România este tratată pe picior de egalitate cu Serbia, la Conferința de pace²⁴.

O nouă linie de frontieră este propusă de Leeper în ședința Comisiei din 28 februarie 1919. El afirma că această linie este mai inspirată din punct de vedere etnic și economic. Astfel, potrivit acestei linii:

- România primește localitățile Obeba, Vulcan, Nakofalva, Kis, Komlos;

- Serbia primește Rabe-Majdan, Makrin, Nagy-Kikinda, Jimbolia, precum și căile ferate care deservesc aceste localități²⁵.

Ședința Comisiei pentru afacerile românești și iugoslave din 7 martie 1919 a relevat faptul că sub aparența unei idei comune – plebiscitul în Banat – există mari diferențe de păreri între România și Iugoslavia. Pentru că, în timp ce România solicita plebiscit în întreaga provincie, Iugoslavia se pronunța pentru un plebiscit pe comitate.

Problema plebiscitului a fost reluată în ședința din 11 martie 1919. Cu acest prilej, Laroche a propus soluția plebiscitului negativ (sugerată de delegația americană cu privire la Malmédy). Aceasta presupune că anexarea la România sau la Serbia a zonelor care le sunt atribuite de Comisie să fie ratificată dacă 2/3 din populație nu se pronunță împotriva. Președintele

²³ *Ibidem*, p. 348–350.

²⁴ *Ibidem*, p. 356–357.

²⁵ *Ibidem*, p. 368.

comisiei a apreciat, însă, că plebiscitul prezintă un caracter esențialmente politic, care nu intră în atribuțiile comisiei, astfel că toate delegațiile au fost de acord în a scoate din raport oricare aluzie referitoare la posibilitatea unui plebiscit²⁶.

Discuțiile ședinței din 13 martie 1919 a Comisiei pentru afacerile românești și iugoslave au fost îndelungate. Propunerea franceză de largire a zonei românești la sud-vest de Timișoara a fost respinsă de delegații americani și britanici. După tratative prelungite, Comisia a adoptat următorul text:

„Această linie a încercat să asigure, în mod egal, în măsura posibilităților, căi de comunicație fiecărui stat, în zona care îi este destinată:

a) Acordă României cursul Mureșului, până în vecinătatea Szegedinului și îi dă, pe Dunăre, portul fluvial Baziaș, cu care va avea posibilitatea să se racordeze la calea ferată Arad-Timișoara, prelungirea mării linii din Transilvania occidentală;

b) Dă Iugoslaviei cele două maluri ale Tisei de jos și îi lasă cele două linii ferate care, plecând de la Nagy-Kikinda, urmează Dunărea la Panciova.”

Frontiera propusă în cadrul acestei ședințe este următoarea: de la Dunăre, linia urmează cursul Nerei, până la vest de Nadjas, apoi urcă spre nord-vest, trecând pe la vest de Mirkovacz și Vransy, pe la vest de Markovetz, pe la nord de Temes-Kutas, de Kiszani, de Vattina, până la canalul Berzava. De la acest canal, frontiera merge spre nord-vest, trecând pe la sud de Modos, apoi se îndreaptă către nord, trecând pe la vest de Pardany, pe la est de Jimbolia, traseul exact dintre canalul Berzava și Nagy-Kikinda urmând să fie determinat de către sub-comitetul pentru frontiere. Frontiera se îndreaptă apoi către nord, trece pe la sud de Nakofalva, atingând râul Aranka între Vulcan (România) și bifurcația Vulcan (Serbia). De la Aranka, linia de frontieră este cea adoptată anterior de Comisie.

A fost adoptată și propunerea delegației italiene care privea zona de periferie și împrejurimile Timișoarei, care constituia, pentru România, o compensație insuficientă, mai ales pentru pierderea nodurilor de cale ferată de la Jimbolia și Torontal-Szczany. Se considera necesară acordarea, pentru România, a unei compensații mai echitabile, constând dintr-o zonă din teritoriul de la nord de Nagy-Kikinda, atingând Tisa vizavi de Zenta. În această zonă, sârbii neformând decât o mică minoritate, „nici un motiv etnic nu s-ar opune cedării acestei regiuni către România”²⁷.

La 6 aprilie 1919, Comisia pentru afacerile românești și iugoslave și-a înaintat raportul către Consiliul Suprem al Aliaților. În acest document este descrisă frontiera dintre România și Iugoslavia, după cum urmează: frontiera pornește din punctul de pe Dunăre care reprezintă joncțiunea granițelor

²⁶ *Ibidem*, p. 430.

²⁷ *Ibidem*, p. 439.

României, Bulgariei și Serbiei, urmând apoi vechea graniță dintre România și Serbia, apoi dintre Serbia și Ungaria, de-a lungul Dunării, până la confluența cu Nera. Apoi granița urmează talvegul Nerei, până la punctul situat la 1 km est de drumul Kussics-Zlatița. Linia continuă de-a lungul Nerei, apoi a afluentului său, care trece prin Regenberg. Lasă mamelonul 234 Serbiei și merge către nord-vest, paralel cu râul Vicinic și, la 2 km de acest râu, până la Markovacz. După ce traversează calea ferată Karasjeoznő-Oravița, imediat la vest de gara Mirkowacz și râul Caraș, frontiera trece pe la 3 km sud-vest de Varadia și se întoarce spre nord-vest, într-un punct la 3 km nord-vest de Markovecz. Taie calea ferată Vârșeț-Timișoara la 14 km nord de Vârșeț, între satele Vatin și Moravița, apoi trece râul Timiș într-un punct situat la 6 km sud de Modos. După ce se întoarce spre nord, trece imediat la vest de Modos și Pardany. Pornind dintr-un punct situat la 6 km est-sud-est de Jimbolia, o linie generală sud-est – nord-vest, aproape paralelă cu calea ferată Jimbolia-Nagy-Kikinda-Sejad, atinge talvegul unghiului mort al brațului pe care îl formează, la 9 km sud-vest de Mako, și 1 km sud-est de cota 84. Acest punct, al cărei poziții aproximative este de 46° N și 20°22' E de Greenwich, este punctul de joncțiune al celor trei frontiere: a Iugoslaviei, României și Ungariei.

Această linie de frontieră a fost stabilită în urma luării în considerare a argumentelor prezentate de România în favoarea indivizibilității Banatului. Comisia a precizat că argumentele de ordin istoric nu au fost considerate concludente, dar nici nu a constatat existența unei linii naturale de împărțire a acestei provincii; iar o linie artificială ar fi riscat să rupă liniile de comunicații feroviare și navale, ceea ce ar fi afectat regimul economic al regiunii. Raportul preciza, de asemenea, că a ținut cont și de aspirațiile sârbilor care locuiau în sud-vestul Banatului și care se aflau în relații apropiate cu Belgradul. Iar partea situată la confluența Tisei cu Mureșul depindea, etnic și economic, de Szegedin, trebuind deci să meargă, împreună cu acest oraș, la Ungaria.

Comisia preciza că acest raport a ajuns la soluția împărțirii Banatului între România și Iugoslavia, menținând însă, pe cât posibil, echilibrul între elementele celor două naționalități, care urmau a rămâne în cadrul celui alt stat. Astfel, această linie ar fi lăsat, în Banat, 75 000 români în Iugoslavia și 65 000 sârbi în România. În același timp, respectiva linie de frontieră a încercat să asigure fiecărui stat căi de comunicație suficiente, în zona care-i este destinată. Acordând României Mureșul, până în vecinătatea Szegedinului și, pe Dunăre, portul Baziaș, exista posibilitatea racordării acestui port la calea ferată Arad-Timișoara, prelungire a mării linii din Transilvania occidentală. Pe de altă parte, acordând Iugoslaviei cele două maluri ale Tisei de jos, îi dă un sistem de căi ferate care unesc centrele Nagy-Kikinda, Nagy-Becskerek cu Vârșeț și Panciova, pe Dunăre.

Documentul insista, în final, asupra asumării, de către ambele părți, a unor angajamente care să protejeze minoritățile, conform dispozițiilor Ligii Națiunilor²⁸.

Tot în cursul lunii aprilie 1919, Comisia pentru afacerile românești și iugoslave propune o modificare a acestei linii de frontieră, în zona dintre râul Nera și localitatea Mirkowacz. Ideea este reluată în Raportul ulterior, semnat de Tardieu, Mezes, Sir Eyre Crowe, marchizul Salvago Ragi și Ijuin.

Stabilirea liniei de frontieră dintre cele două state și situația din zonă au făcut din ce în ce mai necesară reglementarea organizării administrative a Banatului. În primul rând, instaurarea regimului comunist la Budapesta genera tulburări în această provincie, prin menținerea administrației maghiare în zonă. Din acest motiv, generalul Franchet d'Esperey cerea, în mai 1919, urgentarea instalării administrației românești, mai ales în comitatul Caraș-Severin. El aprecia că sunt necesare numirea unui șef al administrației românești din rândul persoanelor de vază din ținut, precum și formarea jandarmeriei, recrutată exclusiv din rândul populației locale²⁹.

Rezolvarea problemei Banatului în acest mod nu a adus satisfacție în mediul politic românesc. Raportul ministrului plenipotențiar al Franței la București, Saint-Aulaire, către ministrul de externe al Franței, Pichon, evidențiază starea de spirit din România, în urma deciziilor luate la Conferința de pace privind frontierele statului român. El preciza că, dacă românii nu au fost surprinși de atribuirea unei părți sau chiar a întregului comitat Torontal, Iugoslaviei, (deoarece aici sârbii erau, incontestabil, majoritari), în schimb nu pot accepta cedarea orașului Vârșeț, aflat într-o zonă cu populație românească majoritară. „Se adăuga că, procedând astfel, și, mai ales, dând sârbii de pe malul stâng al Dunării Iugoslaviei, în loc să se asigure o armonie între această putere și România, separându-le prin această frontieră naturală, românii sunt invitați să-și revendice frații de neam de pe malul drept. Pe drept cuvânt, spun naționaliștii români, dacă noi am renunțat să-i încorporăm la patria-mamă este tocmai pentru a nu pune în discuție această graniță a Dunării și pentru că stabilirea suveranității române asupra sârbilor de pe malul stâng era pentru noi compensația necesară menținerii suveranității sârbești asupra românilor de pe malul drept”³⁰.

Conferința de pace de la Paris a făcut cunoscută delegației române linia de frontieră fixată între România și Iugoslavia, în Banat, verbal, la 13 iunie și în scris – la 30 iunie 1919. Apoi, prin comunicarea din 4 august, Consiliul Suprem

²⁸ *Ibidem*, p. 583–584.

²⁹ Arhivele Statului, București, Microfilme Franța, rola 305, c. 123.

³⁰ Raport al ministrului plenipotențiar al Franței în România, de Beaupoil de Saint-Aulaire, către ministrul afacerilor externe al Franței, St. J. M. Pichon, 23 mai 1919. Arhivele Statului București, Microfilme Franța, rola 182, c. 462–480.

Aliat atribuie insula Ada-Kaleh României. La 4 iunie 1920, la Trianon, se semnează Tratatul de pace dintre Puterile Aliate și Asociate și Ungaria. Acest document consfințește unirea regiunii de vest a Banatului cu Serbia. Iar la 10 august, la Sèvres, este încheiat un tratat între Anglia, Franța, Italia și Japonia, pe de o parte, și Polonia, România, Regatul sârbilor, croaților și slovenilor, Cehoslovacia, pe de altă parte, cu privire la recunoașterea granițelor statelor nou formate sau reîntregite.

După rezolvarea problemei frontierelor dintre România și Iugoslavia, politica celor două state s-a apropiat din nou, în vederea constituirii unui sistem de securitate în zona Balcanilor. O apropiere politică între cele două state era dorită și în Occident, mai ales de către Franța, care vedea în ele doi pioni importanți ai politicii franceze în această zonă a Europei. Fontenay, ministrul Franței la Belgrad, sesiza, într-o scrisoare către ministrul francez de externe că „este de o importanță capitală pentru noi ca Iugoslavia și România să trăiască și să procedeze legate între ele, urmărind aceleași scopuri politice... O cooperare intimă între Belgrad și București răspunde intereselor Franței, cu atât mai mult cu cât noi ne străduim ca această unitate să devină o realitate. Ea ne va aduce nu numai garanțiile de securitate pe care suntem în drept să ni le asigurăm, ea va fi și originea unei reconcilieri nu puțin interesantă pentru noi... Iugoslavia, Ungaria, România trebuie să formeze un bloc Dunăre-Balcani, în jurul căruia să se alinieze alte țări vecine, toate negermane, chemate să formeze marele dig de apărare contra germanismului”³¹.

THE BANAT AT THE END OF WORLD WAR I

(1918–1920)

Abstract

The Banat was one of the major issues under debate at the Peace Conference in Paris, at the end of World War I. It would actually count among the problems with double connotation to be settled by the great powers. On one hand, the Banat would experience the territorial division and reshaping typical of the disintegration of great empires. On the other hand, developments in the region would follow the policy of the great powers towards two prominent states in the Balkan area: Romania and Serbia. Decisions reached at the Peace Conference, namely within the Commission for Romanian and Yugoslavian Affairs mirrored the position taken by the great powers toward the two states, an excellent example in this respect being the talks concerning the establishing of the Romanian-Serbian borderline in the area of the Banat.

³¹ Scrisoarea nr. 118 a lui Fontenay, ministrul Franței la Belgrad, către Pichon. Belgrad, 18 martie 1918. În *Documents diplomatiques français...*, p. 462–463.

BANATUL LA SFÂRȘITUL CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

ASPECTE ALE VIEȚII POLITICE DIN JUDEȚUL TIMIȘ-TORONTAL ÎN PERIOADA

1944–1946

VASILE RĂMNEANȚU

Pe fondul evoluției relațiilor internaționale, viața politică din România a devenit, începând cu anul 1944, tot mai complexă. Având în spate trupele sovietice, P.C.R. s-a lansat într-o puternică ofensivă în vederea cuceririi puterii politice, întrebuițând, pentru atingerea acestui scop, o serie de mijloace politice ilegale.

Evoluția vieții politice interne a determinat și instaurarea unor raporturi speciale între populația și autoritățile române, pe de o parte și minoritățile naționale pe de altă parte. Aceste raporturi prezintă o semnificație deosebită în cazul județului Timiș-Torontal, unde trăia o numeroasă populație minoritară¹.

Lucrările istoriografice care analizează perioada 1944–1946 nu au scos în evidență fricțiunile care existau în anii amintiți mai sus între autoritățile române și o parte a populației minoritare. Credem că în acest context este necesar să reanalizăm aceste raporturi.

Cercetând fondul Inspectoratului de jandarmi Timișoara, constatăm existența, în perioada 1944–1945, a unor relații complexe între autoritățile și populația românească și populația sârbă, ce avea sprijinul partizanilor lui Tito. Credem că este interesant să vedem cum au evoluat aceste relații, în timpul celui de-al doilea război mondial. Astfel, la 9 aprilie 1941, un pichet grăniceresc român de lângă localitatea Giera a fost atacat și ocupat de către 22 de grăniceri sârbi². La 10 aprilie 1941, unități militare sârbe au bombardat

¹ Filiala Arhivelor Statului Timiș (în continuare FAS Timiș), Fondul Inspectoratului de jandarmi Timișoara, dosar 53/1945; în decembrie 1945; existau în Timiș-Torontal 396 353 români, 30 099 sârbi, 157 472 germani.

² Printre lucrările care analizează această temă se numără: Iosif Kovacs, *Întărirea unității de acțiune a poporului român și a naționalităților conlocuitoare în lupta pentru instaurarea regimului democratic și a Republicii, în România în fața viitorului*, Cluj Napoca, 1972; p. 33–40; Ujj Ioan, *Participarea Uniunii Populare Maghiare la democratizarea județului Arad în perioada 1945–1947, în Județul Arad pe coordonatele țării în anii Republicii*, Arad, 1973, p. 256–264; Gheorghe Bodea, *Din lupta comună a maselor populare române și a naționalităților conlocuitoare din nordul Transilvaniei pentru triumful democrației*, în *ActaMN*, 1970, VII, p. 449–470, ș.a.

șlepurile românești ce se aflau în portul Moldova Veche³. La riposta artileriei române, atacul a încetat, un șlep fiind avariat⁴. În decursul aceluiași an au mai fost atacate de către sârbi încă 2 vase românești⁵. La 26 septembrie 1941 a avut loc un incident de frontieră în zona Jimbolia, când un pichet de grăniceri a fost atacat de cca. 50 de partizani sârbi. Atacul a fost respins, în urma lui 3 grăniceri români au fost răniți⁶.

În privința stării de spirit a populației sârbe din Banatul românesc se evidențiază că aceasta spera în victoria U.R.S.S.-ului, care va ajuta Iugoslavia să reînvie. Față de populația și statul român se observa o oarecare antipatie⁷. O notă de sinteză redactată la 31 iulie 1942 sublinia că mișcarea insurecțională din vechea Serbie se întindea amenințător și în Banatul iugoslav. Populația sârbă din Banatul iugoslav se afla într-o încordare tot mai mare, prevestind o revoltă ce va izbucni când momentul va fi prielnic. În privința românilor din Banatul iugoslav, aceștia, având un regim greu de viață, priveau se pare cu simpatie mișcarea de eliberare iugoslavă. Evoluția situației din Iugoslavia se arăta în continuarea sintezei, a produs o schimbare în privința atitudinii populației sârbești din România. Astfel, dacă până la mijlocul anului 1942 ea a fost rezervată, din acel moment începem să întâlnim cazuri când sârbii nu se mai prezintă la concentrări (Variaș; 2; Sânpetru Mare: 10; Satu Mare: 2; Dinaș; 31; Gad: 4; Besenova Veche: 3)⁸, ascunzându-se pentru a nu fi descoperiți de către autoritățile române. Se constată de asemenea și o izolare din ce în ce mai accentuată a populației sârbești în raport cu ceilalți locuitori⁹.

În cursul anului 1943 tot mai mulți partizani sârbi au trecut frontiera cu România. Ei erau adăpostiți la populația sârbă din Banatul românesc, între cele două părți existând legături strânse. Conform datelor deținute de către organele de jandarmerie, partizanii sârbi ce treceau în România aveau asupra lor materiale de propagandă comunistă. Au avut loc și atacuri asupra jandarmilor români¹⁰.

În privința stării de spirit a populației sârbe din Banatul românesc, aceasta nutrea convingerea că puterile Axei vor pierde războiul. A crescut în cursul anului 1943 numărul dezertărilor și nesupunerilor sârbilor față de autoritățile românești, mulți dintre ei au trecut fraudulos frontiera și s-au înrolat în armata lui Tito¹¹. Un alt raport, din 22 iunie 1943, releva că iridenta sârbă devenea, datorită evoluției relațiilor internaționale, tot mai activă.

³ FAS Timiș, Fond Inspectoratul de jandarmi Timișoara, dosar 15/1941, f. 11.

⁴ Ibidem, f. 18.

⁵ Ibidem, f. 47, 51.

⁶ Ibidem, f. 6.

⁷ Ibidem, f. 31–33.

⁸ Ibidem, dosar 17/1942, f. 109.

⁹ Ibidem, f. 91.

¹⁰ Ibidem, dosar 19/1942–1943, f. 36.

¹¹ Ibidem.

Subliniind numărul crescând al dezertărilor din armata română precum și al trecerilor de frontieră, raportul arăta că populația sârbă nu se manifesta ostil față de români precum și faptul că nu a fost întâlnită o organizare specială a sârbilor¹².

În prima parte a anului 1943 a avut loc la Timișoara procesul intentat unui grup de 21 de intelectuali sârbi, în frunte cu protopopul Slobodan Kostić, grup ce a fost acuzat de simpatie față de mișcarea generalului Draža Mihailović¹³.

În toată perioada războiului s-a desfășurat la frontiera româno-iugoslavă o contrabandă puternică. Se transporta în Iugoslavia sare, petrol, surogat de cafea, sodă caustică, pastă de dinți, cremă de ghețe, iar din Iugoslavia oțet, spirt, foițe de țigări¹⁴.

Începând din septembrie 1944, situația din Banatul românesc a devenit foarte complexă. La 12 septembrie, un grup de 8 partizani sârbi, dezertori din armata română, au atacat postul de jandarmi din localitatea Sânpetru Mare. A fost ucis șeful postului, iar după ce au fost furate obiecte militare, atacatorii s-au refugiat pe teritoriul Iugoslaviei¹⁵. La 13 octombrie 1944, mai mulți sârbi din Dinaș, sprijiniți de partizani veniți din Iugoslavia, l-au împușcat pe șeful de post din localitate¹⁶. În noaptea de 26/27 octombrie 1944 sârbi din localitatea Sânmartinu-Sârbesc au atacat postul de jandarmi din comună, au distrus diverse documente și au ridicat suma de 28 000 de lei. S-au deplasat apoi în comunele cu populație germană din împrejurimi, de unde au ridicat vaci, porci, păsări, unelte agricole, mobilă. Situația tensionată a continuat să persiste în localitatea Sânpetru-Mare și în lunile următoare, când a fost atacată primăria și asasinat primarul (19 noiembrie 1944) și au fost jefuiți localnici (9 decembrie 1944)¹⁷. A fost răpit și ucis și șeful secției de jandarmi Giulvăz, iar jandarmii din Cărpiniș, au fost dezarmați¹⁸. La 30 octombrie 1944, 12 partizani sârbi veniți din Iugoslavia (majoritatea fiind însă din Gad, Dinaș, Sânmartin) au jefuit mai mulți locuitori din localitatea Gad¹⁹.

Astfel de incidente au avut loc și în județul Caraș. Trecerile frauduloase de frontieră de către cetățenii sârbi au fost numeroase în toamna și iarna lui 1944²⁰. La 15 octombrie 1944, în curtea postului de jandarmi Zlatița, au intrat 12 partizani înarmați. Au fost dezarmați 2 jandarmi, iar șeful postului a fost

¹² Ibidem, f. 42.

¹³ Ibidem, dosar 37/1943, f. 2.

¹⁴ Ibidem, dosar 17/1942, f. 108.

¹⁵ Ibidem, dosar 50/1945, f. 3.

¹⁶ Ibidem, dosar 49/1945, f. 155.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem, f. 40-41.

¹⁹ Ibidem, f. 5, 7.

²⁰ Ibidem, f. 21.

ridicat și dus în localitatea iugoslavă Biserica Albă (pe motivul că în timpul războiului urmărea partizani sârbi ce se ascundeau în comună). Cu aceeași ocazie a fost răpit și primarul comunei. La 7 noiembrie 1944, șeful postului de jandarmi din Zlatița a fost împușcat²¹. Un plutonier de jandarmi din localitatea Tirol a fost de asemenea răpit de către partizani sârbi²². În localitatea Moldova Veche a fost constituită de către sârbi o gardă de partizani. Aceasta a atacat escorta postului de jandarmi Belobresca (23 ianuarie 1945), ce transporta 4 sârbi care au urmărit să treacă fraudulos frontiera și să se înroleze în armata lui Tito. Datorită acestui eveniment, la 27 ianuarie 1945, s-a trecut la dezarmarea gărzii de partizani din Moldova Veche. Aceștia însă au deschis focul asupra jandarmilor și grănicerilor ce urmau să-i dezarmeze. Au fost arestați 18 partizani, 2 fiind ușor răniți. După acest incident sârbii ce constituiau garda în localitatea Câmpia au fugit în Iugoslavia, iar cei din Măcești și-au predat autorităților române, de bună voie, armamentul și muniția²³.

În privința înrolărilor în armata lui Tito, în toamna lui 1944 s-au înrolat 67 de sârbi din Moldova Veche²⁴, iar în octombrie 1944 au trecut în Iugoslavia cu același scop mai multe persoane din Liubcova. Unii dintre aceștia, reîntorcându-se în concediu, au primit dispoziție ca la înapoiere să-și aducă și familiile, dar au refuzat acest lucru²⁵.

În localitatea Socol, sârbii, în marea lor parte, refuzau să dea cereale și alimente pentru armata română, spunând că ei le vor da la partizanii lui Tito²⁶.

Referindu-se la situația creată în Banat în urma acestor acțiuni, o notă de sinteză a Inspectoratului de jandarmi Timișoara din 8 ianuarie 1945 sublinia că o mare parte din sârbi, în special foștii dezertori din armata română, împreună cu familiile și rudele lor, au întreprins acțiuni îndreptate contra intereselor statului român. Ei s-au asociat, se arată în continuare, cu partizani sârbi veniți din Iugoslavia, precum și cu militari sovietici izolați. Au întreprins jafuri contra populației românești, maghiare și germane, precum și acțiuni cu caracter subversiv. Au lansat zvonuri cu privire la o viitoare alipire a Banatului românesc la Iugoslavia. Toate aceste acte au produs îngrijorare în rândul populației românești. O parte dintre sârbi, în special în localitățile cu populație preponderent sârbă, din județele Timiș-Torontal și Caraș, au căutat, prin toate mijloacele, să împiedice autoritățile române locale să-și execute atribuțiile, dorind instaurarea unei administrații sârbești. În fața

²¹ Ibidem, f. 163.

²² Ibidem, dosar 50/1945, f. 4.

²³ Ibidem, dosar 49/1945, f. 163.

²⁴ Ibidem, f. 14.

²⁵ Ibidem, f. 16.

²⁶ Ibidem, f. 163.

acestei situații, pentru a se menține ordinea, au fost aduse în județele Timiș-Torontal și Caraș efective din legiunile de jandarmi Bihor și Sălaj. Datorită măsurilor luate, conchide raportul, acțiunile sârbilor au încetat a mai fi fățișe²⁷.

O altă notă de sinteză, redactată la data de 29 ianuarie 1945, evidențiază că începând din luna noiembrie 1944 pe raza județelor Timiș-Torontal și Caraș s-a infiltrat un număr mare de partizani sârbi. Mulți dintre aceștia erau localnici, dezertori din armata română. Documentul mai precizează că, ajutați de alți sârbi din localitățile unde ei acționau, precum și de militari sovietici, ei terorizau populația și autoritățile române, încercând în acele comune unde populația sârbă era majoritară să impună o administrație sârbă. Este de remarcat faptul că acțiunile lor erau îndreptate și asupra localnicilor sârbi ce nu erau de acord cu aceste inițiative (Moldova Veche). La intervenția autorităților românești, pentru o scurtă perioadă de timp (sfârșitul anului 1944 – începutul anului 1945) s-a așternut liniștea. Criza, potrivit sintezei Inspectoratului de jandarmerie Timișoara, a reizbucnit în ianuarie 1945, când partizanii sârbi și-au făcut din nou apariția, în număr destul de mare, în localitățile Moldova Veche, Măcești, Câmpia²⁸. La 31 ianuarie 1945, în localitatea Beba Veche, partizani sârbi împreună cu ofițeri sovietici au jefuit mai mulți localnici, l-au dezarmat și bătut pe șeful postului de jandarmi²⁹. În comunele Socol, Câmpia și Zlatița, partizanii sârbi înarmați patrulau și, în special în cursul nopții, terorizau populația, trăgând în aer focuri de armă³⁰. În fața acestei situații, premierul român Nicolae Rădescu emite la 5 februarie 1945 următorul ordin: „... să se ia măsuri de împiedicare a propagandei sârbești, la nevoie arestând pe instigatori”³¹. La sfârșitul lunii februarie 1945 gărzile sârbești de pe Clisură au fost dezarmate și desființate³².

Cu toate aceste măsuri, liniștea în județele Timiș-Torontal și Caraș nu a fost restabilită pe deplin. Au fost lipite o serie de afișe de propagandă titoistă (comunele din plasa Moldova Nouă)³³, a fost lansat zvonul cu privire la o apropiată alipire a Banatului românesc la Iugoslavia³⁴. În același timp s-a vehiculat teoria potrivit căreia România a contribuit la prăbușirea Iugoslaviei, deschizând drumul germanilor. Conform aceleiași teorii, România era o țară învinsă, poporul român era considerat anglofil, iar burghezia română era refractară bolșevismului³⁵. Au mai fost întâlnite cazuri în care cetățeni sârbi

²⁷ Ibidem, f. 3.

²⁸ Ibidem, f. 40.

²⁹ Ibidem, f. 41.

³⁰ Ibidem, dosar 50/1945, f. 12.

³¹ Ibidem, dosar 49/1945, f. 47.

³² Ibidem, f. 36.

³³ Ibidem, f. 55.

³⁴ Ibidem, f. 103.

³⁵ Ibidem, f. 49.

au refuzat să-și plătească impozitele, afirmând că nu vor da bani românilor. Totodată au avut loc manifestații contra autorităților locale românești (Diniaș, Sânmartinu Sârbesc, Ivanda)³⁶.

Situația s-a înrăutățit în luna mai 1945. La intervenția autorităților române locale și centrale, a fost interzis un congres al Asociației antifasciste slave, ce urma să aibă loc la 8 mai 1945 la Timișoara³⁷. Reîntorși în localitățile lor, sârbii ce urmau să participe la congresul de la Timișoara au organizat demonstrații. Astfel de demonstrații au avut loc în Becicherecul Mic, Sânmartinu Sârbesc, Crai Nou³⁸. În localitățile Peciu Nou și Giera locuitori sârbi au ridicat cu forța bunuri de la șvabi (11 mai 1945)³⁹. În localitatea Soca sârbii au instigat mai mulți ostași sovietici contra jandarmilor români, acuzându-i că sunt fasciști. Doi subofițeri au fost arestați, fiind eliberați la intervenția Legiunii de jandarmi⁴⁰. Preotul sârb din Sânmartinu Sârbesc a fost ultragiât de mai mulți sârbi din localitate, pe motivul că în predica pe care a ținut-o a elogiât doar pe rege și armata română⁴¹. Preotul sârb din Gad, într-o adunare ținută în biserică, a îndemnat populația sârbă să manifeste în stradă pentru alipirea Banatului românesc la Iugoslavia⁴². În localitatea Crai Nou au fost amenințați de către un grup de sârbi preotul și învățătorul român⁴³. Câțiva sârbi din localitatea Soca, împreună cu soldați sovietici, l-au arestat la 20 mai 1945 pe notarul comunei Tolvădia și l-au transportat la comandamentul militar sovietic de la Timișoara, fără a i se comunica motivul arestării. La 13 mai 1945, în aceeași comună, primarul a fost sechestrat și amenințat cu moartea, pentru a declara cine a șters diferite inscripții în limba sârbă, aflate pe zidurile bisericii⁴⁴. La Saravale a fost bătut de către sârbi împreună cu dezertori sovietici un sergent major de jandarmi⁴⁵. Atacul s-a repetat în noaptea de 11/12 iulie 1945⁴⁶. Și în această perioadă întâlnim cazuri de cetățeni sârbi ce au refuzat să predea rechizițiile prevăzute în Convenția de armistițiu (Diniaș, Ivanda)⁴⁷.

Situația a fost tensionată și în Clisura Dunării. Continua și aici să circule zvonul cu privire la alipirea Banatului românesc la Iugoslavia⁴⁸, iar în comunele

³⁶ Ibidem, f. 74, 42, 45, 103.

³⁷ V. Râmneanțu, *Activitatea organizațiilor de stânga ale minorităților naționale în județul Timiș-Torontal (1944-1946)*, „Banatica” 13 (sub tipar).

³⁸ FAS Timiș, Fondul Inspectoratului de jandarmi Timișoara, dosar 49/1945, f. 105.

³⁹ Ibidem, f. 105, 155.

⁴⁰ Ibidem, f. 155.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem, f. 105.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Ibidem, f. 155.

⁴⁵ Ibidem, dosar 57/1945, f. 48.

⁴⁶ Ibidem, dosar 49/1945, f. 155.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Ibidem, f. 110.

Socol, Câmpia și Zlatița locuitori sârbi refuzau să predea rechizițiile prevăzute în convenția de armistițiu⁴⁹. Tinerii sârbi înrolați în armata lui Tito, revenind acasă, căutau să se răzbune pe conaționalii lor ce nu se înrolaseră⁵⁰.

S-au înregistrat în primăvara lui 1945 și două incidente de frontieră: atacarea de către partizanii sârbi a pichetului Zlatița (17/18 mai 1945) și distrugerea semnelor de frontieră la Naidăș⁵¹.

Analizând această stare de spirit, existentă în cele două județe bănățene în primăvara anului 1945, un document al jandarmeriei evidențiază că se urmărea crearea impresiei că românii nu mai pot menține liniștea și ordinea în regiune, în acest caz sârbii urmând a fi luați sub protecția statului iugoslav⁵².

Intervenția autorităților române a dus la calmarea situației. În general, până la sfârșitul anului 1945 nu s-au înregistrat conflicte grave între români și sârbi⁵³. Excepție face cazul de la Socol, din 13 noiembrie 1945, când cca. 50 de sârbi au cerut președintelui comitetului școlar local predarea cheilor și mobilierului școlii primare de stat pentru a începe funcționarea în acel local a școlii sârbești⁵⁴, precum și de la Pojejena unde, cu ocazia alegerii primarului, a izbucnit un scandal între locuitorii români și cei sârbi, conflict soldat cu 11 răniți din ambele tabere⁵⁵.

În privința românilor din Banatul sârbesc asistăm la treceri ale acestora pe teritoriul românesc. Astfel, în județul Caraș existau, după 23 august 1944, 622 de refugiați⁵⁶, iar în Timiș-Torontal – 1 250. Aici ei au fost adăpostiți în casele germane părăsite. La 12 mai 1945 mai existau în județ 677 refugiați români din Banatul iugoslav⁵⁷. Referindu-se la acești refugiați, un document arată că ei nu desfășoară nici o activitate politică subversivă, motivul refugierii fiind persecuțiile la care erau supuși de către partizanii lui Tito. Astfel, fără nici o instruire prealabilă, erau forțați să plece pe front, iar în caz de refuz erau urmăriți, trimiși în lagăre și averile le erau confiscate⁵⁸. Se relevă și faptul că partizanii sârbi treceau în România și pentru a-i ridica pe acești refugiați, ce se găseau adăpostiți în localitățile limitrofe⁵⁹.

Relații tensionate au existat și între numeroasa populație șvabă din Timiș-Torontal și autoritățile politice române din perioada 1944–1946. Șvabii au

⁴⁹ Ibidem, f. 164.

⁵⁰ Ibidem, f. 112.

⁵¹ Ibidem, f. 164, 120.

⁵² Ibidem, f. 41.

⁵³ Ibidem, dosar 46/1945, f. 366; dosar 58/1946, f. 54.

⁵⁴ Ibidem, dosar 49/1945, f. 203.

⁵⁵ Ibidem, dosar 46/1945, f. 356.

⁵⁶ Ibidem, dosar 49/1945, f. 87.

⁵⁷ Ibidem, f. 91.

⁵⁸ FAS Timiș, Fondul Inspectoratului regional de poliție Timișoara, dosar 19/1945, f. 3.

⁵⁹ FAS Timiș, Fondul Inspectoratului de jandarmi Timișoara, dosar 49/1945, f. 77.

fost acuzați că în timpul războiului au fost de partea Germaniei hitleriste, fiind înscrși în Grupul Etnic German. Potrivit documentelor emise de Inspectoratul de Jandarmi Timișoara, primele atitudini pro-hitleriste ale șvabilor din județ au fost semnalate în anii '30⁶⁰.

Credem că este util să analizăm rapoartele Jandarmeriei cu privire la atitudinea șvabilor în perioada 1939–1944. Într-un astfel de raport se evidențiază că încă din toamna anului 1938 exista din partea tineretului șvab tendința de a se organiza în formațiuni paramilitare, acțiune ce s-a intensificat apoi, odată cu evoluția situației internaționale. Aceste organizații, ce existau în localitățile cu o populație germană mai numeroasă, își desfășurau activitățile ca culturale, sportive sau religioase. Modelul organizatoric era cel din zona Sibiului. În fruntea acestor organizații paramilitare erau aleși tinerii cei mai capabili. Grupele, alcătuite din câte 14 tineri, executau noaptea diferite teme de luptă⁶¹.

Alte organizații germane întâlnite în județul Timiș-Torontal în perioada 1939–1944 erau: Comunitatea Germană din România, filiala Banat, cu cca. 55 000 de membri, avându-l ca președinte pe Iosif Riesa; Asociația „Tineretul german”, în care erau înscrși tinerii începând de la vârsta de 14 ani, cu două secțiuni: băieți și fete; „Nachbarschaft” (ajutorarea reciprocă a membrilor nevoiași din comunitate), având drept scop închegarea solidarității dintre germani, ce avea cca. 38 000 de membri; NAF-ul, care cuprindea toate organizațiile profesionale ale muncitorilor germani și chiar ale intelectualilor, fiind alcătuit din cca. 10 000 de membri și având în interior o disciplină de tip militar⁶².

În 1939 autoritățile semnalau desfășurarea unei propagande național-socialiste în cadrul filialelor din Timiș-Torontal ale băncii „Banater Bankverein”, al cărei director general era venit din Germania. Un șvab ce nu împărtășea astfel de idei a fost concediat⁶³.

În perioada 1939–1940, la serbări și petreceri, o parte a șvabilor – în special tinerii – purta uniforme hitleriste⁶⁴.

Învățătorul șvab din Iohanisfeld arăta într-o scrisoare trimisă în Germania că „prin radio noi suntem în strânsă legătură cu patria-mamă” și că „azi nimeni nu se mai teme să spună că este german”. Tot el primea din Germania o serie de cărți școlare pe care le utiliza în școală⁶⁵. În localitatea Moritzfeld 25 de tineri șvabi au fost amendati pentru activitate hitleristă⁶⁶. O

⁶⁰ Ibidem, dosar 58/1946, f. 47.

⁶¹ Ibidem, dosar 2/1940, f. 227–228.

⁶² Ibidem, dosar 7/1940, f. 358–361.

⁶³ Ibidem, dosar 1/1939, f. 1.

⁶⁴ Ibidem, dosar 2/1940, f. 131.

⁶⁵ Ibidem, f. 68.

⁶⁶ Ibidem, dosar 5/1940, f. 55.

activitate pro-hitleristă se desfășura și în cadrul Consulatului german din Timișoara. Aici, de două ori pe săptămână, aveau loc șezători literare, la care tineri șvabi apăreau îmbrăcați în uniforme hitleriste⁶⁷. O serie de tineri germani din județ au plecat în Germania. Astfel, în iunie 1940 au plecat din mediul rural 29 de tineri. La plecare autoritățile au confiscat fotografii înfățișând poduri, cazărmi etc.⁶⁸.

Întâlnim, în relațiile cu populația română, tendințe de exclusivism din partea șvabilor. Astfel, un document al Jandarmeriei sublinia faptul că șvabii nu angajează ca servitori pe români, ci numai pe germanii ce veneau din Basarabia. Se preciza că de-a lungul timpului au venit din Basarabia în Timiș-Torontal cca. 1250 de germani. Aceștia însă erau în general leneși, puțini reușind să-și întemeieze gospodăriile aici, din această cauză fiind tratați cu dispreț de către germanii de aici⁶⁹.

În 1939–1940 au avut loc acțiuni de colectare, întreprinse de comunitatea germană. În aceste acțiuni a fost implicat și Consulatul german din Timișoara. Pentru trimiterea produselor colectate în Germania, reprezentanții Consulatului au cerut o autorizație specială de export prin C.F.R., iar produsele erau trimise sub formă de daruri în Germania⁷⁰.

În privința unui eventual transfer al șvabilor în Germania, o notă emisă de Regimentul 9 Jandarmi Timiș releva că majoritatea dintre ei se opun unei astfel de acțiuni⁷¹.

Față de obligațiile pe care le avea, de a subscrie pentru armata română, populația germană din județ și-a îndeplinit această datorie „dar nu cu toată dragostea, ci mai mult de rușinea autorităților”⁷².

Datorită măsurilor luate de autoritățile române, propaganda național-socialistă a sporit în intensitate în vara anului 1940⁷³. Astfel, în unele localități ale județului, primarii șvabi au ordonat înlocuirea firmelor în limba română cu altele, scrise în limba germană (Iecea Mare, Iecea Mică, Becicherecul Mic⁷⁴, Biled⁷⁵, etc.). În școala din Săcălăz au fost înlăturate toate tablourile istorice românești, precum și harta României. De remarcat este faptul că un învățător șvab român n-a fost de acord cu această măsură, aplicată în special de tinerii învățători șvabi⁷⁶. La 14 octombrie 1940 doar o parte a populației

⁶⁷ Ibidem, f. 241.

⁶⁸ Ibidem, dosar 3/1940, f. 86.

⁶⁹ Ibidem, dosar 5/1940, f. 195.

⁷⁰ Ibidem, dosar 2/1940, f. 40.

⁷¹ Ibidem, dosar 5/1940, f. 105.

⁷² Ibidem, f. 32.

⁷³ Ibidem, dosar 3/1940, f. 115.

⁷⁴ Ibidem, f. 214, 228.

⁷⁵ Ibidem, f. 287.

⁷⁶ Ibidem, f. 250.

germane a arborat drapelul românesc, în schimb s-a arborat drapelul german⁷⁷. În localitatea Dolaț, un grup de șvabi l-au bătut pe directorul școlii. După acest incident, preotul ortodox, dirigintele poștei și notarul localității dormeau într-o localitate vecină, pentru a nu fi, la rândul lor, bătuți. Șvabii din Dolaț refuzau să-și vândă produsele lor funcționarilor români⁷⁸. În ziua de 5 septembrie 1940, în Jimbolia urma să aibă loc o manifestație germană în favoarea *Diktat*-ului de la Viena. În urma intervenției efectuate de către autoritățile române la Comunitatea germană din Timișoara, manifestația nu a mai avut loc⁷⁹. S-au înregistrat în ultima parte a anului 1940 și acte de nesupunere din partea șvabilor (în special tinerii și liderii lor) față de autoritățile române⁸⁰. În același timp, tineretul german a continuat instrucția paramilitară (Jimbolia, Tolvădia, Giera⁸¹, Timișoara⁸²).

La 3 noiembrie 1940 s-a efectuat recensământul germanilor. Prin diverse mijloace (propagandă, amenințări) au fost declarați germani și locuitori de altă naționalitate (Jamu Mare, Teremia Mare, Besenova Veche), astfel că cifrele înregistrate nu corespundeau cu realitatea⁸³.

Și în cursul anului 1941 s-au înregistrat cazuri de nesupunere față de autoritățile românești⁸⁴. Populația germană din Denta nu a respectat ordinele impuse de către autoritățile române în timpul rebeliunii legionare⁸⁵. În privința acestui eveniment, șvabii din zona Jimbolia evidențiau că dacă nu ar fi fost armata germană, România nu ar mai fi existat ca stat⁸⁶. Au continuat plecările tinerilor germani în Germania, pentru a se înrola în Wehrmacht (Carani⁸⁷, Covaci⁸⁸, Satchinez, Bărăteaz, Dolaț⁸⁹, etc). Majoritatea dintre cei plecați erau tineri (17–20 ani), mulți neavând asentimentul părinților, care se adresau posturilor de jandarmi în vederea căutării copiilor dispăruți⁹⁰.

Analizând comportamentul șvabilor în perioada septembrie 1940 – decembrie 1941, un document al Jandarmeriei Timișoara sublinia că dacă la intrarea trupelor germane în Banat entuziasmul acestei populații a fost mare, cu trecerea timpului el a scăzut. Astfel, șvabii bătrâni precum și cei bogați erau

⁷⁷ Ibidem, f. 200.

⁷⁸ Ibidem, f.299–300.

⁷⁹ Ibidem, f. 171.

⁸⁰ Ibidem, f. 234, 267, 273.

⁸¹ Ibidem, f. 171–172.

⁸² Ibidem, f. 188.

⁸³ Ibidem, f. 295.

⁸⁴ Ibidem, dosar 12/1941, f. 25.

⁸⁵ Ibidem, f. 19.

⁸⁶ Ibidem, f. 27.

⁸⁷ Ibidem, f. 85.

⁸⁸ Ibidem, f. 86.

⁸⁹ Ibidem, f. 78–79.

⁹⁰ Ibidem, f. 84.

nemulțumiți de cererile pe care liderii comunității le impuneau. Singurii care au rămas entuziaști au fost tinerii. Documentul conchidea că unii șvabi s-au pronunțat pentru autonomia Banatului⁹¹. Conducătorii comunității germane din Timișoara îndemneau țăranii șvabi să cumpere pământ de la români și sârbi, pentru a-și mări proprietățile⁹².

În cursul anului 1941 câțiva șvabi din Giera au spart geamurile de la 4 case locuite de sârbi⁹³ iar la Recaș a avut loc un incident între localnici șvabi și croați⁹⁴. În 1942 au continuat înrolările tinerilor șvabi în Wehrmacht, unii trecând frontiera înainte de a-și satisface stagiul militar în armata română⁹⁵. În privința ideii de autonomie a Banatului, un document din zona Jimbolia relevă că majoritatea șvabilor bătrâni erau împotriva autonomiei. De asemenea, aceștia erau de acord cu măsura ce a fost luată de către autoritățile române, privind interzicerea portului uniformei hitleriste de către tineretul german⁹⁶. De remarcat este faptul că această măsură nu a fost respectată de către membrii Grupului Etnic German, astfel că, în 12 aprilie 1942, s-au înregistrat 5 cazuri de trimitere în instanță pentru port ilegal de uniformă⁹⁷.

Au continuat divergențele în rândul populației șvabe. Astfel, o mare parte din șvabii din plasa Vinga au refuzat să mai plătească taxele impuse de către conducătorii G.E.G., considerându-le prea mari⁹⁸. În majoritatea plaselor județului, șvabii săraci îi acuzau pe cei bogați că se sustrag (prin mituirea autorităților) de la mobilizare, precum și de la trimiterea pe front⁹⁹. Pentru a scăpa de situația materială grea, mulți șvabi săraci au trecut frontiera și s-au angajat în organizația „Todt” sau în Wehrmacht¹⁰⁰.

În privința bisericii romano-catolice, nu s-a semnalat în anii războiului, în cadrul ei, o activitate național-socialistă¹⁰¹. Acest fapt a determinat tineretul șvab ce nutrea convingeri național-socialiste să adopte o atitudine anticatolică (Jimbolia, Peciu Nou, Buziaș). A fost lansată și o campanie contra preoților catolici bătrâni, urmărindu-se înlocuirea lor cu preoți tineri, adepți ai hitlerismului¹⁰². Și din această cauză a existat un conflict între șvabii tineri și cei maturi¹⁰³. Conflictul religios a continuat în anul 1943 (în localitatea Cenei mai mulți tineri șvabi au intrat în biserica romano-catolică, murdărind-o)¹⁰⁴.

⁹¹ Ibidem, f. 128.

⁹² Ibidem, f. 41.

⁹³ Ibidem, dosar 15/1941, f. 15.

⁹⁴ Ibidem, f. 24.

⁹⁵ Ibidem, dosar 21/1942, f. 165.

⁹⁶ Ibidem, f. 56.

⁹⁷ Ibidem, f. 67.

⁹⁸ Ibidem, f. 107.

⁹⁹ Ibidem, f. 101, 112, 115–116, 119.

¹⁰⁰ Ibidem, f. 119.

¹⁰¹ Ibidem, dosar 12/1941, f. 57.

¹⁰² Ibidem, dosar 21/1942, f. 1–2.

¹⁰³ Ibidem, f. 181.

¹⁰⁴ Ibidem, dosar 31/1943, f. 19.

În 1943 a fost încheiată, între România și Germania, o convenție privind înrolările germanilor din România în armata Reich-ului. Majoritatea celor plecați din Timiș-Torontal au fost tineri născuți după 1900. Cei mai mulți au plecat în perioada iunie-august 1943¹⁰⁵. Referindu-se la cei ce urmau să plece, un document evidenția că aceștia stăteau majoritatea timpului în cârciumi¹⁰⁶. În același timp îi amenințau și chiar recurgeau la violență împotriva șvabilor care refuzau să se înroleze în Wehrmacht (Moritzfeld, Lenauheim¹⁰⁷). Măsuri contra celor care refuzau să se înroleze în Wehrmacht și S.S. au fost luate și de către Comandamentul german din Timișoara (au fost ridicăți șvabi din Gottlob, Tomnatic, Grabaș, Teremia Mare, Voiteg, Liebling)¹⁰⁸.

A crescut nemulțumirea populației șvabe față de taxele impuse de către conducerea G.E.G.¹⁰⁹ și s-a menținut starea de insubordonare a unor primari șvabi față de autoritățile române¹¹⁰. De asemenea, membrii G.E.G. au primit ordin de a întrerupe orice legătură comercială cu evreii, iar evreii ce locuiau în casele șvăbești urmau să fie dați afară¹¹¹.

După 23 august 1944 au fost luate măsuri de urmărire a întregii populații germane¹¹². O mare parte dintre șvabi au fost internați în lagărele din România (într-o primă fază), iar apoi deportați în U.R.S.S. În general șvabii din Banat au fost internați în lagărul de la Budinț. Aici ei au fost cazați într-o casă parohială compusă din trei camere spațioase. Hrana le era asigurată de către Legiunea de jandarmi în limita alocăției de 80 lei/zi de persoană, la care se adăugau 20 lei pentru întreținere. Se specifica că o parte dintre internați aveau nevoie de îngrijire medicală, fiind suferinzi¹¹³. În martie 1945 s-a trecut la verificarea tuturor persoanelor internate la Budinț. După această operațiune urma ca supușii germani și maghiari precum și apatrizii, foști supuși germani și maghiari să fie trimiși în lagărul de la Tg. Jiu, iar cetățenii români de origine etnică germană și maghiară, în lagărul de la Slobozia Veche¹¹⁴. Transportul la Tg. Jiu a fost efectuat în 2 serii, în trenuri de călători obișnuite, deoarece nu s-au obținut vagoane speciale¹¹⁵.

În 1945–1946 asistăm la reîntoarcerea în țară a germanilor care în timpul războiului s-au înrolat în armata germană sau care au plecat în Germania

¹⁰⁵ Ibidem, dosar 65/1946, f. 199–203.

¹⁰⁶ Ibidem, dosar 19/1942–1943, f. 39.

¹⁰⁷ Ibidem, dosar 31/1943, f. 50, 39.

¹⁰⁸ Ibidem, f. 58.

¹⁰⁹ Ibidem, dosar 19/1942–1943, f. 39.

¹¹⁰ Ibidem, f. 41.

¹¹¹ Ibidem, dosar 31/1943, f. 23.

¹¹² Ibidem, dosar 58/1946, f. 51.

¹¹³ Ibidem, dosar 53/1945, f. 59.

¹¹⁴ Ibidem, f. 64.

¹¹⁵ Ibidem, f. 144.

odată cu retragerea trupelor hitleriste în toamna anului 1944. Astfel, până la 20 mai 1946, s-au întors dintre cei înrolați în Wehrmacht 122 de șvabi, iar dintre cei înrolați în trupele S.S. – 482 șvabi¹¹⁶

În perioada ianuarie-februarie 1945, foarte mulți șvabi au fost ridicați și trimiși în lagărele din U.R.S.S. Începând din octombrie-decembrie 1945, asistăm la întoarcerea unora dintre cei internați, majoritatea dintre ei fiind trimiși acasă pe motive de boală¹¹⁷. În fața acestei situații, episcopul romano-catolic din Timișoara a dat instrucțiuni parohiilor din subordinea sa privind ajutorarea familiilor șvabilor deportați, chemare care a avut ecou în rândul șvabilor din județ¹¹⁸. În același timp șvabilor li s-au luat pământurile¹¹⁹, fiind împroprietăriți coloniști veniți din alte zone ale țării. Aceștia au săvârșit o serie de jafuri în localitățile unde au fost aduși, stârnind nemulțumirea localnicilor¹²⁰. Internările în lagăre ale șvabilor au cauzat prejudicii economiei județului. În fața acestei situații, autoritățile române au decis ca dosarele șvabilor care au fost internați, dar care sunt indispensabili întreprinderilor unde au lucrat să fie reanalizate¹²¹. De asemenea, Ministerul Agriculturii a trimis o adresă Ministerului de Interne ca șvabii să fie lăsați să cultive sfecla de zahăr (cultură practică în județ în proporție de 70% de germani), deoarece coloniștii aduși nu se pricepeau la cultivarea acestei plante¹²².

Este de reținut și faptul că șvabii din localitatea Tomnatic au căutat, în fața măsurilor ce se luau contra lor, să-și schimbe originea etnică, declarând că sunt francezi. Au fost în acest sens adunați bani, în afacere fiind implicați notarul localității (comunist), prefectul județului, secretarul filialei județene social-democrate, secretarul general al Ministerului Agriculturii. La intervenția organelor Jandarmeriei, prefectul județului a cerut aducerea banilor la Timișoara, pentru a fi donați Blocului partidelor de stânga¹²³.

Comportamentul unei părți a populației sârbe din Banat (în mare parte aceasta a nutrit idei de stânga) a creat o stare de tensiune între aceasta și autoritățile și populația română. Această stare de tensiune a fost întreținută de către partizani din armata lui Tito precum și de militarii sovietici staționați în regiune. Se poate ca Moscova să nu fie străină de aceste tensiuni existente în Banat, prin acestea încercându-se șantajarea guvernului de la București să intre total în orbita politică a Kremlinului. Desigur, nu toată populația sârbă din Banat a împărtășit ideile conaționalilor lor, care provocau haos și nesiguranță în regiune. Unii dintre cei care s-au ridicat contra acestor acțiuni au fost amenințați. Prin acțiunile partizanilor sârbi au fost amenințate interesele naționale ale României.

¹¹⁶ Ibidem, dosar 72/1946, f. 97.

¹¹⁷ Ibidem, dosar 65/1946, f. 52–56.

¹¹⁸ Ibidem, dosar 46/1945.

¹¹⁹ Ibidem, f. 28.

¹²⁰ Ibidem, f. 17.

¹²¹ Ibidem, dosar 53/1945, f. 36.

¹²² Ibidem, dosar 64/1946, f. 26.

¹²³ Ibidem, dosar 62/1946, f. 22–23.

În privința șvabilor, majoritatea dintre ei au avut de suferit de pe urma hotărârilor puterilor aliate, hotărâri transpuse în practică de către factorii politici de la București. Din documentele existente reiese că, în general, tinerii germani au împărtășit ideile național-socialiste. Or, după război nu s-a ținut seama de acest lucru, întreaga populație germană fiind supusă urmăririi. De pe urma acestor măsuri a avut de suferit și economia provinciei. Toate aceste evenimente sunt consecințe ale evoluției relațiilor internaționale, ale ofensivei Moscovei spre sud-estul Europei.

ASPECTS OF THE POLITICAL LIFE IN TIMIȘ-TORONTAL COUNTY BETWEEN 1944 AND 1946

Abstract

After August, 23, 1944 the political life in Romania increased in complexity. The Romanian Communist Party supported by the Soviet Red Army, started an intense offensive in order to gain the political power. The methods used were extremely tough. These political fights were the cause of numerous frictions among national minorities, authorities and the Romanian population. In the Timiș-Torontal county, due to the presence of many national minorities, these frictions were more intensely felt.

That is why tensioned relations occurred among the Serbian population on the one hand and the Romanian authorities and population on the other hand, in the years 1944–1946.

Starting with 1943, some of the Serbians illegally crossed the Romanian-Yugoslavian border and joined Tito's army; many of them were deserters from the Romanian army.

In September 1944 they came back, together with Serbian partisans and Soviet soldiers. They attacked the gendarme offices and townhalls in many places belonging to Timiș-Torontal and Caraș counties.

Gendarme officers were killed and houses belonging to Romanians and Germans were plundered (Zlatița, Sânmartinu Sârbesc, Sânpetru Mare, Cărpiniș, etc).

At the same time, in the Danube Iron Gates region, attempts to impose the Serbian administration were made. A rumour about the imminent occupation of the Romanian Banat by Yugoslavia spread, together with the theory that Romania played an important role in the German attack over Yugoslavia. This was followed by the refusal of the Serbian population to pay

the taxes for the Romanian state and the bonds imposed by the Truce Convention. These groups of Serbians attacked even the Serbian communities which continued to obey the Romanian laws.

The German minority had also had tensioned relations with the Romanian authorities. The German population was accused of collaborating with Germany during the war. According to the documents the national-socialist ideology influenced especially the young Germans in Banat (they joined the Wehrmacht and raised against the Catholic Church).

Starting with September 1944, the German populations was confined into camps (first in Budint, then in Tg. Jiu and Slobozia). In January – February 1945 many Germans were transported into Soviet camps in USSR.

Some of them (mostly invalids) came back in October – December 1945. They were dispossessed of their land and houses, and replaced by colonists, brought from other regions of the country.

To conclude, we think that the Serbian actions were supported by the USSR. Moscow wanted to force the Romanian government into being loyal. The German population was affected by the Truce Convention, irrespective of its implication in the national-socialist movement.

„TITOISMUL” LA GRAȚIA ROMÂNNO-IUGOSLAVĂ. PRELIMINARII (octombrie 1944 – ianuarie 1945)*

MIODRAG MILIN

SÂRBII ȘI TULBURAREA SIGURANȚEI FRONTIEREI

Cuprinse de vârtoarea inexorabilelor prefaceri, forțate prin desfășurarea evenimentelor de război din toamna anului 1944, instituțiile de stat ale României regale parcurg o dramatică criză de autoritate în zona limitrofă cu Iugoslavia.

În această privință lucrurile stăteau mult mai prost decât fuseseră în vremea anterioară, a subordonării intereselor românești celor ale Reich-ului. Spre exemplificare, conducerea Grupului Etnic German din Banat trebuia să aștearnă o acuzație în scris, pentru a încerca să fie interzise petrecerile dansante ale sârbilor din Cenad, de la finele anului 1942 și debutul lui 1943. Instanța de jandarmerie s-a pronunțat însă în deplină consecvență cu atributele suveranității instituției: „... până în prezent ordinele ce avem nu interzic nici petrecerile și nici muzica. Locuitorii țării credem că în cadrul aprobărilor autorităților și legilor în vigoare, se pot manifesta liberi”¹. Chiar mai mult, maiorul Ioan Peșchir, comandant al Legiunii de Jandarmi Timiș-Torontal, va observa, iritat „... metodele șvabilor de ponegrire a autorităților, mai ales atunci când sunt descoperiți în conflict cu legile țării și mai ales acei ce fac parte din organizațiile germane”².

* Lucrarea prezentă nu ar fi fost posibilă fără dialogul de specialitate și concursul d-lui director al Arhivelor Statului jud. Timiș, prof. Gheorghe Mudura; îi mulțumim și pe această cale pentru receptivitate și sollicitudine. Ne aflăm în situația privilegiată a unei prime utilizări în interes științific a *Fondului Inspectoratului Teritorial de Jandarmi Timișoara*, până foarte de curând considerat fond secret. Informațiile ce ni se oferă sperăm să aducă nuanțe noi la dialogul și tradiționala conviețuire amicală dintre români și sârbi, în pofida sincopelor, de orice parte a frontierei. Spre întregirea imaginii acestor vremuri care au pus la grea încercare trăinicia dialogului, așteptăm și concursul indispensabil al colegilor iugoslavi, prin deschiderea și a arhivelor de dincolo referitoare la România.

¹ Arhivele Statului Timiș, Fond Inspectoratul Teritorial de Jandarmi Timișoara, 37/1943, f. 5. Raport nr. 4226 din 2 aprilie 1943, maior Ioan Peșchir, Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal către Inspectoratul Jandarmi Timișoara.

² Ibidem.

O asemenea conduită de autoritate nu mai era posibilă în ipostaza decorului panslav roșu, al „eliberatorilor” sovietici și al răsfățașilor acestora de moment, partizanii sârbi. Aceștia din urmă, foarte mulți de baștină din satele de pe graniță (în evidențele jandarmeriei ei figurau, ca repatriați deja în octombrie 1944, în număr de 476 originari din Timiș-Torontal și 436 din Caraș³), deveniseră un adevărat coșmar pentru prigonitorii lor de ieri, jandarmii.

Vremurile erau tulburi, paza frontierei mai mult o ficțiune; mulți conașionali de-ai partizanilor, dezertori de pe frontul de răsărit, au sfârșit în fața instanței marțiale, descoperiți de sânguincioșii jandarmi sau chiar împușcați de aceștia, în stogurile de fân din Sâmpetru Mare sau Dinaș. Erau clipe când se putea muri extrem de ușor; sângele cerea alt sânge...

Unul dintre cei care au activat intens pentru prinderea dezertorilor sârbi „din rândurile cărora au fost împușcați de către jandarmi în timpul urmăririi un număr destul de mare”⁴ era și maiorul Ioan Peșchir. Acesta, chiar în intervalul iunie – 15 august 1944, făcuse „serioase cercetări” în legătură cu activitatea unei organizații comuniste pe teritoriul său și nu-și mai putea, în noile condiții, exercita corespunzător însemnatele atribuții.

La 1 octombrie 1944 a fost ridicat de către ostașii ruși, însoțiți de doi civili sârbi, plutonierul major Mateiciuc Alexandru, șeful secției de jandarmi Giulvăz. Acesta a fost dus sub escortă în localitatea Dinaș și apoi, în chip bestial, ucis (vezi anexa). Maiorul Peșchir, deși primise ordin să plece la fața locului și să ia legătura cu comandamentul rus în vederea eliberării celui sechestrat, nu va îndrăzni să întreprindă cele cuvenite, fiind și el urmărit de sârbii din Dinaș pentru acțiunea „intensă” desfășurată împotriva foștilor dezertori. Ca atare, se va solicita la București înlocuirea acestui (capabil, de altfel) ofițer din funcție, din cauza imposibilității de a-și mai exercita atribuția. În dimineața zilei de 4 octombrie s-a aflat arestarea de către ruși a plutonierului de jandarmi Sindilă Alexandru, șeful postului din Racovița-Timiș, imputându-i-se responsabilitatea pentru împușcarea unui ostaș rus (fapt săvârșit de un civil din acel stat)⁵. În cursul aceleiași luni a fost asasinat și plutonierul Andrei Costache, șeful postului din Sâmpetru Mare „tot pentru

³ Idem, Fond cit., 49/1945, f. 193–200. (Legiunea Jandarmi Timiș-Torontal. Tabel nominal de cetățeni români de origine etnică sârbă din raza acestei legiuni ce au fost înrolați în armata iugoslavă ca partizani și reînțorși în comunele lor.); f. 184–190. (Legiunea Jandarmi Caraș. Tabel nominal de partizanii din raza acestei legiuni care au fost înrolați în armata mareșalului Tito și în prezent se află la domiciliile lor, întocmit conform ordinului Insp. Jand. Timișoara Nr. 1 610 din 18.X.1945.)

⁴ Idem, Fond cit., 39/1944, f. 1–2. <Timișoara>, Nr. 24 din 4 octombrie 1944, raport confidențial–personal, colonel Sârbu Ioan, Inspectoratul de Jandarmi Timișoara către Inspectoratul General al Jandarmeriei, Cabinet București.

⁵ Ibidem, f. 2.

motivul că a fost activ în urmărirea dezertorilor sârbi...” La 21 octombrie își făceau apariția în localitatea Johanisfeld 12 partizani sârbi, porniți în urmărirea unui „evadat” german din lagărul de la Pardani (Iugoslavia). Majoritatea erau din comune sârbești de pe frontieră (Gad, Sânmartinul Sârbesc, Diniaș), porniți, de fapt, pe răfuială cu nemții: de la unul au luat niște cizme și bocanci, iar de la notar lână toarsă. La intervenția șefului de post lucrurile sustrase au fost restituite⁶.

Încercând să mențină respectarea legii în condițiile stării tensionate deja degenerate Inspectoratul de Jandarmi Timișoara va apela la o soluție, se pare general practică, pentru situații de criză: jandarmii „cu păcat” vor fi mutați din satele de graniță în teritoriul învecinat, al județului Severin; iar cei indezirabili aici, vor fi transferați pe graniță⁷.

Între timp, avem cunoștință de producerea unui alt incident tragic la Sânpetru Mare-Timiș. În seara zilei de 9 decembrie au sosit din Iugoslavia, într-un camion, 6 partizani. Cu toții au pornit la un localnic, spre a-i confisca tractorul. Alertat de săteni, plutonierul Florea Ioan a venit la fața locului. La somația șefului de post, partizanii sârbi au deschis focul, împușcându-l mortal; apoi, după ce l-au descălțat de cizme, au dispărut⁸.

Dincolo de încărcătura emoțională a răfuielilor haotice și de caracterul criminal al faptelor ce atentau la viața reprezentanților în teritoriu ai autorității de stat, o asemenea stare de lucruri are la origine și o motivație deliberată. Ne-o prezintă nota emisă la conferința de la Timișoara a Inspectoratelor Teritoriale de Jandarmi Timișoara și Oradea (din 12 decembrie 1944). Problema maghiară, evident pentru orișicine, principală problemă națională a statului român, a fost tratată la această conferință a conducerii Jandarmeriei din vestul țării la același numitor cu problema sârbă. Din felul cum a fost redată nota rezumativă a importanței întruniri, problema sârbă o devansează chiar, de această dată, pe cea maghiară. Componentele ei sunt, după cum urmează:

„1. Acțiunea partizanilor sârbi pe teritoriul național:

- Treceri peste frontieră
- Jafuri pe teritoriul național
- Dezarmarea șefilor de posturi

⁶ Idem, Fond cit., 49/1945, f. 8 (Raport nr. 13 829 din 30.X.1944, maior Ioan Peșchir, Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal către Inspect. de Jandarmi Timișoara.

⁷ Idem, Fond cit. 39/1944, f. 5 <Timișoara>, nr. 14 766 din 26.XI.1944. Inspectoratul de Jandarmi Timișoara, Biroul Comandament către Legiunea Jandarmi Severin (copie).

⁸ Ibidem, f. 6. Timișoara, 22 decembrie 1944. Proces verbal, colonel N. Caracaș, cdt. Legiunii Jandarmi Timiș-Torontal.

2. Măsuri de întărire și dotare a posturilor de jandarmi de pe frontiera cu Iugoslavia.

3. Stadiul înarmării populației sârbești de către organizațiunea comunistă din Timișoara”⁹.

Spre comparație, chestiunea maghiară la aceeași conferință e ilustrată de pericolul activității pro-comuniste a MADOSZ-ului, de relațiile ungarilor cu Armata Roșie și de necesitatea supravegherii activității ungarilor fugiți în 1940 și de curând reînțorși în țară.

Prin urmare, e de presupus că atât ungurii cât și sârbii au fost pioni importanți ai procesului de forțare a evenimentelor, în vederea schimbării cursului vieții interne, spre comunizarea României. Sârbii – foști partizani, iar restul în mare număr aderenți sau măcar simpatizanți ai cauzei rusești, în baza unei solidarități panslavă, roșie –, militanți activi ai sovietizării, se dovedeau dintre cei mai potriviți în zdruncinarea rânduielilor stabilității românești: „Aproape peste tot circulă unguri, evrei, sârbi și chiar germani înarmați ilegal și de multe ori în uniforma militară sovietică, iar legiunile <de jandarmi, *n.n.*> nu s-au sesizat de acest fapt...”, observa cu legitimă îngrijorare la acea dată șeful Inspectoratului teritorial Timișoara¹⁰.

„TITOISMUL” ȘI ZVONURILE DESPRE ANEXAREA BANATULUI

Mai mult decât de trecerile ilegale de frontieră sau de atacarea posturilor de jandarmi, Direcția Siguranței din București era îngrijorată de informațiile referitoare la faptul că sârbii „s-ar pregăti în vederea ocupării Banatului”¹¹. Conducerea din Timișoara era solicitată în consecință, la o atentă supraveghere a întregii activități a sârbilor.

Suficient de bine încunoștiințat asupra realităților terenului, Inspectoratul din Timișoara va răspunde printr-o mai cuprinzătoare dare de seamă, din care sunt de reținut: 1. Starea de spirit a sârbilor din Banatul românesc „este destul de bună”. Majoritatea, agricultori, cu o situație materială relativ bună, își vedeau liniștit de treburile gospodăriei proprii. 2. Pe acest fond de relativă liniște foștii dezertori din armata română mai săvârșeau

⁹ Idem. Fond cit., 49/1945, f. 13. Notă. Conferința Timișoara, Inspectoratele Jand. Timișoara și Oradea <12.XII.1944>.

¹⁰ Ibidem, f. 12. Ordin circular nr. 3 209 din 21 dec. 1944, Inspectorul de Jand. Timișoara, comunicat Legiuni 1–4 (copie).

¹¹ Ibidem, f. 9. Ordin <București>, nr. 51 508 din ian. 1945, Lt. Colonel S. Teodorescu, Inspectoratul General al Jandarmeriei, Direcțiunea Siguranței și Ordinei Publice către Inspectoratul Jand. Timișoara.

încă activități „în detrimentul siguranței publice și a intereselor românești”. Concret, acești dezertori în asociere cu partizani de peste frontieră și cu ostași sovietici izolați, se dedau la jafuri „contra românilor, germanilor și ungurilor...”. Sârbii din această categorie ar fi lansat și zvonurile tendențioase „în legătură cu alipirea Banatului Românesc la Iugoslavia”, iscând neînțelegeri între ei și români. 3. Unii dintre sârbi căutau prin toate mijloacele să împiedice autoritățile românești în exercitarea atribuțiilor, urmărind preluarea acestora de către o administrație sârbească. Faptul s-a observat în localitățile „cu populație compactă sârbească”, din regiunea frontierei. 4. Datorită măsurilor luate „în înțelegere cu comandamentele sovietice” această propagandă sârbească „...s-a diminuat simțitor”. Iată deci că propaganda pentru un Banat iugoslav avea un serios temei, exercitându-se până la un punct și cu bunăvoința Armatei Roșii. Ea scade în intensitate după ianuarie 1945, când se remarcă, în cele din urmă, o colaborare a autorităților militare rusești, aceasta fiind dublată de o energetică consolidare a efectivelor de jandarmi din Timiș-Torontal, cu participarea legiunilor Bihor și Sălaj¹².

Situația nu era totuși ușor de stăpânit, mai ales în satele cu populație compactă sârbă, din Clisura Dunării și de pe Valea Nerei. În comuna Câmpia partizani de-ai lui Tito, veniți acasă în scurte permisi, benchetuiesc de Crăciunul pravoslavnic (7 și 8 ianuarie 1945) cu focuri de arme automate ce dau fiori de neliniște jandarmilor, „în urma cărui fapt lumea avea impresia că se afla pe front”¹³.

Dacă la Timișoara domnea impresia că situația e sub control (sau aceasta era doar o sugestie, ticluită să impresioneze Bucureștiul), în sudul Banatului lucrurile numai liniștite nu erau. Zurbangii partizani, după trei zile de petrecere, în care și-au făcut voia după pofta inimii, s-au înapoiat fără probleme în Serbia. Ordinul sever de la Oravița, ca în asemenea cazuri să se procedeze „la arestarea și dezarmarea turbulenților”¹⁴, suna deocamdată, în teren, mai mult ca o glumă bună. La Ministerul de Interne existau informații despre înrolarea a 80 de voluntari sârbi din România în armata lui Tito, în tabăra de la Biserica Albă¹⁵. Prin solicitarea ca datele să fie verificate, vor ieși la iveală lucruri și mai interesante: numai din localitatea Moldova Veche s-au înrolat „până în prezent” în armata mareșalului un număr de 67 de voluntari. Dintre aceștia, doi se aflau chiar în urmărirea Ministerului de Interne (Constantinovici Voia și Iovanovici Ilie-Deda)¹⁶.

¹² Ibidem, f. 3. Dare de seamă, <Timișoara>, nr. 266 din 8 ianuarie 1945, colonel Al. Băleanu, Insp. Jand. Timișoara către Insp. G-ral al Jandarmeriei.

¹³ Ibidem, f. 11 Raport, Oravița, nr. 3 180, 17 ian. 1945, comandantul Leg. Jand. Caraș către Inspectoratul Jandarmi Timișoara.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem, f. 14. Raport secret <Timișoara>, nr. 18 182 din 30 ianuarie 1945, Colonel Băleanu Alexandru, Insp. de Jand. Timișoara către Insp. General al Jandarm., Direcțiunea Sig. și Ord. Publ.

¹⁶ Ibidem.

O mostră de propagandă iugoslavă la Dunăre s-a desfășurat în zilele de 24 ianuarie (la Moldova Veche) și 25 ianuarie 1945 (la Belobreșca). Iată desfășurarea evenimentelor, în versiunea din nota informativă a Jandarmeriei județului Caraș¹⁷. Convocarea s-a făcut de către autoritățile locale, prin sunet de tobă, în baza unei aprobări de la prefectură. Pe la ora prânzului, la Școala confesională sârbească din Moldova Veche s-au adunat aproape toți localnicii. Deschiderea adunării a revenit învățătorului din sat Milan Mircov. Acesta a făcut referire la persecuțiile naționale trecute îndurate de sârbi „când dușmanii noștri de aci din comună ne urmăreau: dacă ieșeam pe stradă eram urmăriți, dacă încercam să cântăm cântecele noastre naționale eram opriți...” Concluzia era faptul că biruința a fost dobândită „prin curajul tovarășului nostru Tito”, nume acoperit prin aclamațiile însuflețite ale celor de față. A urmat la tribună un locotenent-colonel sârb care, într-un limbaj înflăcărat, a dezvăluit crâmpaie din cumplita tragedie a luptei antifasciste: „Noi ne-am retras în munți, unde la început am format o divizie ducând lupta mai departe contra călăilor germani. În munți am îndurat toate mizeriile, fără arme și fără alimente și totuși nu ne-am descurajat. Germanii văzând că nu cedăm au pornit prigoana contra familiilor noastre. Astfel, în comuna Hust din Serbia Veche toată populația a fost dusă la o carieră... unde a fost măcelărită și aruncată apoi în groapă... Aceste fapte au înspăimântat poporul sârb, fugind în masă în munți...”. Ofițerul lui Tito a subliniat apoi că „prima lovitură a fost dată nemților la Stalingrad”. Discursul a curs spre evocarea meritelor de război ale armatei sovietice, cei de față fiind îndemnați „atunci când văd un rus să-l ajute cu tot ce au”. Și rușii au suferit ca și sârbii, „țara le-a fost prădată și jefuită de germani, italieni, români, unguri, etc... România credea că Odesa va fi pe veci a ei cum și Transnistria și o parte din Ucraina”. Concluzia ofițerului propagandist pe linia lui Tito era că „acest lucru rușii nu-l uită, din care cauză nu-i văd cu ochi buni pe români”; și constata la urmă că „în România mai sunt încă mulți fasciști”. Întregul cortegiu propagandist titoist a pornit să cutreiere și să agite satele sârbești din jur: Măcești, Radimna, poposind în cele din urmă la Belobreșca. A doua zi în această din urmă localitate s-a desfășurat un al doilea miting, cu același ceremonial al convocării populației de către autoritățile locului. Însuflețitorul acestei întruniri a fost „partizantul Sfeta” din localitate. Ofițerul iugoslav s-a pornit de acum să-l ia la întrebări pe șeful de post, asupra motivului arestării sârbilor care doreau să treacă în Iugoslavia pentru a se înrola la Tito. Jandarmul s-a justificat prin ordinele primite, care-l obligau să procedeze astfel. Sârbul i-a spus atunci „să nu mai execute ordinele primite de la superiori... agenți ai mareșalului Antonescu...”. Apoi s-a exprimat către sârbii de față că „în scurt timp vor veni ei și vor face serviciul pe clisură”. La urmă a plecat, nestingherit, cu mașina, în Iugoslavia¹⁸.

¹⁷ Ibidem, f. 27. Notă informativă <Oravița>, nr. 3 301 din 3.I.1945, Maior Nicoară Nicolae, Leg. Jand. Caraș către Insp. Jand. Timișoara.

¹⁸ Ibidem, f. 33. Notă informativă <Oravița>, nr. 3 308 din 30.I.1945.

La aflarea întâmplărilor din Clisura Dunării, o furie, abia stăpânită în termeni de cancelarie, răbufnește din instrucțiunile comandantului Inspectoratului de la Timișoara, colonelul Alexandru Băleanu. Concluzia sa este de reținut ca atare: „... așa cum s-a petrecut la Moldova Veche înseamnă că șeful postului este inexistent”. Șeful secției de jandarmi și șeful de post au fost pedepsiți cu câte 10 zile de arest „pentru totală lipsă de autoritate în comună, unde străinii fac ce vor”. A fost apoi evertizat și prefectul de Caraș, asupra deficiențelor autorității administrative prin care se făcea răspunzător „de încurajarea sârbilor care au început să-și facă de cap, văzându-se tolerați...” Subalternii erau avertizați „să se comporte mai energic”¹⁹; instrucțiune ce va fi, în limbajul jandarmilor locali, răstălmăcită în sensul mâinii libere de a se opera cu brutalitate.

Informațiile culese de la unii partizani, se pare deja sătui de agitația belicoasă a comisarilor iugoslavi din tabăra de la Biserica Albă, sugerau că aceștia cu dragă inimă ar abandona lupta și s-ar înapoia în țară dacă ar ști numai că nu vor fi pedepsiți pentru dezertarea din unitățile românești²⁰.

Cu oarecare întârziere agitația sârbă se propagă și în satele mai izolate ale Clisurii, Liupcova și Svinița. În comuna Svinița, „comună compactă minoritară sârbă”, spune materialul incriminator²¹, s-a pornit constituirea unei organizații locale de partizani. S-a apreciat că în fruntea ei era preotul sârb din Liupcova, bănuț de „strânse legături” cu partizanii din Iugoslavia. Preotul în cauză ar fi stabilit legături cu un localnic din Svinița, Iovanovici Vitomir, instructor P.P. (pregătire premilitară, n.n.) în acea comună. Prin urmare instructorul adunase laolaltă 20–25 de viitori partizani (sic!), care, dacă nu erau încă, urmau cel puțin să fie înarmați. Cei din sătucul Svinița – și azi încă izolat, fără de comunicații – erau sortiți să acționeze pur și simplu pentru „anexarea Banatului Românesc la Iugoslavia și sabotarea măsurilor luate de autoritățile și statul român”. (!)

Ar fi de-a dreptul neverosimil ca un preot ortodox să se asocieze cu dușmanii Bisericii, știut fiind că Biserica sârbă a fost promotoare și inspiratoare a mișcării de rezistență promonarhică, declarat antititoistă (mișcar a „cetnicilor”). Acceptând că această notă ar rosti adevărul întocmai, e de presupus că starea de spirit antiromânească era extrem de pronunțată, într-atât încât să-i fi reunit pe cei de regulă ireconciliabili. Mult mai simplu pot fi tălmăcite însă spusele informatorilor în sensul unei adversități față de

¹⁹ Ibidem, f. 28. Ordin <Timișoara>, nr. 229 din 1 febr. 1945, Colonel Alex. Băleanu, Inspectoratul de Jand. Timișoara către Legiunea de Jandarmi Caraș.

²⁰ Ibidem, f. 16. Notă informativă <Oravița>, nr. 3 299, 30.I.1945, maior Nicoară Nicolae, Leg. de Jand. Caraș către Insp. de Jand. Timișoara.

²¹ Ibidem, f. 17. Notă informativă <Lugoș>, nr. 19 din 4 febr. 1945, Maior N. Diaconescu, Leg. Jand. Severin către Insp. Jand. Timișoara.

respectivul „instructor P.P.” din sat, calomnia ducând până la etichetarea tuturor celor 20–25 de tineri instruiți ca partizani titoiști și destabilizatori ai Banatului. Nu e exclus ca „zvonistica” iugoslavă să le fi și tulburat unora simțul rațiunii, cu magnetul sloganului „Banatul va fi Iugoslavia”. Pe undeva e și greu de găsit explicație rațională în zonele unde rațiune nu e. Dar trecând dincolo de niște porniri individuale, ale unor exaltați, nu găsim nimic în afara unor simple și nefondate supoziții.

În dosarele jandarmeriei avem însă de acum un întreg scenariu a ceea ce s-ar presupune a fi o mișcare secesionistă antistatală sârbă. Dacă nu am cunoaște „pe trăite” faptele mai că ne-ar veni să dăm crezare închipuirilor plătuite de zeloșii informatori ai securității de mâine; deja ne cufundăm încet-încet într-un marasm unde interferează fanteziste cugetări și iluzii: iugoslavism nord-dunărean (perceput deformat, de către oameni neinstruiți, ținând sufletește de o comunitate sârbă, aceeași, pe ambele maluri ale Dunării), asociate cu o naivă demagogie de Crăciun, despre o justiție a învingătorului, titoistă, antifascistă și antimonarhică. Intimitatea unei lumi de minuscule comunități închise, care de secole își hrăneau visele cu reminescente „de dincolo”, a fost brutal dezvelită și încriminată pentru că... visa. Avem, deocamdată doar în note informative ultra secrete, un simptomatic gest de rezervă și de neîncredere față de cei ce păreau a fi altfel. Se așterneau deja încet-încet, în teren, semințele intoleranței.

Un prim important semnal este intervenția brutală a trupelor de jandarmi la Moldova Veche, fieful agitației sârbești din întreaga Clisură (în noaptea de 27/28 ianuarie 1945). Jandarmii au năvălit în și prin casele oamenilor, i-au arestat și maltratată pe 18 dintre membrii gărzii locale (straja poporului), pe alți locuitori de frunte ai comunei, printre ei și bătrânul preot ortodox Kiril Seculici.

În legătură cu acest violent incident s-a tipărit un manifest la Biserica Albă, cu însemnele statalității iugoslave (steaua roșie proletară, în cinci colțuri), care a fost difuzat prin satele Almăjului și ale Clisurii Dunării²². Manifestul incita, deja tardiv, împotriva Jandarmeriei ce a reprimat straja locală, legal constituită (cu aprobarea Prefecturii de Caraș și a preturii locale și cu acordul Armatei Roșii) pentru că „... urmele fascismului nu sunt distruse...” etc.

²² Ibidem, f. 53. Manifest iugoslav tradus românește <Febr. 1945>. Că interesul de stat al jandarmilor în acțiune la Moldova Veche a fost dublat și de o vădită pornire de jaf, ne-o relatează bilanțul faptelor; „... bătrânul preot ortodox Chirilă Seculici l-au lepădat din pat dezbrăcat și desculț și în timpul gerului l-au jefuit cu un ceas și tot banul ce l-a avut în casă; Milan Stoinovici zis Glăvan, l-au jefuit cu 100 kg untură și 20 kg săpun; Jiva Savici... au ridicat 5 oi; Stanca Nicolici un costum de haine și toate albiturile; Iva Simici... 20 kg untură, l-au bătut în mod bestial; Mladen Iancovici... au luat șunca și slănina; Iva Jivkovici i-au luat un cal și așa mai departe”.

Situația din Banat a fost, prin urmare, readusă sub controlul autorităților românești, deși cu unele dificultăți, inerente unor vremuri tulburi, de reșezare complexă. Ne-o relatează, sintetic, și darea de seamă, din 29 ianuarie 1945, a colonelului Băleanu Alexandru, inspector șef la Timișoara; spre redarea veridicității faptului trăit, o reproducem în anexă.

Faptele în desfășurare concretă au logica lor minoră, a oamenilor și intereselor de graniță; aceasta este însă copleșită de logica majoră a uriașelor dizlocări de forțe din răsărit, care utilizează în arsenalul căilor de prefacere comunistă a României și mărunțul șantaj, cu sârbii, ademeniți de propaganda (deocamdată) îngemănată a învingătorilor zilei, Tito și Stalin.

ANEXA

Dare de seamă <Timișoara>, colonel Băleanu Alexandru, Inspectoratul Jandarmi Timișoara către Inspectoratul General al Jandarmeriei (Copie, nedată).

DARE DE SEAMĂ

Asupra situației actuale, din raza Inspectoratului, în legătură cu acțiunile săvârșite de partizani sârbi, întocmită conform ordinului nr. 52 650 din 29 ianuarie 1945, al Inspectoratului General al Jandarmeriei.

1. Începând din luna noiembrie 1944, pe teritoriul acestui inspectorat, adică în unele regiuni ale județelor Caraș și Timiș-Torontal, s-au infiltrat un mare număr de partizani sârbi.

Primele acțiuni au început în comunele Moldova Veche, Belobroșca, Socol, Câmpia și Zlatița, din județul Caraș, comune situate la frontiera dintre Iugoslavia și cu majoritatea populației de origine etnică sârbă.

În aceste comune partizanii sârbi veniți de peste frontieră, între care se găseau foarte mulți dezertori din armata română, sârbi, originari din comunele menționate mai sus, foarte bine înarmați, ajutați fiind de populația localnică sârbească, au început să terorizeze pe români și mai ales autoritățile, determinându-le astfel să părăsească comunele și să se retragă în interiorul județului.

Acești partizani sârbi, în unire cu intelectualii sârbi din comunele respective, au început să organizeze administrația, poliția și toate serviciile din comune, după normele stabilite la Biserica Albă, din Iugoslavia. Comunele au primit denumiri sârbești și toate actele așa zise oficiale se făceau numai în limba sârbească.

În unele din aceste comune partizanii sârbi s-au dat la jafuri și chiar atrocități contra românilor, germanilor și sârbilor care nu au fost de acord cu propunerile și acțiunile lor.

Situația aceasta a durat câteva zile, până ce au sosit la fața locului forțele necesare, compuse din jandarmi, grăniceri și ostași de la armată, care au început dezarmarea partizanilor și alungarea lor peste frontieră. Cazul acesta a fost raportat I. (nspectoratului) G. (eneral al) J. (andarmeriei) Direcția Singuranței și Ordinii Publice, de către inspectorat, cu raportul nr. 2 990 din noiembrie 1944.

2. În luna ianuarie 1945, partizanii sârbi și-au făcut din nou apariția în comunele Moldova Veche, Măcești și Câmpia din județul Caraș, în număr destul de mare și înarmați chiar și cu armament automat.

Cei din Moldova Veche au atacat escorta postului de jandarmi Sușca ce se găsea în transferare cu 4 indivizi de origine etnică sârbi, care au fost prinși în momentul când voiau să treacă frontiera clandestin în Iugoslavia, pentru a se înrola voluntari în armata lui Tito.

În urma măsurilor luate de organele jandarmeriei, gărzile de partizani au fost dezarmate, cu toată opunerea lor față de organele jandarmeriei și ale grănicerilor, care au executat această operațiune.

Mulți dintre partizani au reușit să fugă peste frontieră, cu întreg armamentul și munițiunile. Sunt informațiuni că se organizează în comunele de pe teritoriul Iugoslaviei situate în apropierea frontierei noastre, probabil cu scopul de a face noi incursiuni pe teritoriul nostru.

Cazul de la acest punct a fost raportat detaliat și I.G.J. de către Legiunea de Jandarmi Caraș, cu nr. 8 747 din 7 februarie 1945.

3. În județul Timiș Torontal acțiunea partizanilor sârbi a fost de asemenea foarte intensă și s-au dat la tot felul de fapte foarte grave, între care relevăm pe cele mai importante și anume:

– În luna octombrie 1944 partizanii sârbi, ajutați de ostași sovietici, au răpit pe jandarmul plut. major Mateiciuc Alexandru, fost șef al secției de jandarmi Giulvăz, din Legiunea Timiș pe care, după ce l-au chinuit în mod îngrozitor, l-au împușcat, după care asasinii au fugit peste frontieră în Iugoslavia. Acest fapt grav l-au săvârșit numai din răzbunare, pentru că numitul plut. major a urmărit intens pe foștii dezertori sârbi.

Cazul a fost raportat I.G.J. cu nr. 996 din 1 oct. 1944 telefonic, al acestui inspectorat.

– Tot în luna octombrie 1944 a fost asasinat de către partizanii și dezertorii sârbi jandarmul plut. Andrei Costache, șeful postului de jandarmi Sâmpetru Mare din Legiunea Timiș, tot pentru motivul că a fost activ în urmărirea dezertorilor sârbi, fugiți de la unitățile românești.

Cazul a fost raportat detaliat de către Legiunea de Jandarmi Timiș la I.G.J. cu nr. 14 958 din 20 noiembrie 1944.

– În ziua de 8 decembrie 1944 un grup de partizani sârbi, ajutați de către ostași sovietici, s-au dat la jafuri și intervenind plut. Florea Ioan, șeful postului de jandarmi Sâmpetru Mare, a fost omorât prin împușcare, după care l-au dezbrăcat de haine și l-au jefuit de tot ce a avut asupra lui. Tot atunci au dezarmat jandarmii în termen de la post și le-au luat mantalele.

Acest eveniment grav a fost raportat I.G.J. de către Legiunea Jand. Timiș Torontal, cu nr. 2 444 din 8 decembrie 1944, telefonic.

Tot în decembrie 1944, ziua 22, jandarmii postului Cărpiniș din Legiunea Timiș au fost dezarmați de către un grup de partizani sârbi, ajutați de ostași sovietici. Faptul s-a întâmplat în timpul când jandarmii executau razii în comuna Beregsău Mic, comună cu populație sârbească, tocmai în scopul raportat detaliat I.G.J. de către Legiunea Jand. Timiș, cu raportul nr. 17 297 din 23 decembrie 1944.

– În 31 ianuarie 1945, un grup de partizani sârbi, ajutați de ostași sovietici, a încercat să jefuiască mai mulți locuitori din comuna Beba Veche județul Timiș Torontal și au dezarmat pe șeful postului respectiv, precum și pe alți 2 locuitori, i-au bătut crunt și apoi au fugit peste frontieră în Iugoslavia.

Faptul a fost raportat de către Legiunea de Jandarmi Timiș Torontal și la I.G.J. cu nota telefonică nr. 3 208 din 6 februarie 1945.

În afară de aceste cazuri, partizanii sârbi fiind ajutați de către dezertorii sârbi fugiți din armata română, precum și de către elementele rele din rândurile populației sârbești iar în unele cazuri de către ostași sovietici izolați, au mai săvârșit pe teritoriul județului Timiș Torontal și Caraș și următoarele fapte: jafuri, devastări, ridicări de persoane din rândurile celor care au fost contra lor, asasinate, violări de domiciliu, ridicări de bunuri, în special de la români, germani și unguri, siluiri de femei, amenințări cu moartea la adresa populației și mai ales la adresa autorităților, atacarea escortelor de jandarmi de la care au ridicat actele dresate și partizanii ce erau escortați și alte fapte.

Partizanii sârbi, în unire cu elemente rele de la noi din rândurile populației sârbe, lansează tot felul de știri false și zvonuri tendențioase, căutând să demoralizeze pe români și fac o intensă propagandă cu privire la alipirea Banatului Românesc la Iugoslavia.

Aceste acțiuni ale partizanilor și ale populației sârbești s-au făcut numai cu scopul de a lăsa impresia că românii nu mai sunt în măsură să mențină ordinea și liniștea și astfel să aibă motive de a ridica pretențiuni ca sârbii să fie luați sub protecția statului iugoslav sau a aliaților.

Toate aceste acțiuni ale lor ating ordinea publică și prejudiciază chiar și siguranța statului nostru.

Avându-se în vedere că ni s-au pus la dispoziție efective din Legiunile de Jandarmi Sălaj, Satu Mare și Maramureș <pentru ale Bihorului s-a dat ordin să se reîntoarcă la legiunea respectivă>, precum și cu mijloacele de care dispunem (adică din efectivele permanente ale noastre), vom putea face față nevoilor serviciului, în bune condițiuni.

Găsim că ar fi necesar să se intervină la Corpul Grănicerilor, pentru a se lua măsuri de întărirea pazei la frontieră, mai ales în județele Caraș și Timiș Torontal, unde incursiunile partizanilor sârbi au fost și sunt destul de numeroase.

Inspector de Jandarmi Timișoara
Colonel *Alexandru Băleanu* (m.p.)

(Arhivele Statului Timiș, Fond Inspectoratul Teritorial de Jandarmi Timișoara, 49/1945, f. 40-41).

THE "TITOISM" AT THE ROMANIAN-YUGOSLAVIAN BORDER. PRELIMINARY (October 1944-January 1945)

Abstract

Using the documents provided by the former Territorial Gendarmerie of Timișoara, the author shows up the involvement of the Serbs living in the Banat countryside in the plungement of the pro-Soviet and communist propaganda in Romania

Namy young people native from these Serbian villages located in the borderline area, deserted from the Romanian army, took shelter in Serbia and enlisted themselves as partisans, in Tito's army.

On the one hand the military operations against the Germans, on the other these partisans (part of them), who would return and start to act in their

native communities, in Romania, as follows: 1. Together with Russian soldiers, they will commit acts of revenge against Romanian gendarmes who, in the past, had brutally victimized such anti-fascist deserters from Antonescu's army. 2. They will act, too, for spreading out, in union with Tito's communist propagandists, the idea of a Yugoslavian Banat, goading for insubordination to the Romanian authorities.

Winning eventually, in January 1945, the cooperation of the Russian Headquarters (in order to re-establish the order, the Romanian gendarmes would act now strongly, even brutally, definitely stopping the extension of Yugoslavian, Titoist, propaganda in the most exposed area, the Southern Banat.

O ALTERNATIVĂ DE COLABORARE ÎN INTERIORUL AXEI. SPRE O NOUĂ MICĂ ÎNȚELEGERE, 1941–1944

FLORIN ANGHEL

În demararea unei analize ce urmărește evoluții deosebit de interesante în spațiul central-oriental european, în cadrul noii configurații geopolitice instaurate de Germania după dezmembrarea Iugoslaviei și ocuparea Greciei, în primăvara anului 1941, este absolut necesară sublinierea unui centru de putere în regiune care a polarizat eforturile diplomaților noilor state ale Axei (România, Slovacia, Croația, Bulgaria) până a ajunge, în unele cazuri, la o adevărată obsesie: Ungaria.

O ironie a destinului a hotărât ca inamicii de veacuri (cazul româno-ungar dar este valabil și pentru slovaci) să devină, prin constrângerea Berlinului și Romei, aliați în luptă pentru instaurarea „noului ordin”. Nu degeaba, probabil imediat după declanșarea războiului antisovietic și după ce Ungaria a fost silită să rupă relațiile diplomatice cu S.U.A., în cercurile budapestane circula o anecdotă cu tâlc: reprezentantul american, primind nota guvernului maghiar și fiind nefamiliarizat cu problemele europene, a întrebat „Aveți revendicări?” „Da”, a fost răspunsul ungar; „Față de S.U.A.?” „Nu”; „Față de Anglia?” „Nu”; „Față de Rusia?” „Nu”; „Atunci față de cine?”, „Către România”; „Ei bine, trebuie să declarați război României”, „Nu, pentru că suntem aliați”¹.

Relațiile româno-maghiare, niciodată prea bune, au cunoscut după semnarea Arbitrajului de la Viena din 30 august 1940 și paradoxal, chiar după ce cele două state au devenit oficial aliate (prin aderarea la Axă) o stare de tensiune permanentă, vecină aproape cu confruntarea militară. Nu este nici locul, nici cazul de a discuta importanța Transilvaniei în relațiile bilaterale, ci am dori să subliniem, în argumentarea celor afirmate mai sus, declarațiile pe

¹ Daniel Csátári, *Dans la tourmente. Les relations hungaro-roumaines de 1940 à 1945*, Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1974, p. 87, facem precizarea că termenul „aliat” trebuie privit dintr-un anumit context în sensul că un tratat bilateral de alianță între România și Ungaria sau România și Germania nu a fost semnat.

care primul ministru al Ungariei i le făcea lui Mussolini, în 3 iulie 1940, în încercările de a rezolva contenciosul; Teleki vorbea despre revenirea Transilvaniei la Ungaria ca fiind „ideea cea mai dragă și mai dorită” a maghiarilor, accentuând că „situația este aceea că dacă România nu ne va ceda – prin bună voie sau silită de Italia și Germania – Transilvania sau teritoriile pe care le veți indica, vom avea de ales între o ocupație militară și o eventuală revoluție”. Totodată, revendicarea întregului Ardeal nu permitea nici un fel de compromis pentru că orice pas înapoi ar fi reprezentat „cedarea de bună voie și definitivă de teritorii imense pe care națiunea (maghiară *n.n.*) le consideră drept *patrimoniu milenar al poporului*”². Cedarea unei părți din teritoriul românesc nu a rezolvat nicidecum criza, revendicările ambelor părți constituind o permanență a raporturilor bilaterale, nelipsind acuzațiile de tot felul făcute către Roma și Berlin. Bucureștiul, după semnarea Arbitrajului, a militat în direcția unei soluționări *statu quo ante* a disputei cu Ungaria și, în vederea reușitei, a căutat variantele diplomatice cele mai viabile.

La câteva zile după proclamarea independenței Slovaciei, eveniment care a avut loc la 14 martie 1939, noile autorități de la Bratislava încheiau un tratat cu Germania prin care slovacii se obligau să promoveze o politică externă și să-și organizeze forțele armate în deplină înțelegere cu Reichul, în schimb, Berlinul asumându-și obligația de a apăra independența și integritatea teritorială a Slovaciei. În aceeași zi, 23 martie 1939, profitând de starea de fapt din noul stat dar, probabil, și de bunăvoința germanilor, Ungaria declanșa o acțiune militară contra Slovaciei, armatele lui Tiso neavând cum riposta deoarece Reichswehrul rechiziționase toate depozitele de muniții și armament ale fostei armate cehoslovace. Deși a fost prima țară care a recunoscut independența Bratislavei (la 15 martie 1939), Ungaria a semnat cu aceasta, la 4 aprilie 1939³, sub ocrotirea Berlinului, un tratat care stipula *statu-quo-ul post bellum* deci pierderi teritoriale pentru noul stat slovac. Recăștigarea lor, ca de altfel și o evidentă iritare a autorităților de la Bratislava în fața acțiunilor ungare, au fost coordonate constante ale politicii slovace, îndeosebi a lui Josef Tiso, primordiale fiind căutarea unor alianțe sau prietenii care să aibă puncte comune de desfășurări diplomatice.

Războiul din Balcani, din luna aprilie 1941, declanșat în urma loviturii de stat de la Belgrad și a insucceselor italiene în Grecia, s-a soldat cu dezmembrarea statului iugoslav. Dacă Slovenia a fost încorporată direct Reichului, Italia a anexat Dalmația, Bulgaria a ocupat Macedonia, Muntenegrul a primit o independență formală, controlată strict de armatele germane și italiene,

² *I Documenti Diplomatici Italiani*, Nona Serie, 1939–1945, volume V, 11 giugno – 28 ottobre 1940, Istituto Poligrafico dello Stato, Libreria dello Stato, Roma, 1965, p. 161–162.

³ Milică Moldoveanu, *Statul „independent” slovac, în Regimurile fasciste și totalitare din Europa*, vol. III, Edit. Militară, București, 1983, p. 23–24.

Croația și-a proclamat independența la 10 aprilie 1941 iar Serbia, redusă teritorial, a trecut sub control german, fiind în fapt o regiune autonomă. Ruperea echilibrului balcanic, păstrat cu atâta grijă și cu nenumărate eforturi de către prințul regent Paul, a marcat și debutul acțiunii maghiare în această zonă: trupele ungare au ocupat Banatul sârbesc, zonele de la frontiera cu Vojvodina și regiunea croată Medjimurie, cu o populație de aproape 97% de origine croată.

Actul războinic și fără un temei demografic sau strategic, cât și afrontul adus noii puteri de la Zagreb au făcut ca autoritățile croate să devină nu numai foarte incisive și radicale în relațiile cu Ungaria, ci le-a determinat să caute parteneri de dialog în zonă cu care să poată acționa pentru rezolvarea unor probleme comune.

Atât în cazul Slovaciei cât și al Croației, România a stabilit într-un termen scurt relații diplomatice. Prin intermediul ambasadorului român la Varșovia s-a sugerat omologului său slovac să propună guvernului de la Bratislava să ceară agrementul pentru numirea unui reprezentant diplomatic al său la București. La începutul lunii septembrie 1939, Ivan Milecz era numit minisru plenipotențiar al Slovaciei în România și Iugoslavia, cu reședința permanentă la București, în vreme ce Ministrul roman de Externe îl numea în calitate de ministru al României la Bratislava (pentru scurtă vreme) pe D. Hiott, care la 30 septembrie 1939 își prezenta scrisorile de acreditare⁴. În ceea ce privește Croația, având în vedere atât noul regim de la București, cât și configurația geopolitică europeană, lucrurile s-au desfășurat mai rapid: la 10 aprilie 1941 era proclamată independența Croației sub conducerea *poglavnikului* (șef, conducător) dr. Ante Pavelici iar la 1 iunie 1941 sosea la Zagreb ministrul plenipotențiar al României, Dimitrie Buzdugan⁵ (care va rămâne la post până în luna octombrie 1943), fost consilier, multă vreme, la Legația din Roma⁶ și deci un familiarizat al problemelor din fosta Iugoslavia.

Sigur, despre noul stat croat, creat în urma victoriilor germane în Balcani, unele aprecieri sunt deosebite de celelalte și anume că regimul ustaș al lui Ante Pavelici a avut doar un caracter antisârbesc, alăturat unei împletiri de național-socialism și rasism; aceste considerații, foarte numeroase dar și

⁴ *Ibidem*, p. 25

⁵ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Fond 71/1920–1944 România, vol. 512 f. 162. La 6 mai 1941 România a încheiat o înțelegere cu Croația după ce autoritățile de la Zagreb primiseră confirmările diplomatice din partea Germaniei, Italiei și Ungariei, (la 11 aprilie 1941), Slovaciei (15 aprilie) și Bulgariei (22 aprilie 1941). Vezi Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu. Relațiile germano-române, 1938–1944*, Edit. Humanitas, București, 1994, p. 163 și p. 361.

⁶ *I Documenti Diplomatici Italiani*, Nona Serie, volume V, p. 795.

⁷ Mario Pacor, *Italia e Balcani dal Risorgimento alla Resistenza*, Feltrinelli Editore, Milano, 1968, p. 202.

foarte schematice, ar trebui, evident, nuanțate, și chiar reanalizate pentru o mai bună înțelegere a raporturilor de forțe în Europa central-orientală a primei jumătăți a anilor '40.

Situația fostului stat iugoslav, dezmembrat în aprilie 1941, constituia un adevărat mozaic: Croația își proclamase independența (i se anexaseră și teritorii din Bosnia-Herțegovina) fără a beneficia de litoralul dalmat, ocupat de trupele italiene, Slovenia fusese alipită Reichului, Serbia era autonomă, cu un guvern strict controlat de la Berlin, soarta Muntenegrului era nesigură, discutându-se chiar despre ideea restabilirii dinastiei Petrovici; Regina Elena, de origine italiană, avea doi nepoți, Danilo și Mihail, ultimul fiind desemnat succesor pe tronul regal⁸. Existau, de asemenea, puternicele grupări de rezistență alături de generalul Draza Mihailović, cetnicii sârbi (favorabili ideii iugoslav și din partea Karagheorghevici), partizanii comunisti ai lui Tito, prijiți de Moscova și care acționau îndeosebi în zonele muntoase din Bosnia, fiind și guvernul iugoslav în exil de la Londra, supus regelui Petru al II-lea.

Imediat după declarația de independență, Croația a intrat în sfera italiană de influență; înainte chiar de aderarea Zagrebului la Axă (15 iunie 1941, la Veneția)⁹, la mijlocul lunii mai 1941 s-a desfășurat vizita delegației croate conduse de Ante Pavelić la Roma. Prin semnarea acordurilor croato-italiene din 18-19 mai 1941, Italia anexa toate porturile principale din Dalmația, afară de regiunile Crkvenica și Dubrovnik. Porturile Susak, Split, Sibenik, Bocca di Cataro împreună cu districtele respective și toate insulele importante din jurul coastei dalmate erau anexate și ele, cu excepția insulelor Pag, Brac și Hvar care rămâneau pe mai departe croate. Guvernul de la Zagreb se obligă să nu întrețină în Adriatică forțe navale, în afară de cele de poliție; croații nu puteau să întrețină în zona litoralului și în insule nici o bază de operațiuni terestre, navale și aeronautice. În urma acestor acorduri, „primite de opinia publică croată cu vii nemulțumiri și care aruncă o umbră asupra viitoarelor relații între Croația și Italia”, pe teritoriul italian rămâneau peste 700 000 de croați dintre care 300 000 în regiunea Istria, 300 000 în regiunile anexate din Dalmația și peste 100 000 în zona condominiului italo-croat din zona Split (Spalatto)¹⁰. Mai mult decât atât, în urma unor noi acorduri bilaterale semnate în luna august 1941, de la Ogulin până la Mostar și Dubrovnik inclusiv, pe o adâncime în teritoriu de 50 km, autoritățile italiene au creat o administrație specială, condusă de un comandament militar italian și un guvernator civil croat, aceasta datorită stării de nesiguranță din

⁸ *Ibidem*, p. 201.

⁹ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Fond 71/1920-1944 Croația, vol. I, f. 13, raportul nr. 17 Sp. de la ministrul României la Zagreb, Dimitrie Buzdugan, pentru gen. Ion Antonescu, 15 iunie 1941.

¹⁰ *Ibidem*, vol. 6, f. 189-190, telegrama nr. 102/Sp. 2 de la ministrul României la Zagreb, Dimitrie Buzdugan, pentru Mihai Antonescu, 8 iulie 1941.

regiune unde, urmare a agitațiilor continue și luptelor neîncetate dintre organele oficiale și elementele sârbe, viața normală devenise aproape imposibilă, iar comunicațiile erau mereu întrerupte prin acte de sabotaj¹¹.

Vizita la Roma a poglavnikului Pavelici a avut și un scop politic: desemnarea noului rege al Croației de către Casa de Savoia, act care însemna în fapt „o numire de vasal”, astfel încât dinastia, armata, politica externă, economia și căile principale de comunicație erau la dispoziția completă a Italiei, Croația putând fi considerată un protectorat italian¹². Aici se poate discuta, eventual, dacă nu cumva ideea „Coroanei regelui Zvonimir” era o replică dată presiunilor maghiare de restaurare a „Coroanei Sf. Ștefan”, regalitatea croată, nepusă în practică, putând reprezenta o împotrivire, simbolică e drept, la tendințele expansioniste. Casa de Savoia l-a desemnat pe nepotul regelui Italiei, principele Aumone di Savoia d’Aosta drept rege al Croației.

Ce au însemnat pentru Croația aceste cedări politice, teritoriale și militare? În primul rând, o eliminare totală ca factor politic și economic în Adriatică, existând în cercurile opiniei publice, și chiar a ustașilor, aprehensiunea că sosirea regelui ar consacra definitiv subordonarea politică și militară a statului croat¹³, în al doilea rând o slăbire a panslavismului, temporară, deoarece soluționarea problemei croate într-o astfel de variantă nu putea aduce o stabilitate de foarte lungă durată (influențau aici și lipsa unei tradiții de stat, dar și formele drastice de manifestare a acțiunilor Romei) și, în al treilea rând, creându-se un precedent prin anexarea Dalmației, autoritățile de la București puteau spera la stabilirea unei frontiere comune cu Croația, adică cu „spațiul vital” italian, lucru ce se putea realiza pe cursul Dunării, între gurile Tisei și gurile Savei (lângă Zemun, în fața Belgradului) în cazul în care României i s-ar fi atribuit Banatul sârbesc¹⁴.

Penetrația spre Balcani și spre Adriatică a interesat nu numai Italia ci, dat fiind starea nesigură a noilor formațiuni statale și administrative din fosta Iugoslavie, a reprezentat un motiv de acțiune și pentru diplomația de la Budapesta. Chiar la câteva săptămâni după instalarea simbolurilor independenței la Zagreb, trupele ungare au ocupat Medjimurje, teritoriu cu o populație exclusiv croată, pretextând o „penetrație provizorie” cu scopul „menținerii ordinii” și pentru „asigurarea unei legături de cale ferată directă cu Italia pe traseul Nagykanizsa–Cakovec–Ljubljana”. În realitate, Ungaria era interesată atât de un cap de pod pentru o acțiune dar, mai ales, de impor-

¹¹ *Ibidem*, f. 191–192.

¹² *Ibidem*, f. 233, raport nr. 3 517 de la ministrul României la Roma, V. Grigorcea, pentru gen. Ion Antonescu, 21 mai 1941.

¹³ *Ibidem*, f. 195–196, raport nr. 630/Sp. II de la ministrul României la Zagreb, Dimitrie Buzdugan, pentru Mihai Antonescu, 22 octombrie 1941.

¹⁴ *Ibidem*, f. 233, raport al ministrului României la Roma, 21 mai 1941.

tantele exploatări petroliere din Medjimurie (cu o producție de 25 vagoane petrol zilnic) aflate în administrarea unor firme italiene¹⁵. Drumul spre Adriatica putea fi realizat de Budapesta pe două căi: fie printr-o uniune personală între Ungaria și Croația fie printr-un acord referitor la linia de cale ferată Budapesta–Zagreb–Fiume¹⁶.

Despre intențiile ungare în Balcani vorbește și un document, elaborat în noiembrie 1941, din care reiese că în urma unei întrevederi între amiralul Miklos Horthy și Hitler, regentul Ungariei a cerut ca Budapestei să i se atribuiască funcția de „supraveghere” a zonei danubiene deoarece ar fi reprezentat „singurul stat de ordine și încredere în zona sud-estului european”, să poată controla și asigura traficul feroviar de la frontiera maghiară până la Fiume, prin Zagreb (și să poată, de asemenea, controla și asigura și comunicațiile pe traseul Belgrad–Niș–Salonic); Budapesta susținea că acordarea Banatului sârbesc României ar fi fost o greșeală deoarece zona făcea parte din „patrimoniul istoric ungar” (se sugera chiar ca, în cadrul unui schimb de populație, românii din Banatul sârbesc să fie transferați în Timoc)¹⁷.

Problema Banatului și, în consecință, a frontierei comune româno-croate (care ar fi avut urmare o întărire benefică a raporturilor politico-militare) a constituit un subiect de negocieri încă de la deschiderea misiunii diplomatice românești la Zagreb. Într-o notă a Ministerului de Externe de la București, din iunie 1941, trimisă la Zagreb, se sublinia ideea că „unul din primele obiective ar trebui să fie crearea unei frontiere comune” prin evitarea atribuirii Banatului sârbesc Ungariei „fapt ce ar ridica o barieră putând limita în mod considerabil posibilitățile de dezvoltare a relațiilor româno-croate”¹⁸.

Cercurile politice croate, la rândul lor, erau aproape unanim anti-maghiare și, în felul acesta, revendicările românești au fost privite cu mare

¹⁵ *Ibidem*, vol. 1, f. 230–231, raport al secretarului de legație la Zagreb, Zeno M. Câmpeanu, pentru M.A.E., 15 mai 1942.

¹⁶ *Ibidem*, f. 234–235.

¹⁷ *Ibidem*, f. 60, telegramă nr. 633/Sp. 2 de la ministrul României la Zagreb, Dimitrie Buzdugan, pentru Mihai Antonescu, 17 octombrie 1941. În studiul prof. Ioan Chiper, *Obiective, mijloace și metode ale diplomației române în anul 1941 (I)*, în „Revista Istorică”, tom II, nr. 3–4, martie-aprilie 1991, se subliniază ideea presiunilor germane pentru moderarea pretențiilor ungare. Astfel, la întâlnirea Hitler – Döme Sztójay din 19 aprilie 1941, Führerul a promis că Banatul de vest va fi al Ungariei dar pentru moment trebuia luat în considerare Antonescu pentru că, din punct de vedere militar, Germania abia ar fi putut suporta o răsturnare a situației în România (p. 7). Concluzia avansată de această lucrare este că acțiunea românească a vizat, în fond, în primul rând împiedicarea atribuirii acestor teritorii Bulgariei și Ungariei și nu dobândirea de către ea a unor zone.

¹⁸ Arhiva Ministerului de Externe, Fond 71/1920–1944 România, vol. 512, f. 143, Adresa M.A.E. către ministrul României la Zagreb, Dimitrie Buzdugan, 14 iunie 1941. Vezi și Eugene Boia, *Romania's Diplomatic Relations with Yugoslavia in the Interwar Period, 1919–1941*, Columbia University Press, New York, 1993, p. 299–310.

atenție și chiar cu simpatie. Mareșalul Slavko Kwaternik și-a mărturisit convingerea că „granițele actuale ale României nu pot fi cele definitive”¹⁹ în timp ce ministrul croat de externe, dr. Mladen Lorkovici, după ce a dezvăluit că înainte de aderarea Croației la Pactul Tripartit a primit unele propuneri din partea ungară pentru o colaborare îndreptată împotriva României, cărora nu le-a acordat nici o atenție²⁰, a subliniat că Zagrebul va susține la Berlin și Roma ca, după terminarea campaniei din Rusia, Banatul să fie cedat României²¹. Însuși poglavnikul Ante Pavelici, în cursul unei discuții confidențiale cu reprezentantul român, la 4 noiembrie 1941, își exprima dorința întăririi relațiilor bilaterale pentru că „interesele țărilor noastre sunt identice și avem un vrăjmaș comun. Ura noastră împotriva lui este chiar mai veche decât a Dvs.”²²

Neînțelegerile cu Ungaria și chiar teama de o intervenție armată au silit și guvernul sârb de la Belgrad, condus de generalul Milan Nedici, să facă demersuri pentru a opri presiunile Budapestei care, în schimbul participării la războiul antisovietic, preundea compensații teritoriale în Serbia. Generalul Nedici lăsa să se înțeleagă că Serbia putea fi salvată fie printr-o uniune personală (dinastică) cu România, fie printr-o ocupație militară românească, menținerea statului sârb fiind și în interesul românilor pentru că ar fi împiedicat joncțiunea bulgaro-maghiară²³.

Deși aceste temeri pot părea exagerate, ele exprimă o stare de spirit comună tuturor vecinilor Ungariei. Nu numai că guvernul de la Budapesta nu a făcut nimic pentru risipirea nesiguranței, dar pretențiile permanente și dorința constantă de expansiune au marcat schimbări importante în politica externă regională, fiecare stat având fie neînțelegeri, fie chiar diferende deschise cu Ungaria. Era necesară, evident, o unire a forțelor diplomatice (mai ales că noi state ca Slovacia și Croația erau lipsite de o tradiție) și o acțiune concertată, echilibrată și prudentă, în același timp, în capitalele Axei. Constantele politicii maghiare au făcut ca noua colaborare București-Zagreb-Bratislava să se suprapună, cumva, bazelor Micii Înțelegeri interbelice.

Imediat după debutul războiului antisovietic, atât pentru prevenirea unui atac ungar în spatele frontului (cu eventuala avertizare a Berlinului), dar și pentru o campanie ideologică și diplomatică mai intensă, guvernul român a dat

¹⁹ Arhiva M.A.E., Fond 71 Romania vol. 512, f. 144, telegramă nr. 20 de la ministrul României la Zagreb, Dimitrie Buzdugan, pentru gen. Ion Antonescu, 10 iunie 1941.

²⁰ *Ibidem*, f. 146, telegrama nr. 23/107 de la ministrul României la Zagreb, Dimitrie Buzdugan, pentru M.A.E., 9 iulie 1941.

²¹ *Ibidem*, telegrama nr. 22/101 de la ministrul României la Zagreb, Dimitrie Buzdugan, pentru M.A.E., 9 iulie 1941.

²² *Ibidem*, f. 174, telegrama nr. 101/686 de la ministrul României la Zagreb, Dimitrie Buzdugan, pentru M.A.E., 5 noiembrie 1941.

²³ *Idem*, Fond 71 1920-1944 Iugoslavia, vol. 30, f. 212, raport nr. 86 de la Legația României din Belgrad, semnat de consilier de legație Nicolae Solacolu, pentru Mihai Antonescu, 27 ianuarie 1942.

aviz pentru strângerea legăturilor între cele trei state. Mihai Antonescu îl informa pe ministrul român la Berlin că „în ce privește legăturile cu Bratislava și Zagreb, trecem la o acțiune directă – deci nu numai prin Berlin – fiindcă intrăm într-o nouă fază a problemei sud-estului”²⁴. Paralel, la Zagreb, ministrul croat de externe era informat că guvernul român acceptă fără rezerve ideea colaborării, fiind dispus a face totul ca ea să capete un caracter, „cât mai intim” și să fie extinsă „în cele mai variate domenii”²⁵.

Dorința de a nu provoca o reacție negativă la Berlin și de a se evita un conflict diplomatic cu Ungaria au silit guvernele de la București, Bratislava și Zagreb să dea colaborării și solidarității lor aproape un caracter de „underground”. Teama permanentă de a nu fi catalogată o politică cu un „caracter tripartit colectiv” determina Bucureștiul să insiste, pentru început, în dezvoltarea relațiilor bilaterale pentru a nu „se lăsa impresiunea că dorim a reînvia unele constelații politice care ar indispuie puterile Axei”²⁶.

Prudență se remarcă și din partea Slovaciei, a cărei politică externă era strict controlată la Berlin; în iulie 1941, Bratislava nu vedea „pentru moment oportună” o adâncire a colaborării tripartite contra Ungariei²⁷. De asemenea, și România îndemna pentru o oarecare reținere deoarece o „acțiune politică” ar fi fost „prematură dacă nu nepotrivită”, insistând mai mult pentru o colaborare spirituală și informațională și, paralel, o concertare diplomatică²⁸. Singurii care militau pentru o demascare a „politicii de duplicitate a Ungariei” și pentru denunțarea „prigonirilor ei sălbatice contra populațiilor de alt neam”²⁹ erau croații.

Informațiile primite de Budapesta au determinat o imediată reacție diplomatică la Berlin pentru că, dacă față de o colaborare croato-slovacă Ungaria nu se împotriva deloc, sperând într-o integrare viitoare în Coroana Sf. Ștefan (și atâta timp cât Croația era controlată de Italia, iar Slovacia de Germania), o alianță tripartită ar fi avut implicații deosebite în spațiul central-oriental european. La Berlin, cercurile diplomatice erau la curent cu străduințele

²⁴ *Idem*, Fond 71/1920–1944 Croația, vol. 6, f. 297, telegrama nr. 473/53 965 de la Mihai Antonescu pentru ministrul României la Berlin, Raoul Bossy, 17 iulie 1941.

²⁵ *Ibidem*, telegrama nr. 29/199 de la ministrul României la Zagreb, Dimitrie Buzdugan, pentru M.A.E., 16 iulie 1941.

²⁶ *Idem*, Fond 71/1920–1944, România, vol. 512, f. 273. Adresa nr. 41 310 a Direcției Afacerilor Politice din M.A.E., 31 mai 1941.

²⁷ *Ibidem*, f. 281, telegrama nr. 21/1 231 de la ministrul României la Bratislava, Gh. Elefterescu, pentru M.A.E., 16 iulie 1941.

²⁸ *Ibidem*, f. 282, notă a lui Mihai Antonescu pentru Gh. Elefterescu, pe Adresa M.A.E. din 16 iulie 1941 către Ministrul Propagandei.

²⁹ *Ibidem*, f. 274, telegrama nr. 80 145 de la ministrul României la Berlin, Raoul Bossy, pentru gen. Ion Antonescu, 5 iunie 1941.

maghiare de a se împiedica o apropiere tripartită³⁰ în timp ce la Bratislava devenea evident că „Germania s-a lăsat oarecum influențată de intervenția ungară”³¹.

În vara anului 1941, după demersuri făcute în cele trei capitale, se poate demonstra – prin reacțiile Budapestei și Berlinului – că se lucra intens, dacă nu la o alianță, cel puțin la o colaborare foarte strânsă între cele trei state, obiectivele fiind aceleași: împiedicarea expansiunii maghiare și reluarea Înțelegerii, de data aceasta sub egida Germaniei (idee lansată la Zagreb). Strategiile aveau, însă, destule particularități funcție de specificul fiecărei diplomații și de interesele urmărite. Dacă Slovacia propunea prudență și reținere în colaborarea politică și militară, având nevoie de încurajări permanente (la 10 iulie 1941, ministrul Slovaciei la București, Ivan Milecz, într-o discuție cu Mihai Antonescu, s-a interesat de tendințele politicii românești în ceea ce privește teritoriile de peste Nistru, cu vizibila tendință de a fi încurajat pentru a deschide noi probleme teritoriale pentru statul său, care nu-și primise regiunile „indiscutabile istorice”³²), neinteresând-o decât revendicările față de maghiari (deși, în aceeași discuție cu Mihai Antonescu, Milecz vorbea despre *necesitatea unei frontiere comune*), Croația se manifesta mult mai activ, Zagrebul cerând Bucureștiului o radicalizare și o canalizare spre politic și militar a alianței. De altfel, una din cele mai aspre replici pe care un demnitar maghiar, care acuza reînființarea Micii Înțelegeri, a primit-o, a fost la Zagreb, prin intermediul poglavnikului Ante Pavelici, care, iritat de insistențele Budapestei, a răspuns tranșant: „Da, există o Mică Înțelegere dar nu noi am creat-o ci Dvs., ungurii, prin atitudinea pe care o aveți față de țările noastre”³³.

Se impune precizarea absolut necesară că, deși clar îndreptată împotriva revendicărilor ungare în zonă, politica de apropiere dintre cele trei state a urmărit mai degrabă o colaborare regională decât o acțiune ofensivă. În nici un prilej, în nici una din cele trei capitale, nu s-a pus problema unui atac împotriva Ungariei, nici a unei încercuiri sau blocade. Aceste lucruri trebuie văzute în contextul în care Budapesta nu a pierdut nici un prilej de a milita pentru cererile sale anexioniste, susținând la un moment dat ideea lui von Killinger de creare a unei Transilvanii autonome sau chiar independente, cu importante avantaje pentru populația maghiară³⁴.

³⁰ *Idem*, Fond 71/1920–1944 Croația, vol. 6, f. 309, telegrama nr. 234/41 903 de la ministrul României la Berlin, Raoul Bossy, pentru M.A.E., 6 septembrie 1941.

³¹ *Idem*, Fond 71/1920–1944 România, vol. 512, f. 291, raport confidențial nr. 1 681/74 732 de la ministrul României la Bratislava, Gh. Elefterescu, pentru Mihai Antonescu, 24 septembrie 1941.

³² *Ibidem*, f. 7, telegramă cifrată nr. 298/51 879 de la Al. Cretzianu pentru Legația României din Bratislava, 10 iulie 1941.

³³ *Ibidem*, f. 289, telegrama nr. 1 490 de la ministrul României la Bratislava, Gh. Elefterescu, pentru Mihai Antonescu, 26 august 1941.

³⁴ Daniel Csatari, *op. cit.*, p. 98.

Având primatul dat de importanța sa teritorială, militară și economică, Bucureștiul și-a permis să încerce moderarea radicalismului de la Zagreb cerând, totodată, și o implicare mai serioasă din partea Bratislavei. Mihai Antonescu dorea o deschidere diplomatică nu numai în zonă, ci o colaborare cu marile puteri latine ale Europei, cu Italia lui Musolini și Spania lui Franco, dar și cu Portugalia și Franța vichystă, în contextul unei „Axe latine” care să se opună influenței germanismului și panslavismului și să revitalizeze o rasă cu importante contribuții în opere de civilizație³⁵. De aceea, poate, acțiunile românești nu au fost marcate nici de vehemența croată, nici de stângăciile slovace (de altfel, raza de acțiune externă a celor două state era destul de redusă), ci au avut obiective și strategii cu o viziune mai largă, urmărind nu neapărat o materializare imediată, ci una trainică, în timp. *Colaborarea tripartită era văzută la București ca „un instinct de conservare” și nu ca o „reconstituire a Miciei Antante sau o încercuire a Ungariei”*³⁶; România trebuia să țină seama de numeroasele semnale primite de la Berlin și Roma prin care puterile Axei se dovedeau ostile unei înțelegeri regionale. În timpul întrevederilor de la Berlin, din noiembrie 1941, ministrul croat de externe, Mladen Lorkovici, exprima și el în mod clar neputința Zagrebului de a merge pe o linie consecventă deoarece trebuia să țină seama „de riscurile italiene, nu numai de interesele germane” aflând că Italia n-ar fi fost deloc entuziasmată de o „reeditare a Miciei Antante”³⁷.

În aceeași perioadă, în cercurile diplomatice de la Berlin, ministrul Slovaciei își manifesta uimirea pentru prețuirea de care se bucura politica ungară în Reich, în ciuda tuturor exceselor și a „jocului dublu” și concluzia, logică de altfel, pe care o mărturisea diplomatului român era aceea că Germania se dovedea ostilă unei apropieri tripartite, fiind necesară o deosebită prudență în această privință³⁸.

O analiză, chiar sumară, a strategiei Berlinului în regiune și în fața insistențelor ungare de a se stopa o viitoare încercuire, ne aduce oarecari clarificări în sensul că putem stabili, cel puțin pentru vara-toamna lui 1941, că nu a existat o unitate de vederi germană în problema colaborării tripartite. În luna octombrie 1941, Mihai Antonescu cerea detalii de la Bratislava în ceea ce privește unele afirmații ale baronului von Killinger care declarase că Berlinul

³⁵ Ion Calafeteanu, *Mihai Antonescu și ideea „Axei latine”*, în *România și politica de alianțe. Istorie și actualitate*, volum de comunicări prezentate la sesiunea științifică din 27–29 ianuarie 1993, Institutul Român de Studii Internaționale, București, 1993, p. 154–156.

³⁶ Arhiva M.A.E., Fond 71/1920–1944 România, vol. 512, f. 46, telegrama nr. 218 C/2 518 de la Mihai Antonescu pentru Legația României la Bratislava, 12 ianuarie 1942.

³⁷ *Ibidem*, f. 182, Nota convorbirii între Mihai Antonescu și Mladen Lorkovici, ministrul de externe al Croației, Berlin, 27 noiembrie 1941.

³⁸ *Idem*, Fond 71/1920–1944 Croația, vol. 6, f. 312, telegrama nr. 246/41.923 de la ministrul României la Berlin, Raoul Bossy, pentru M.A.E., 1 octombrie 1941.

„nu va lua act” de această regroupare, adică nu-și va exprima oficial sprijinul sau aprobarea față de o asemenea inițiativă regională³⁹, în vreme ce, câteva săptămâni mai târziu, Goebbels insista pe lângă ministrul român de externe pentru o apropiere, chiar pentru o *colaborare militară* româno-croato-slovacă⁴⁰.

În ciuda acestor divergențe de opinii ar fi greșit a se considera că, în ceea ce privește acțiunea diplomatică, Berlinului i-a lipsit fermitatea; intenția de a se stopa orice „reeditare” a Micii Înțelegeri a fost clară și a avut la bază numeroasele plângeri ungare, îngrijorate de „orice gest de prietenie care ar putea aduce mâine o solidaritate între popoarele având revendicări asemănătoare”⁴¹, Budapesta dorind o ruptură în alianță prin atragerea unor personalități politice marcante de opoziție din noile state. Chiar dacă aceste forțe nu au sprijinit întru totul ideile regentului Horthy și ale guvernului său, ele au încercat pe diverse căi o apropiere de Ungaria, o colaborare și o atenuare a diferendelor. Acțiunile simultane în acest sens, la Zagreb și Bratislava, au avut drept efect o înăsprire a relațiilor politice în interiorul celor două țări până într-atât încât mareșalul Slavko Kwaternik a fost demis din funcții pentru că a sugerat o soluție militară croato-ungară⁴² (în toamna anului 1942), iar primul ministru și ministrul de externe al Slovaciei, dr. Vojciech Tuka, datorită atitudinii sale filomaghiare, a provocat crize politice și discuții furtunoase cu președintele Republicii, Josef Tiso.

Avându-și originile în vara anului 1941 și dezvoltată într-un ritm deosebit de alert, apropierea tripartită a slăbit în intensitate la sfârșitul toamnei aceluiași an, în urma intervenției prompte a Berlinului care nu dorea nici un fel de dispute în spatele frontului. O tolerare a anumitor raporturi – economice, culturale, de propagandă, sportive – a existat pentru că Germania nu putea să avantajeze doar una din părți (în speță, Ungaria) în dauna celeilalte, mai ales că România avea o contribuție excepțională la bunul mers al campaniei din Răsărit. Deși a intervenit pentru oprirea unor eventuale negocieri militare sau politice, Berlinul nu a insistat pe lângă București să se renunțe definitiv la idee; nici nu se putea altfel deoarece, deși ciuntită teritorial (prin pierderea unei părți din Transilvania), România își dovedise puterea militară (prin reîntregirea Basarabiei și Bucovinei și ocuparea unor importante teritorii în Est) și diplomatică în regiune (Antonescu propusese o intermediere între Hitler și regele Petru al II-lea Karagheorghevici)⁴³, generalul Nedici era favorabil unei

³⁹ *Idem*, Fond 71/1920–1944 România, vol. 512, f. 24, instrucțiunile lui Mihai Antonescu pentru Legația României din Bratislava, 6 octombrie 1941.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 46, telegrama lui Mihai Antonescu din 12 ianuarie 1942.

⁴¹ *Ibidem*, f. 287, telegrama nr. 1354 de la ministrul României la Bratislava, Gh. Elefterescu, pentru Mihai Antonescu, 6 august 1941.

⁴² *Idem*, Fond 71/1920–1944 Croația, vol. 3, f. 136, telegrama nr. 151 de la ministrul României la Zagreb, Dimitrie Buzdugan, pentru Mihai Antonescu, 6 decembrie 1942.

⁴³ Gheorghe Barbul, *Memorial Antonescu. Al treilea om al Axei*, Institutul European, Iași, 1992, p. 56.

ocupații românești în Serbia, Zagrebul dorea să-și trimită corpul său expediționar în România și să lupte în Răsărit doar alături de trupele române“, iar ministrul slovac de externe, dr. Tuka, nu se sfia să declare că România era singurul stat, în afara Germaniei, pe care Slovacia conta într-un ajutor esențial și eficient⁴⁵. Mai erau, evident, și puternicele interese economice, petrolul românesc cântărind foarte mult în obiectivele urmărite de Reich.

Acestea ar fi câteva din motivele pentru care, după o perioadă de oarecare scădere în intensitate, la sfârșitul anului 1941, politica de colaborare tripartită nu a fost interzisă cu desăvârșire de către Berlin și au fost chiar agreeate unele înțelegeri, îndeosebi cele economice și culturale. Este adevărat, totodată, că neputând acționa în mod eficient împotriva tentativelor tripartite, Germania a preferat să facă presiuni puternice la Bratislava, silind Slovacia la o prudență și o reținere care, în final, nu mai prezenta o pericol la adresa Ungariei. Transformarea politicii slovace este evidentă din 1942: deși antimaghiară în fond, revendicând teritoriile pierdute, slovacii nu și-au mai permis o cooperare susținută tripartită, preferând alternativa raporturilor bilaterale cât mai cordiale. La Bratislava au fost făcute, de asemenea, cele mai însemnate concesii Ungariei, și anume o apropiere de poziții la care a contribuit și atitudinea lui Tuka (dacă la Zagreb Ante Pavelici și-a permis schimbarea unei importante personalități care manifestase simpatii maghiare, la Bratislava Tiso nu a putut proceda în mod similar), o îmbunătățire vizibilă a tratamentului minorității ungare (Tuka i-a mărturisit ministrului român că a făcut concesii la cererile Germaniei și că, pentru a redobândi ceea ce a pierdut, Slovacia nu se putea bizui decât pe Reich deoarece ea nu avea, precum România, o armată puternică)⁴⁶ și negocieri directe între cele două state. S-a preferat, de partea slovacă, o întărire a propagandei reciproce (prin presă, radio, spectacole, sport) a relațiilor culturale – în proiectul convenției culturale bilaterale din februarie 1943 erau stipulate ajutoare românești pentru școlile slovace din 11 localități din România: Mocrea, Nădlac, Nădlac Vii, Peregul Mare, Semlac, Tipar (jud. Arad), Poiana Micului (jud. Câmpulung), Berzovia, Vermes (jud. Caraș), Scaiuș (jud. Severin), Brestovăț, Butin, Tes, Vucova (jud. Timiș Torontal)⁴⁷ și a celor economice (acordul comercial și protocolul confidențial din 14 aprilie 1942)⁴⁸. În același timp, un important adept al colaborării tripartite,

⁴⁵ Arhiva M.A.E., Fond 71/1920–1944 Croația, vol. 6, f. 271, telegrama nr. 5/49 de la ministrul României la Zagreb, Dimitrie Buzdugan, pentru M.A.E., 24 iunie 1941.

⁴⁶ *Idem*, Fond 71/1920–1944 România, vol. 512, f. 132, scrisoare a dr. V. Tuka pentru Mihai Antonescu, 17 februarie 1943.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 97, raport nr. 1 082 de la ministrul României la Bratislava, Gh. Elefterescu, pentru Mihai Antonescu, 14 mai 1942.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 142, Proiectul Convenției Culturale dintre Republica Slovacă și Regatul României, februarie 1943.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 327–331.

generalul Ferdinand Čataloș, ministrul slovac al apărării, susținea în iulie 1942, în mod sigur contrar voinței sale, că „nu vrem să facem impresia unei grupări” deoarece ar fi „în conflict cu legile de bază ale existenței și ale vieții statului nostru” și că, deci, „știrile de o eventuală nouă Mică Înțelegere sunt fără teme”⁴⁹ (deținem informații că gen. Čataloș, în colaborare cu atașatul militar român la Bratislava, lucra la un plan de instigare a Ungariei, pentru ca aceasta să ocupe o zonă slovacă. În colaborare cu armata română, armata slovacă ar fi răspuns printr-o ocupație fulger a Budapestei după care s-ar fi dictat condițiile unei păci avantajoase alianței româno-slovace^{49 bis}).

În acest context, comparativ cu Slovacia, rămâne interesant de văzut în ce fel au evoluat raporturile dintre România și Croația, cele mai importante piese ale acțiunii tripartite, și în ce fel strategiile și obiectele elaborate și urmărite la București și Zagreb au avut drept finalitate o colaborare regională sau una bilaterală

Înainte de a analiza aceste probleme trebuie să pornim de la câteva premise principale și anume: ce era și ce reprezenta Croația atât în regiunea balcanică dar și, lărgit, în sfera europeană? Era statul ustaș o creație viabilă? Se poate discuta, cu adevărat, despre o *autoritate* la Zagreb sau este vorba, așa cum am arătat anterior, de o predominantă influență italiană? Putea România – indiscutabil cea mai mare putere central-orientală europeană în afara Germaniei – să se bazeze pe un aliat de nădejde și câte similitudini aveau politicile lor externe?

În primul rând, și poate acesta este esențial, Croația reprezenta singura formulă statală independentă din spațiul fostei Iugoslavii, zonă de interes maxim pentru România și care, în nici un context, nu putea fi abandonată. Zagrebul a urmărit, printr-o strânsă politică alături de București, nu numai satisfacerea revendicărilor față de Ungaria dar și găsirea unei alternative la puternicele presiuni și imixțiuni italiene. La rândul său, România, prin apropierea de croați, putea începe o propagandă mai tenace la Berlin și Roma (unde ustașii aveau o deosebită trecere) în vederea realizării scopurilor sale precise în ceea ce privește problema Transilvaniei.

Sigur, semnalele diplomatice în legătură cu statutul internațional al Zagrebului nu erau deloc optimiste: se vorbea chiar de faptul că, în urma acordurilor italo-croate din mai 1941, Croația era față de Italia în aceeași situație ca Slovacia față de Germania⁵⁰. Bucureștiul a avut însă în vedere, mai

⁴⁹ *Ibidem*, f. 316, interviu acordat de gen. Čataloș ziarului croat „Hrvatski Narod” reproduc în ziarul „Slovak” din 1 august 1942.

^{49 bis} Comunicarea *Slovacia între 1939–1944* făcută de dr. Pavol Simunič, de la Institutul de Istorie din Bratislava, la Muzeul Național din București, 9 mai 1995.

⁵⁰ Arhiva M.A.E., Fond 71/1920–1944 Croația, vol. 3, f. I^o, telegrama nr. 3 457 de la ministrul României la Roma, V. Grigorcea, pentru M.A.E., 20 mai 1941.

ales după iarna 1941–1942, o nuanțare a politicii croate în sensul unei constante și sigure distanțări de Italia și de sfera ei de influență și de căutare a unor alianțe și prietenii care să-i satisfacă revendicările.

Raporturile excelente croate-bulgare au permis ministrului de externe Mladen Lorkovici să intervină în decembrie 1941 pentru a media un conflict diplomatic româno-bulgar deschis de Mihai Antonescu care ceruse, la Berlin, retrocedarea Balcicului⁵¹. Lorkovici a acționat atât la Sofia cât și la București îndemnând la prudență deoarece nu ar fi fost oportune alte revendicări în afara celor susținute împotriva Ungariei; aceasta ar putea fi, credem, o dovadă a unei disponibilități a politicii externe croate și a unei deschideri, e drept că numai regionale, care nu avea în vedere în primul rând doar interesele Romei.

Câteva au fost marile probleme ale Zagrebului și în fiecare dintre ele România a fost solicitată să acorde ajutor substanțial: situația internă (probleme politice, militare, economice și situația partizanilor comuniști și cetnicilor sârbi), relațiile cu Ungaria și cele cu Italia. Crizele interne cu care noul stat balcanic a fost confruntat chiar de la început erau numeroase iar unele aproape imposibil de rezolvat. Autoritățile ustașe nu dispuneau de o armată, de o administrație proprie, de structuri politice încheiate (nici măcar forma de stat nu era bine stabilită, acceptându-se formula „Statului independent croat”), de un corp diplomatic avizat. De asemenea, luptele interne dintre milițiile revoluționare și populația sârbă (aici avem în vedere pe cetnici, partizani dar și numeroși civili) au provocat peste jumătate de milion de victime⁵² (în trei ani) și numeroase distrugerii materiale. Nu lipseau nici problemele date de importantul procent de minorități existente între granițele noului stat; la o populație de aproximativ 6 milioane de locuitori, doar 3 milioane erau croați, restul sârbi (2 milioane) și musulmani din Bosnia Herțegovina (1 milion)⁵³. Gravă, chiar cronică s-ar putea spune, se dovedea criza alimentară: încă în cursul ceremoniei de prezentare a scrisorilor de acreditare, în iunie 1941, Ante Pavelici îi mărturisea ministrului român că „sunt unele localități lipsite aproape complet de orice rezerve” și că „în regiunea dalmată și bosniacă nu se găsesc nici cereale, nici legume”⁵⁴.

România a fost în permanență solicitată de la Zagreb să acorde urgent ajutor economic statului croat, exporturile românești de alimente fiind vitale pentru existența armatei croate (în curs de constituire) și chiar pentru menținerea autorităților ustașe. Prin acordul economic din 7 august 1941 Bucureștiul accepta să trimită imediat petrol (100 000 tone), benzină

⁵¹ *Ibidem*, f. 44, telegrama nr. 121 de la ministrul României la Zagreb, Dim. Buzdugan, pentru Mihai Antonescu, 4 decembrie 1941.

⁵² Informația apare la Gheorghe Barbul, *op. cit.*, p. 12.

⁵³ Arhiva M.A.E., Fond 71/1920–1944 Croația, vol. 1, f. 9, raportul nr. 17 Sp. de la ministrul României la Zagreb, Dim. Buzdugan pentru gen. Ion Antonescu, 15 iunie 1941.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 4, telegrama nr. 5 Sp., confidențială, de la ministrul României la Zagreb, Dim Buzdugan, pentru gen. Ion Antonescu, 6 iunie 1941.

(19 500 tone), uleiuri minerale (3 000 tone), parafină (1 300 tone)⁵⁵ și 350 de vagoane cu grâu pentru aluminiul necesar uzinelor I.A.R. Brașov⁵⁶. La rândul lui, Berlinul și-a luat angajamentul de a livra Croației 3 500 vagoane cereale din contingentul ce aștepta din România⁵⁷. Un an mai târziu, prin acordul economic din decembrie 1942, semnat la Zagreb, românii consimțeau să trimită mărfuri alimentare în valoare de aproximativ 66 milioane kune (moneda croată): porci, orz, turte oleaginoase, primind în schimb tanante (840 tone), fontă (1 600 tone), magnezit (500 tone), electromotoare, aparate Kraisel Compas, fontă albă (6 000 tone) pentru uzinele Reșița⁵⁸.

Trecând peste relevanța acestor cifre, trebuie subliniat că, încă din 1941, în cadrul raporturilor româno-croate se poate constata o direcție spre integrarea economică a celor două spații economiile celor două țări fiind complementare și pretându-se la schimburi deosebit de avantajoase (industria românească primea importante materii prime în schimbul produselor petroliere sau agricole). Revirimentul economic croat s-a lăsat așteptat, de altfel nici nu s-a mai produs, un tabel cu prețurile principalelor produse sugerând faptul că Zagrebul era una din cele mai scumpe capitale din Europa⁵⁹ (în vara anului 1942, dar și după aceea), articole de primă necesitate (făină, grăsimi, zahăr, cartofi, lemne) fie că erau raționalizate, fie puteau fi procurate pe piața neagră la prețuri exorbitante.

Preocuparea presantă a regimului ustaș a fost aceea a apărării statului de loviturile date de partizanii comuniști și de rezistența cetnicilor sârbi. Dacă în 1941–1942 situația s-a menținut oarecum sub control, cu prețul suportării unor importante efective militare germane și italiene pe teritoriul său, din 1943 starea de lucruri s-a agravat constant. Miliția ustașă evita luptele pentru că nu era crușată de partizani, armata națională (Domobrani) nu era suficient înarmată iar trupele germane, 4 divizii din iarna 1942–1943, erau constituite

⁵⁵ *Idem*, Fond 71/1920-1944, vol. 512, f. 334, Acordul comercial dintre România și Croația, Zagreb, 7 august 1941, semnat de Dim. Buzdugan și prof. I. Gr. Dimitrescu (de partea română) și M. Simici și dr. Iosip Cabas (de partea croată).

⁵⁶ *Idem*, Fond 71/1920–1944 Croația, vol. 3, f. 423, telegrama nr. 111/742 de la ministrul României la Zagreb, Dim. Buzdugan, pentru M.A.E., 19 septembrie 1941.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 462, telegrama nr. 13/198 de la ministrul României la Zagreb, Dim. Buzdugan, pentru M.A.E., 17 februarie 1942.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 546, telegrama nr. 172/1775 de la ministrul României la Zagreb, Dim. Buzdugan, pentru Mihai Antonescu, 25 decembrie 1942.

⁵⁹ *Idem*, vol. 1, f. 328–332, Tabloul prețurilor oficiale și libere în Croația în luna iulie 1942. De exemplu, unul din cele mai mari salarii, cel al unui ministru plenipotențiar (n.n. român), de 83 000 kune sau 250 000 lei abia putea acoperi chel uieli a o ut c sare in condițiile în care 1 kg făină grau, pe piața liberă, costa 120 kune (360 lei), 1 k imi 5 kune (750 lei), 1 kg de zahăr – 160 kune (480 lei), 1 kg de cartofi – 45 kune (1 in t mp c pentru o cameră obișnuită, într-un hotel comun („Esplanade” din Zagreb) se cereau 10 kune, echivalentul în pengő al unei camere la luxosul hotel „Ritz” din Budapesta.

din recruți care nu-și terminaseră instrucția. Atentatele se țineau lanț, căile ferate Belgrad-Zagreb și Zagreb-Budapesta erau nesigure, partizanii controlau largi zone, cu excepția Zagrebului, ajungând chiar până la 4 km de capitală⁶⁰. Se accentua starea de neliniște și de nemulțumire a populației mai ales după ce, la sfârșitul anului 1942, la Bihac s-a constituit guvernul lui Tito, sprijinit de Moscova, care a anunțat nerecunoașterea autorității regelui Petru al II-lea și a generalului Mihailovici⁶¹.

Nici la Zagreb situația nu era mai promițătoare; criza regimului ustaș se dovedea, la începutul anului 1943, una de anvergură, așteptând măsuri radicale de reformă. Astfel, într-un oraș suprapopulat, într-o „capitală improvizată în grabă”, pentru „a oferi de lucru tuturor” și a masca șomajul ridicat, autoritățile au împărțit la maximum munca în serviciile publice și particulare, încât capitala prezenta aspectul unui oraș „în care toată lumea are vreme și nimeni nu este grăbit” pentru că serviciile își închideau programul la ora 14, prăvăliile la ora 16, iar duminicile erau complet libere. Cum timpul liber era foarte mare și cum viața mondenă era concentrată doar în jurul ceaiurilor familiare de după masă, unde lumea se aduna pentru a critica regimul și pentru a comenta noutățile de la radio Londra, s-a hotărât, pentru evitarea întrunirilor publice dar și „pentru a se pune o stavilă bârfelii”, ca micile localuri (cafenele, restaurante) să fie deschise doar dimineața (de la 6 la 10) și seara (de la 17 la 21)⁶².

Se poate vorbi despre curentul comunist, antinomic regimului ustaș, ca despre o obsesie a autorităților croate? Se pare că da, atâta vreme cât partizanii lui Tito doreau distrugerea temeliiilor noului stat. „Comunismul are mare ecou în Croația și profită de împrejurările extraordinare de azi pentru a capta toate elementele nemulțumite”⁶³ arată o știre din Zagreb, în timp ce alta vorbește despre „simpatia instinctivă față de ruși” și de „solidaritatea slavă în recrudescență”⁶⁴. Partizanii comuniști, ca și cetnicii, au profitat de greutățile insurmontabile date de noua realitate politică din Croația, de faptul că aceste greutăți nu puteau fi rezolvate favorabil în condițiile excepționale ale războiului antisovietic, de intoleranța ustașă față de sârbi și, nu în ultimul rând, de faptul că opinia publică se împotriva amestecurilor italiene în afacerile interne croate, situație pe care ustașii erau nevoiți s-o accepte.

⁶⁰ *Idem*, vol. 2, raport de sinteză nr. 1 286 al Serviciului Presei din Legația României la Zagreb, semnat de Liviu Hulea, pentru Alexandru Marcu, ministru subsecretar de stat al propagandei, 1 ianuarie 1943, f. 23–24.

⁶¹ *Idem*, vol. 3, telegrama nr. 170/1754 de la ministrul României la Zagreb, Dim. Buzdugan, pentru M.A.E., 19 decembrie 1942, f. 159.

⁶² *Idem*, vol. 2, f. 17–18.

⁶³ *Ibidem*, f. 7 raport nr. 304/Sp. II, strict confidențial, de la ministrul României la Zagreb, Dim. Buzdugan, pentru Mihai Antonescu, 18 martie 1943.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 16.

Că Zagrebul accepta silit, din nevoia de apărare, relațiile speciale cu Roma o dovedește o informație din 5 decembrie 1942 în care se arăta că, în urma hotărârii italiene de a se retrage din unele regiuni croate, teama era foarte mare deoarece în urma lor ar rămâne „numai fortificațiile și instalațiile de cantonament a căror însemnătate este destul de redusă”⁶⁵, Bucureștiului solicitându-i-se un ajutor imediat, fie militar, fie printr-o intervenție la Berlin.

Raporturile cu România, pe lângă cele de importanță legate de poziția comună față de Ungaria, aveau în vedere, la fel de esențial, acceptarea de către București a unei „îngăduințe și bunăvoințe” în relațiile economice⁶⁶, deoarece o întărire a Croației din acest punct de vedere ar fi dus la o relansare a colaborării bilaterale. La fel, revendicările comune față de Budapesta erau o îmbinare de rădăcini istorice și de un pragmatism politic regional de moment; după iarna 1941–1942 se poate vorbi de o revigorare a raporturilor croato-române, mai ales în domeniile culturii, propagandei și economiei, dar putem emite ipoteze că lucrurile s-au apropiat amenințător (din punct de vedere maghiar) de o *alianță militară și politică* pentru că, în decembrie 1942, în capitala slovacă a sosit o notă de la Zagreb prin care se anunța că se desființau posturile de atașat militar al Croației la legațiile din Bratislava și București, probabil în urma intervenției energice a Italiei, solicitată de Ungaria. Atașatul militar român la Bratislava relatează⁶⁷ că, la vederea acestui ordin, legația croată a fost surprinsă în timp ce cea italiană „cunoștea dinainte”; atât împotrivirea Zagrebului la o astfel de presiune cât și reacția imediată și fermă a Bucureștiului au determinat evitarea unei crize de amploare, ministrul croat de externe comunicând, la 23 decembrie 1942, că nu a avut intenția suprimării postului de atașat militar „mai cu seamă în împrejurările actuale când România reprezintă o putere militară atât de apreciabilă”⁶⁸.

Se pare că, în a doua fază a încercărilor de constituire a unei colaborări tripartite, din iarna lui 1942 – începutul lui 1943, nu Germania ci Italia a fost aceea care s-a opus constituirii alianței: Roma a atras atenția Bratislavei, punctul slab al trilateralei, că nu va agree reînființarea Micii Înțelegeri și nu va accepta nici o colaborare împotriva Ungariei⁶⁹.

⁶⁵ *Idem*, vol. 3, f. 156, telegramă semnată de Camil Demetrescu, secretar la Legația României din Zagreb, pentru gen. Arhip, șeful Marelui Stat Major Român, 5 decembrie 1942.

⁶⁶ *Idem*, vol. 2, f. 27.

⁶⁷ *Idem*, vol. 6, f. 522, telegrama atașatului militar român la Bratislava, lt. col. C. Ștefănescu, pentru Mihai Antonescu, 15 decembrie 1942.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 428, telegrama nr. 171/1769 de la ministrul României la Zagreb, Dim. Buzdugan, pentru M.A.E., 23 decembrie 1942.

⁶⁹ *Idem*, vol. 7, f. 24, Notă asupra convorbirii avute în 1 aprilie 1943 între G. Davidescu, secretar general în M.A.E. și Polyak, ministrul Slovaciei la București.

Raporturile croate-române au cunoscut, de la începutul anului 1942, o linie ascendentă, Zagrebul începând să se bizuie pe diplomația românească în încercările aproape declarate de a se depărta de influența Romei și de a evita o intrare în sfera maghiară de interese. Atât în relațiile cu Budapesta cât și în cele cu Roma, în perioada 1942–1943 (cel puțin până la plecarea din misiune a lui Dimitrie Buzdugan, partizan sincer al apropierii, în octombrie 1943), croații au dorit o coordonare de acțiuni cu Bucureștiul. Nu este mai puțin adevărat că guvernul ustaș s-a simțit mai apropiat de români nu numai datorită poziției României în cadrul Axei ci și datorită unei poziții ferme, net antimaghiare, direct exprimate. Declarații ale lui Mihai Antonescu precum acelea că „ungurii sunt un neam fără putere biologică, nu au nici o menire în Europa iar spiritul lor uman este pur și simplu fără rost”⁷⁰ sau că „poporul ungar este incapabil să înțeleagă sensul adânc al civilizației, cu atât mai puțin al unui spirit de lume nouă dreaptă și justă”⁷¹ au produs o vie satisfacție la Zagreb. Aceasta și datorită faptului că guvernul ustaș nu-și putea permite declararea deschisă a conflictului privind Medjimurie („deoarece Croația nu poate crea dificultăți Puterilor Axei”) dar, sprijinindu-se pe acțiunea românească, spera că, nerecunoscând anexiunea va înțelege să reclame „la momentul oportun” rezolvarea acestei probleme⁷². În interior, în cadrul vieții politice și publice croate, manifestările antimaghiare erau numeroase, ajungându-se la declarații incendiare, precum cea făcută de ministrul de externe în Dietă și anume că guvernul ustaș considera Medjimurie drept „parte integrantă a statului croat și nu poate schimba acest punct de vedere”⁷³. România era confidențial informată, fără știrea Berlinului sau a Romei, că Budapesta sprijinea partizanii lui Tito fiindcă se temea de mișcarea cetnicilor lui Mihailovici și că acestea ar fi motivele pentru care rezistența comunistă și-ar fi mutat centrul de greutate în apropierea frontierei maghiare⁷⁴.

Încercările croate de a se desprinde de influența italiană, cu ajutorul căreia și-a proclamat statalitatea, au fost cunoscute permanent la București. Se poate concluziona că Zagrebul a căutat alianța cu România pentru a contrabalansa acțiunea politică ofensivă a Romei și a contat pe influența celor

⁷⁰ *Idem*, Fond 71/1920–1944 România, vol. 512, f. 90, audiența ministrului Tido I. Gaspar, șeful Propagandei slovace, la prof. Mihai Antonescu, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri 11 mai 1942.

⁷¹ *Ibidem*, f. 94, Notă asupra convorbirii avute în ziua de 12 mai 1942 de Mihai Antonescu cu ministrul Slovaciei la București.

⁷² *Idem*, Fond 71/1920–1944 Croația, vol. 6, f. 150, raport nr. 10 451 P de la Legația României din Budapesta pentru Mihai Antonescu, 19 decembrie 1942.

⁷³ *Idem*, vol. 3, f. 66–67, telegrama nr. 18 de la ministrul României la Zagreb, Dim. Buzdugan, pentru Mihai Antonescu, 25 februarie 1942.

⁷⁴ *Ibidem*, f. 268, telegrama nr. 143/1295 de la Legația României din Zagreb, semnată Zeno Câmpeanu, pentru M.A.E., 16 septembrie 1943.

doi Antonești în asigurarea unei acțiuni diplomatice mai largi. Totodată, trebuie precizat că nici solidaritatea croato-română și nici proiectata colaborare tripartită nu au avut în vedere o ieșire din Axă sau o intenție agresivă față de una din cele două mari puteri europene ale ei. Nici una din părțile în discuție nu a pus problema preponderenței politico-militare a puterilor Axei și aceasta este o concluzie valabilă încă de la începutul eforturilor de încheiere a trilateralei. Mihai Antonescu, în octombrie 1941, era deosebit de clar când susținea că raporturile tripartite nu stăteau „în repetarea unor tendințe din trecut, care au creat o solidaritate regională” și că punctul de vedere al celor trei capitale „*nu are nimic incompatibil cu marile obiective ale Axei* ci, dimpotrivă, urmărește să consolideze anumite situații”⁷⁵. La rândul ei, Croația, încadrată de la început în sistemul politic al Pactului Tripartit, privea la dezvoltarea evenimentelor prin prisma viziunii marilor ei spijinitori, cu speranța – declarată în iulie 1942 – că o victorie germano-italiană va putea impune „o pace echitabilă care să țină seamă de interesele legitime ale fiecărei țări”⁷⁶ și cu convingerea personală a lui Ante Pavelici (mărturisită ministrului român, în mai 1943) că la sfârșitul conflictului european poporul croat „va rămâne cu dreptul câștigat al independenței”⁷⁷.

Presiunile italiene și dorința Romei de a controla suveran politica croată, intervențiile dure ale germanilor la Bratislava pentru a împiedica orice apropiere tripartită (în iulie 1942 șeful secției de presă a partidului german din Slovacia, dr. Hauskrecht, reîntors de la Berlin, iritat de continuarea negocierilor trilaterale și de prietenia româno-croată, atrăgea serios atenția că noua Europă „nu admite nici un fel fărâmițare în formațiuni de triumphiuri sau de patrulater” și că „Mica Înțelegere este tot atât de moartă ca și Societatea Națiunilor sau rușinosul Diktat de la Versailles”)⁷⁸, faptul că, în ciuda unei comunități de interese politice bulgaro-croate guvernul de la Sofia („având o coloratură panslavă și francmasonă”)⁷⁹ după cum era perceput la Zagreb) nu dorea o alianță politică, preferând o colaborare cu Ungaria, toate aceste motive au determinat autoritățile ustașe să-și sprijine cea mai mare parte a acțiunilor independente de politică externă pe prietenia cu România.

⁷⁵ *Idem*, Fond 71/1920–1944 România, vol. 512, f. 163, Notă asupra convorbirii avute în 4 octombrie 1941 de Mihai Antonescu cu ministrul Croației la București.

⁷⁶ *Idem*, Fond 71/1920–1944 Croația, vol. 1, f. 308, raport nr. 961 Sp. de la ministrul României la Zagreb, Dim. Buzdugan, pentru Mihai Antonescu, 10 iulie 1942.

⁷⁷ *Idem*, vol. 3, f. 208, telegrama nr. 524 de la ministrul României la Zagreb, Dim. Buzdugan, pentru Mihai Antonescu, 13 mai 1943.

⁷⁸ *Idem*, Fond 71/1920–1944 România, vol. 912, f. 310, telegramă nr. 160/1531 de la ministrul României la Bratislava, Gh. Elefterescu, pentru M.A.E., 18 iulie 1942, relatarea unui articol apărut în ziarul slovac de limbă germană „Grenzbote”.

⁷⁹ *Idem*, Fond 71/1920–1944 Croația, vol. 6, f. 406, telegrama nr. 147/42740 de la ministrul României la Berlin, Raoul Bossy, pentru M.A.E., 21 martie 1942.

Dacă ministrul slovac de externe s-a ferit în permanență să discute public, în fața Parlamentului, despre relațiile cu România și stadiul colaborării tripartite, în schimb în Dieta croată, la începutul anului 1942, Mladen Lorkovici vorbea despre poporul român ca fiind „cea mai mare națiune din sud-estul Europei”, iar despre armata română ca despre un factor care urmărea „interesele generale ale tuturor popoarelor din Europa”⁸⁰; Zagrebul nu se sfia să acorde, totodată, importante privilegii minorității slovace (cca. 25 000 de persoane). În același timp, Bucureștiul era solicitat să medieze mocnitul conflict de interese germano-italian referitor la „spațiul vital” din Croația, Roma dorind o rezolvare a „problemei securității” într-un sector în care interesele italiene erau considerate drept „predominante și vitale”⁸¹ iar Berlinul cerând o asigurare că va deține „puterea dominantă” în zonă la sfârșitul războiului⁸².

Rezolvarea diferendelor, în care România nu putea interveni decât cu totul accidental, s-a soluționat prematur prin prăbușirea regimului fascist italian, eveniment cu efecte profunde atât pentru spațiul balcanic și central-oriental european cât și pentru situația generală a conflictului. Impactul asupra politicii croate a fost unul deosebit căci, prin preluarea de către Berlin a zonei croato-dalmate, obiectivele Zagrebului s-au schimbat fundamental, afectând în primul rând colaborarea cu România.

În ciuda tendințelor cercurilor iugoslave din exil de a construi o nouă Iugoslavie sub forma unei largi federații balcanice (regele Petru al II-lea vorbea, în aprilie 1943, chiar și despre o înglobare „a statelor din Balcani care sunt de partea inamicului”)⁸³, percepțiile croate la prăbușirea Italiei nu au ținut seama de faptul că Roma a contribuit la constituirea structurilor independente conduse de mișcarea ustașă. Opinia publică croată a primit cu bucurie vestea căderii regimului fascist, în timp ce cercurile oficiale nu și-au ascuns surpinderea pentru că înlăturarea lui Mussolini le-a părut întotdeauna o „imposibilitate”⁸⁴; consternarea era foarte mare și în rândurile mișcării ustașe, mulți funcționari începând să se gândească la o retragere onorabilă. Drept urmare, poglavnikul a dat o proclamație, la 9 septembrie 1943, în care arăta că statul croat nu se mai simțea legat de obligațiile impuse de acordurile

⁸⁰ *Idem*, Fond 71/1920–1944 România, vol. 512, f. 193, telegrama nr. 15/234 de la ministrul României la Zagreb, Dim. Buzdugan, pentru M.A.E., 24 februarie 1992.

⁸¹ *Idem*, Fond 71/1920–1944 Croația, vol. 2, f. 111, raport nr. 656/Sp. 2 de la ministrul României la Zagreb, Dim. Buzdugan, pentru Mihai Antonescu, 23 mai 1942.

⁸² *Ibidem*, f. 98, raport nr. 464/Sp II, foarte confidențial, de la ministrul României la Zagreb, Dim. Buzdugan, pentru Mihai Antonescu, 16 aprilie 1943.

⁸³ *Idem*, Fond 71/1920–1944 Iugoslavia, vol. 17, f. 388, declarațiile Regelui Petru al II-lea Karagheorghevi, 5 aprilie 1943.

⁸⁴ *Idem*, Fond 71/1920–1944 Croația, vol. 3, f. 233, telegrama nr. 106/926 de la ministrul României la Zagreb, Dim. Buzdugan, pentru M.A.E., 27 iulie 1943.

cu Italia și că este o datorie națională lupta pentru eliberarea Dalmației⁸⁵; o zi după aceea era anulat și acordul privind desemnarea unui rege al Croației din rândul Casei de Savoia⁸⁶.

Eliminarea Italiei ca factor politic și militar în Balcani a deschis perspective noi pentru politica germană în această regiune, Berlinul meditănd la o nouă organizare politică balcanică – la Zagreb se credea că ea va fi în dauna intereselor Ungariei și Italiei „care au deschis probleme infinit mai mari decât contribuția ce au adus-o” – cu recunoașterea posibilă a independenței Greciei, Serbiei, Sloveniei, Muntenegrului și Albaniei (unele versiuni croate susțineau că Slovenia ar putea fi încadrată sub protectorat german, iar Muntenegrul sub cel sârbesc). Aceste state ar fi trebuit să se consolideze și organizeze în așa fel încât politica anglo-americană să nu mai poată reconstitui regatul iugoslav iar populația să nu mai migreze spre curente extremiste, în special spre comunism⁸⁷.

Preluarea spațiului croat sub influența Reichului a avut urmări aproape imediate și perfect sesizabile: sub eticheta colaborării croato-germane, din toamna anului 1943, comandamentele militare și Legația Germaniei la Zagreb au început să controleze și să dețină întreaga putere astfel încât se poate vorbi că, după capitularea Italiei, *Croația a devenit un protectorat german*⁸⁸. Din acest moment, ca și în cazul raporturilor Slovaciei cu Croația și România, relațiile croato-române au început să regreseze, ideea colaborării fiind tot mai evazivă, cercurile ustășe cochetând cu o prietenie politică cu Bulgaria și Ungaria. Bucureștiul, la rândul lui, a răspuns la noul curs la politica croate prin rechemarea ministrului Buzdugan de la Zagreb, în octombrie 1943, un nou plenipotențiar fiind acreditat, în persoana lui M. Mitilineu, abia în luna martie 1944, în plină criză a raporturilor bilaterale.

În această a doua perioadă a colaborării croato-române (1942–toamna lui 1943), urmare a politicii de cooperare tripartită se poate constata o dezvoltare de amploare în domeniile culturii și informațiilor. Importante personalități române precum Liviu Rebreanu (în martie 1942)⁸⁹ sau ministrul Nichifor Crainic (în iunie 1943, primit și de Ante Pavelici)⁹⁰ au vizitat Croația,

⁸⁵ *Ibidem*, f. 248, telegrama nr. 120/1046 de la ministrul României la Zagreb, Dim. Buzdugan, pentru M.A.E., 9 septembrie 1943.

⁸⁶ *Ibidem*, f. 249, telegrama nr. 121/1073 de la ministrul României la Zagreb, Dim. Buzdugan, pentru Mihai Antonescu, 11 septembrie 1943.

⁸⁷ *Idem*, vol. 2, f. 186–188, raport nr. 1165/Sp II, confidențial, de la însărcinatul cu afaceri al României la Zagreb, Zeno Câmpănu, pentru Mihai Antonescu, 2 octombrie 1943.

⁸⁸ *Idem*, vol. 3, f. 251, telegrama nr. 124/1088 de la ministrul României la Zagreb, Dim. Buzdugan, pentru Mihai Antonescu, 16 septembrie 1943.

⁸⁹ *Idem*, Fond 71/1920–1944 România, vol. 485, f. 321, raport nr. 139 P al consilierului de presă al Legației române din Zagreb, C. Miciora, pentru ministrul Dimitrie Buzdugan, 28 februarie 1942.

⁹⁰ *Idem*, Fond 71/1920–1944 Croația, vol. 7, f. 46, telegrama nr. 79/671 de la ministrul României la Zagreb, Dim. Buzdugan, pentru Mihai Antonescu, 5 iunie 1943.

la Radio Zagreb s-a inaugurat, în martie 1942, „Ora României”, în timp ce principalele ziare și reviste croate („Nova Hrvatska”, „Hrvatski Narod”, „Hrvatska Smotra”, „Hrvatski Krugoval”, „Neue Ordnung”, „Deutsche Zeitung in Kroatien”) au publicat între 1942–1943 traduceri din literatura română (I.L. Caragiale, Cezar Petrescu, Liviu Rebreanu, Vasile Alecsandri), articole despre istoria, arta, muzica și litoralul României⁹¹. Personalități politice și culturale de la Zagreb și-au dat concursul la reușita „Săptămânii culturale românești” în Croația din 9–15 mai 1943⁹².

Totodată, ceea ce nu a fost posibil la Bratislava, s-a realizat cu prisosință la Zagreb: acordarea reciprocă a celor mai înalte distincții, semne ale prețuirii și apropierii. Dacă la 15 iunie 1941 ministrul României remitea Ordinul Carol I poglavnikului Pavelici⁹³, la 25 august 1942 Branko Benzon, ministrul Croației, înmâna ordinul Coroana Regelui Zvonimir mareșalului Ion Antonescu⁹⁴, iar la 26 ianuarie 1943 lui Mihai Antonescu⁹⁵.

În domeniul pedagogic, printr-un proiect al Ministerului Culturii Naționale și al Cultelor din România, din octombrie 1942, se asigura libera exprimare a etnicilor croați în școlile și bisericile croate din: Carașova, Nemet, Iabalcea, Clocotici, Lupac, Votnic, Rafnic (jud. Caraș) și Checea și Recaș (jud. Timiș-Torontal)⁹⁶, iar în iulie 1943 o delegație condusă de Janko Tortici, ministru secretar de stat pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri, semna acordul cultural dintre cele două state⁹⁷. O reflectare a excelentelor raporturi din aceste domenii îl constituie și largul spațiu acordat problemelor românești de istorie și politică (Ion Antonescu, Nicolae Bălcescu, George Barițiu, Simion Bărnuțiu, Basarabia, Brâncoveanu, familia Brătianu, Bucovina, Carmen Sylva, Dimitrie Cantemir), geografie (Alba Iulia, Babadag, Brașov, București, Câmpulung Muscel) și cultură (Alecsandri, Ioan Bogdan,

⁹¹ *Ibidem*, f. 63, telegramă nr. 509 de la Serviciul Cultural al Legației române din Zagreb (semnată Valentin Gr. Chelaru) pentru Al. Marcu, ministru subsecretar de stat la Propaganda Națională și Fond 71/1920–1944 România, vol. 485, f. 321–322 și 352–387.

⁹² *Idem*, Fond România, vol. 485, f. 377–378, Personalități croate care au contribuit la realizarea „Săptămânii culturale românești”, 9–15 mai 1943.

⁹³ *Idem*, vol. 512, f. 221.

⁹⁴ *Ibidem*, f. 230.

⁹⁵ *Ibidem*, f. 241.

⁹⁶ *Ibidem*, f. 256, Proiect pentru regimul școlilor și bisericilor croate din România alcătuit de Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor (ministru Ion Petrovici), Direcția Învățământului Particular și Confesional (director Aug. Caliani), 28 octombrie 1942.

⁹⁷ *Idem*, Fond 71/1920–1944 Croația, vol. 7, f. 68, telegrama nr. 546 de la Serviciul Cultural al Legației României la Zagreb (semnată Valentin Gr. Chelaru) pentru Al. Marcu, ministru subsecretar de stat la Propaganda Națională, 9 iulie 1943.

Bolintineanu, Brătescu Voinești) în cele trei volume apărute din Enciclopedia croată, în 1941–1942⁹⁸ (articole semnate de reputeate personalități croate).

Fără a ține seama de revendicările croate, exprimate încă din octombrie 1943, dovadă a puterii aproape absolute pe care o deținea, la începutul anului 1944 Reichul a hotărât încorporarea regiunilor Susak și Fiume (aflate până atunci sub stăpânire italiană) la circumscripția administrativă germană Adria, cu capitala la Triest. În același timp, trupele germane au acceptat chiar și o colaborare cu cetnicii sârbi, acestora din urmă recunoscându-li-se dreptul de a deține controlul asupra anumitor regiuni croate precum Dubrovnik, Sibenik, Banja Luka sau Bosnia centrală⁹⁹ ceea ce, evident, a marcat începutul unei „crescânde tensiuni” în raporturile dintre Zagreb și Berlin.

Sub influența politicii germane¹⁰⁰, guvernul ustaș a fost nevoit să afișeze o vizibilă atitudine de răceală și rezervă față de România, existând semnale evidente ale unei apropieri semnificative față de Ungaria (dar aici trebuie discutat dacă nu cumva curtoazia de ultim moment nu era și un prilej de a căuta loc de refugiu, ca înainte de război, în cazul prăbușirii regimului) și mai ales față de Bulgaria; serbările de la Zagreb dedicate sărbătoririi regelui Simeon al II-lea, din iunie 1944, au fost o nouă ocazie de a declara identitatea de interese croato-bulgare, în general antisârbești și o poziție comună față de problema Macedoniei (ministrul bulgar sublinia semnificativ că proglavnikul a ajutat mișcarea de eliberare din această regiune, provincie fără de care „Bulgaria nu poate exista”)¹⁰¹. De altfel, în primăvara lui 1944, ministrul

⁹⁸ *Hrvatska Enciklopedija*, vol. I, Naklada Konzorcija Hrvatske Enciklopedije, Zagreb, 1941, p. 174 (dr. doc. Nikola Persici), p. 198 (dr. Petar Skok), p. 491 (dr. Slavko Pavicici); vol. II, Naklada Hrvatskog Izdavalackog Bibliografskog Zavoda, Zagreb, 1941, p. 52 (dr. doc. N. Persici), p. 53 (dr. Andrija Hupbauer) p. 131, p. 233, p. 240, p. 771, (dr. P. Skok), p. 447–449 (dr. Grga Novak); vol. III, 1942, p. 31, p. 245, p. 598, p. 623–624 (dr. P. Skok), p. 235 (dr. Stanko Miholici), p. 245 (prof. Nikola Žici), p. 245, p. 591 (dr. Josip Nagy), p. 591 (prof. Zdenko Senoa), p. 497–498 (dr. doc. Zvonimir Dugački).

⁹⁹ Arhiva M.A.E., Fond 71/1920–1944 Croația, vol. 2., f. 247–249, raport nr. 109/Sp. II, confidențial, de la însărcinatul cu afaceri al României la Zagreb, Zeno Câmpeanu, pentru Mihai Antonescu, 8 februarie 1944.

¹⁰⁰ Această influență nu a privit doar relațiile cu România, în particular, ci a avut în vedere o coordonare totală cu interesele Reichului. Dorim să argumentăm prin declarațiile făcute de Ante Pavelici imediat după debarcarea aliată în Normandia (6 iunie 1944): „poporul croat este decis să-și pună forțele în serviciul luptei comune și să combată alături de poporul german împotriva oricărei invazii căci știe că luptă pentru libertatea și existența sa. Un succes al invaziei ar însemna dominarea judeo-bolșevică asupra poporului croat. Acesta vrea însă propriul său stat național și o viață liniștită și ordonată în comunitatea europeană alături de Marele Reich german și de popoarele de cultură europeană” (ibidem, f. 275, telegrama nr. 598/Sp. de la ministrul României la Zagreb, M. Mitilineu, pentru Mihai Antonescu, 7 iunie 1944).

¹⁰¹ Ibidem, f. 292–293, raport nr. 649/Sp. II, de la ministrul României la Zagreb, M. Mitilineu, pentru Mihai Antonescu, 19 iunie 1944.

României nu excludea o posibilă uniune a slavilor de sud (deci și a croaților) cu centrul probabil la Belgrad, el fiind de părere că, în situația în care Zagrebul nu mai dorea o apropiere de București, în condițiile în care, „*deși au fost singurii care au arătat cea mai mare înțelegere în chestiunea Transilvaniei*”, croații nu puteau fi de un folos direct; singura soluție era „o atitudine de rezervă” reciprocă, poziție care nu trebuia să fie contrară, însă, aspirațiilor poporului croat deoarece „independența actuală nu va fi uitată” și, în plus, România și-ar fi făcut dușman „un popor susceptibil și bănuitor ca toți slavii”¹⁰².

Evenimentele din România, de la 23 august 1944, au adus o schimbare radicală de politică externă și anume ieșirea din Axă, trecerea în tabăra Națiunilor Unite și ruperea relațiilor diplomatice cu statele aliate Germaniei, deci și cu Croația și Slovacia.

În decursul a trei ani de demersuri bilaterale și trilaterale 1941–1944, în urma consultării documentelor provenite din arhivele românești, am putea stabili cel puțin trei etape în evoluția problemei: a) vara 1941 – iarna 1941/1942, de contacte intense la Bratislava, Zagreb și București, de colaborări permanente în domeniul politic, economic și cultural, sfârșită în urma intervenției Berlinului; b) 1942 – toamna 1943, o fructuoasă solidaritate româno-croată (dar și croato-slovacă și româno-slovacă) încheierea unei alianțe probabil că a fost destul de aproape la sfârșitul anului 1942 când Roma a intervenit pentru retragerea atașajilor militari croați de la București și Bratislava; c) toamna 1943–1944, slăbirea colaborării, răcirea relațiilor și o anumită stagnare datorate intervenției germane în problemele politicii externe croate.

Politica de apropiere tripartită ca și relațiile croato-române nu au pus problema unei despărțiri de Axă; colaborarea și negocierile au avut loc în cadrul ei, ținându-se cont de sugestiile sau presiunile italo-germane. În același timp, deși toate cele trei state au avut în comun o politică antimaghiară aceasta nu a putut constitui o bază destul de puternică de acțiune concertată și consolidată. Dacă Slovacia și-a manifestat rezerva, Croația a colaborat atâta vreme cât i-a permis politica italiană, mai permeabilă decât cea germană, ceea ce ne poate duce la concluzia că guvernele din cele două capitale, deși juridic independente și suverane, de facto erau limitate în ceea ce privește hotărârile sau, în orice caz, aveau un regim cu totul deosebit de cel al României.

Ar mai trebui adăugat că proiectata apropiere trilaterală nu avea nicidecum un caracter ofensiv, nici intenția de a încercui Ungaria, lucrul acesta neputându-se înfăptui chiar și pentru simplul motiv că între cele trei state nu existau granițe comune. *Scopul principal era acela de a revendica ceea ce Budapesta, sprijinită de Axă, luase prin forță (cazul Slovaciei și Croației) sau prin înțelegere silită (Nordul Transilvaniei) și o apărare în fața nenumăratelor pretenții maghiare.*

¹⁰² *Idem*, Fond 71/1920–1944 România, vol. 485, f. 472–473, raport nr. 433 de la ministrul României la Zagreb, M. Mitileneu, pentru Mihai Antonescu, 27 aprilie 1944.

În fine, eșecul negocierilor și al colaborării – care se suprapunea oarecum antedecesoarei Mici Înțelegeri – nu a venit din interiorul celor trei capitale ci ca urmare a unor puternice presiuni externe, varianta propusă de croați (alianță sub egida Germaniei) nefiind luată în seamă la Berlin de teama unor puternice reacții ungare.

AN ALTERNATIVE OF COLLABORATION WITHIN IN THE
AXIS. TOWARD A NEW LITTLE ENTENTE,
1941–1944

Abstract

Following a thorough analysis of the relations between Romania on one hand and Croatia and Slovakia on the other, the author, primarily employing previously unpublished sources, establishes three distinct stages in the interval 1941–1943: 1. summer of 1941 – winter of 1941/42, with extremely frequent contacts in Bratislava, Zagreb and Bucharest, and permanent collaboration in the political, economic and cultural fields to be severed at the intervention of Berlin; 2. 1942 –autumn of 1943, characterized by fruitful Romanian–Croatian collaboration paralleled by Croatian–Slovakian and Romanian–Slovakian solidarity. The finalizing stage of the alliance would be nearly attained by the end of 1942, when Italy intervened in favour of the withdrawal of Croatian military attachés from Bucharest and Bratislava; and 3. autumn of 1943/44, with a weakening in the relations of collaboration owing to German interference with Croatian foreign policy.

MEMORII, CORESPONDENȚĂ, ÎNSEMNĂRI

I. C. FILITTI, *JURNAL* (XI)

EDITAT DE GEORGETA PENELEA FILITTI

Lectorul atent al operei istorice scrise de I.C. Filitti vede în paginile de *Jurnal* din 1919 un fișier de informații, culese cu precădere din presa cotidiană, inteligent întocmit, unde se reține esențialul, iar comentariul, adesea dubitativ, e sec, concis și uneori marcat de subiectivism. Căci Filitti trebuie să facă față unei formidabile presiuni morale. Orice referire în presă la „trădători”, germanofili, la partizanii lui Carp ori ai lui Marghiloman provoacă replica sa imediată, de justificare dureroasă, amară și cu sentimentul că în fond nu e ascultat. În noua lume postbelică, a fi fost antantofil zgomotos era suficient spre a avea un certificat de onorabilitate; dimpotrivă, funcționarea în cadrul administrației teritoriului ocupat ori încercarea de a demonstra că triumful Antantei însemna din nenorocire și cauționarea Rusiei – inamicul secular al României – atrăgea instantaneu oprobriul general, stigmatul de „dușman”.

Filitti constată nemulțumit că România e redusă tot mai mult la rolul unui pion pe care marile puteri îl mută pe eșichierul european exclusiv în funcție de interesele lor. Participarea la război, concesiile făcute, sfaturile de la Paris ori Londra, urmate cu stricteță, au adus România, la începutul anului 1919, într-un impas. Poveștile de toleranță, echitate, înțelegere sunt urmate doar de români, în vreme ce vecinii (bulgari, sârbi, unguri) fac propagandă deșănțată pentru stăpânirea teritoriilor aflate încă în litigiu: Cadrilaterul, Banatul, Transilvania. Situația explozivă din Rusia, prin triumful bolșevismului, e de natură să-i îngrijoreze odată în plus pe români și Filitti nu încetează să avertizeze asupra pericolului rusesc potențat acum de o dictatură sângească, succesoarea regimului țarist.

Înlăturat din viața publică, observator al evenimentelor și cunoscător al lor doar din presă ori din zvonuri răzlețe, Filitti rămâne reticent față de modul cum Ionel Brătianu dirijează politica țării, cum se înfățișează la conferința de pace, însoțit de tot felul de neamuri pe post de secretari ori consilieri. Reproșul lui se îndreaptă și asupra acelor intelectuali (chirurghi, chimiști ș.a.) care, onorabili și patrioți fără discuție, dar lipsiți de vocația demersului diplomatic, sunt abilitați să reprezinte interesele românești în străinătate.

Fără s-o mărturisească fățiș, nici chiar în *Jurnal*, Filitti e ulcerat de neîntrebuințarea sa. Dintr-o carieră diplomatică ce se anunțase strălucită și o activitate în câmpul cercetării istorice răsplătită la 36 de ani cu un fotoliu academic, el se vede redus la condiția de mare proprietar temător pentru ziua de mâine. Și asta pentru că în 1919 nu-și putea imagina în nici un fel viitorul profesional (regele Ferdinand opunând un veto categoric la orice tentativă a sa de inserție în serviciul public), iar situația materială îi fusese dramatic zdrcinată. Nu era vorba doar de distrugerile provocate de război (rechiziții, culturi distruse de trecerea armatei, întârzieri la plata arenzilor, insolvabilitatea unor țărani la plata datoriilor) ci și de o împrejurare particulară: își încredințase administrarea averii unui oarecare Marcu. Acesta a făcut mai multe tranzacții dubioase, a semnat polițe în fals, a vândut în pierdere și în cele din urmă, încolțit, și-a pus capăt zilelor.

Reducerea drastică a veniturilor l-a afectat pe Filitti în primul rând ca tată de familie, ca răspunzător pentru asigurarea viitorului copiilor săi. Socotindu-se un „cătuș” în lanțul familiei, el vedea cu amărăciune că în loc să sporească patrimoniul Filitti-Ghica (partea din zestrea soției sale Sanda Ghica), se dovedise gospodar nedestoinic, lăsând urmașilor săi o moștenire de neînviat.

Paginile de *Jurnal* ce publicăm mai jos rămân prețioase nu doar pentru ilustrarea stării de spirit a celor care mizaseră pe învinșii războiului, în speță Puterile Centrale; or pentru întregirea portretului moral al unuia dintre reprezentanții de excepție ai școlii istoriografice naționale. Consemnările lui Filitti au și o incontestabilă încărcătură divinatorie. Ele reamintesc cititorului de astăzi că situația geopolitică a României este un dat imuabil, că adversarii sunt aceiași, iar prietenii – totdeauna părelnici și interesați – par a fi fost lăsați doar pentru credulitatea mereu reînnoită și mereu înșelată a românilor. „O alianță între Germania și Rusia ar fi o catastrofă pentru noi”, scria el în 1919. Această perspectivă, materializată peste 20 de ani în pactul Ribbentrop–Molotov, continuă să afecteze și azi statutul internațional al României.

Martie 1919. Revista franceză „L'Oeuvre”, vorbind de primirea la Academia de arte frumoase a reginei Maria a României, o descrie, între altele, cu „des mouvements qui auraient fait la fortune d'une bayadère!”

15/28 martie 1919. Primesc iar citație pentru una din polițele false. Pe urma lui Marcu m-am ales: 1) 400 000 lei datorii, care de la 1915 până azi s-au făcut 530 000 lei pierdere. 2) Procese pentru polițe false în valoare de vreo 300 000. 3) Moșia Cărnicieni plătită 250 000 lei prea mult! Sau chiar 500 000, judecând după venitul ce dă. 4) Suferințele morale și de carieră pe urma germanofiliei. 5) Perspectivele de mobilizare¹.

În „Adevărul” de sâmbătă 16/29 martie 1919, foarte bun articol de Constantin Bacalbașa intitulat *E o plăcere!* E vorba de contraste: de o parte mizeria, îngrijorarea, drumuri stricate, trenurile abia mișcând, vite și semințe lipsesc, iar de altă parte banii curg în valuri la restaurante și baluri mascate și se oferă banchete primarului Emil Petrescu. N-avem cărbuni, lemne, pâine, pânză, ață. N-avem lumină noaptea pe ulițe; suntem amenințați la granițe. Nu se lucrează pământul iar biletele de bal mascat îți dau privilegiul de a circula noaptea.

Alt articol despre Robert de Flers. Că a văzut două Români, aceea desfrănată și lângă ea clasa conducătoare, cu infiltrări bizantine și aceea a soldatului țăran, eroic fără emfază, răbdător și disciplinat. Aș dori numai ca păcatele clasei conducătoare să nu fie puse în spinarea boierilor, căci boierii nu mai formează ei clasa conducătoare.

„Adevărul”, 17/30 martie 1919. Articol de fond de Constantin Bacalbașa intitulat *Bancheturile domnilor liberali*. Iarăși chestia contrastului și apoi sărbătorirea lui Emil Petrescu pentru că „a avut o atitudine românească” sub ocupația dușmană și pentru că „a suferit atât” pentru România Mare. Și observă Bacalbașa: numai Petrescu a avut o atitudine românească? Apoi numai el a suferit? Ce? Fiindcă a fost înlocuit în primărie, trimis la Săveni și apoi la Paris? Dar cel ce și-a pierdut ochii sau brațul pe câmpul de luptă, iar azi cerșește? Numai cât Bacalbașa uită pe cei ce, ocupând funcțiuni, au luptat pentru populația românească din teritoriul ocupat, au împărțit mizeriile acesteia și în plus, prin funcțiile lor, au îndurat atâtea umilințe!

În „Steagul” de duminică 17/30 martie, articol de fond *Situația externă*, în care arată că pentru noi interesul este să nu se stabilească comunitatea de interese între revoluția rusă și Germania învinsă. O alianță între Germania și Rusia ar fi o catastrofă pentru noi, atât de depărtați de aliași. Și citează apoi „L'Independance roumaine”, care recunoaște, în fine, pericolul ce ar fi pentru noi dintr-o Rusie reconstituită, fie și federativă. Ce alt au spus germano-

¹ Autorul înșiră aici necazurile sale, dar ultimele două nu-i pot fi imputate administratorului neonest! (n.ed.).

fiii? Iar antantiștii n-au intrat în război alături de Rusia? Dacă ieșeau lucrurile cum le pregătiseră ei, nu aveam o Rusie puternică în coasta noastră? Interesul nostru deci este ca Europa să recunoască o Ucraină de sine stătătoare, ceea ce n-a făcut, așa că s-a dat bolșevismului, ca să fie contopită în Rusia mare.

Descentralizare. Proiectul Carp. Legile din Ardeal pentru Bucovina. Conferința Săveanu. Broșura Garoflid. Legile Garoflid. Broșura Brăileanu. Garoflid, *Problema agrară*, p. 94, zice foarte bine că și chestia administrativă este o chestie agrară. O pătură țărănească neatârnată economic se poate apăra de administrație.

Noroace în mijlocul nenorocirilor: a) datoriile lăsate de Marcu la extrema limită, b) tante Catherine, c) Nano, d) vânzarea parțială a Alexenilor, e) expropriere, f) vânzarea casei.

Zilele acestea (18/31 martie) ziarele liberale nu vorbesc decât de cinstea pe care Europa ne-o face dându-ne mandat de a face stavilă contra bolșevismului și de importanța nouă ce reiese pentru noi din împlinirea acestui mandat. În realitate Europa, sătulă de mobilizare, ne lasă pe noi să luptăm mai departe. De altfel noi, fiind cei mai direct interesați, e firesc să facem sacrificiile pentru păstrarea lotului ce ne-au atribuit. Mai just chiar, ne trimite pe noi să scăpăm capitalurile lor, căci nu pare că bolșevii vor să treacă peste Nistru cuceritori. Dar noi la ei ne contaminăm! Facem servicii bolșevismului în loc de a-l combate!

Marthe Bibescu a fost numită *la mouche du boche* și *la cheville ouvrière des allemands* (aluzie la picioarele și mâinile ei mari).

„Victimile patriotismului” care au fost închise sub nemți nu au avut această soartă de bună voia lor, ci independent de ea, pentru o cauză sau alta și stăruiau cât puteau fiecare pentru a nu fi internat sau deportat.

„Adevărul” de duminică 24 martie/6 aprilie 1919 publică cărți de vizită găsite la domiciliul fostului șef al poliției politice germane, căpitan Jelkmann. Parte de cărți de vizită în nemțește a românilor. Petre G. Ciorăneanu „polizei praefekt” și „Haptmann zugeteilt dem generalstabe Johann Băleanu”². Apoi *patriotul* N. Hiottu scrie „mit beitem Danke und vorzüglicher Hochachtung ergeben”³.

Academia Română a votat o moțiune de vestejire a trădătorilor: „înfiearează în unanimitate orice legătură de solidaritate cu dușmanii țării care s-ar fi putut produce ori unde ar fi, în aceste triste împrejurări”. Cu drept cuvânt au semnat și Antipa, Bianu, Mehedinți pentru că nu s-au solidarizat cu dușmanul. Apoi moțiunea încheie că Academia își reia „misiunea de a da științei în toate domeniile ei interpretarea națională”. Poate avea știința mai multe interpretări?

„Izbândă” de marți 26 martie/8 aprilie 1919, articol *Amnistie*. Reproduce un articol al marelui poet ceh Mácha⁴ în ziarul „Narodni Listy” al lui Kramarcz, primul ministru cehoslovac. Acest articol vorbește de lășitatea claselor intelectuale cehoslovace. Dar scuză: au avut nesiguranță în privința rezultatului războiului, chiar cei mai credincioși au avut momente de scepticism. Nu te poți mira dar că au fost politicieni care au avut legături cu Viena, „căutând să salveze ceea ce se mai putea salva”. Îi compară cu Curtius al romanilor care pentru a-și salva patria s-a aruncat cu cal cu tot într-un abis. „Nu mi-aș permite să dubitez de simțimintele lor naționale cehe. Cred chiar că a sosit timpul să-i invităm la colaborare”. Dacă au fost greșeli, ele se explică prin originea socială de care e de vină societatea întreagă. (Eu adaog că nu-i de mirare că noi n-am avut demnitatea pe care ar fi avut-o față de dușman un Montmorency⁵. Diferență de atavism!).

² Căpitan atașat pe lângă statul major general (lb. germ) (n.ed.).

³ Cu cele mai calde mulțumiri și mai ales cu deosebit devotament (lb. germ.) (n.ed.).

⁴ Karel Mácha (1810–1836). Citarea e îndoielnică, după cum cititorul a putut observa.

⁵ Referire probabil la Anne, duc de Montmorency, mareșal și pair al Franței (1493–1567), mort la Saint Denis într-o luptă cu calvinii.

Să se pedepsească deci individual vinele cele mari de tot. „Nu ne lăsați să mergem înainte cu capul întors înapoi”.

3/16 aprilie 1919. În ziarul „Steagul” Corteanu are meritul de a face zilnic articole serioase în care, mai timid la început, apoi tot mai limpede, arată cum conferința de la Paris se ocupă mai ales de problema germană, pe când pentru noi chestia principală e cea răsăriteană. Teza „Steagului” este că sprijinul nostru față de amenințările la care suntem expuși pe două fronturi ar fi Germania și că Germania ar trebui să fie întrebuițată de Europa contra bolșevismului.

Alături de gazetele au reprodus o declarație a lui Churchill în sensul că Germania ar trebui admisă în concertul națiunilor și că ar putea câștiga galoane noi în lupta contra bolșevismului. Această idee o exprimase „Steagul” mai de mult.

Caracteristica bolșevismului – care s-a întins până și la comunitatea femeii, considerată ca un lucru – îmi pare a fi consumarea avuțiilor existente, fără preocuparea de a avea altele noi.

În „Îndreptarea” de sâmbătă 19 aprilie 1919, articol *Filism și fobism*, semnat de Averescu. Aprob în totul, dar nu fraza „Ceea ce ne-a făcut să ridicăm armele a fost dorința legitimă de a ne da tributul nostru în tabăra acelora cari au proclamat întronarea principiului naționalităților...” Uită Averescu că pentru noi tabăra aceea era reprezentată prin Rusia.

În „Adevărul” de sâmbătă 6/19 aprilie 1919 citesc cu mirare și cu mare mulțumire că sindicatul agricol de Iași, întrunit sub președenția lui D. Grecianu pentru a alege un nou comitet, a ales pentru prima oară și o femeie, pe doamna Sanda Filitti. E o răsplată a virtuților deosebite pe care Sanda, fără instrucție multă, fără o pregătire pentru viața pe care împrejurările au adus-o, a știut să le arate, prin bun simț și energie înnăscute. Pentru copiii mei, a doua pildă în ascendența lor feminină de energie și voință. La a doua generație aceleași lovituri ale soartei, contra cărora se duce o luptă aprigă⁴.

7/12 aprilie 1919. Paști. Ziarul „Îndreptarea” al generalului Averescu, cu data de azi, are o imagine intitulată „Surpriza”: generalul Averescu înfățișat în veștmântul simplu al lui Crist, cu nimbul pe cap, iar la picioarele lui, Brătianu; dedesupt scrie: „Iată Învierea de care ne-am temut”.

Se zice că acordarea amnistiei a fost împiedicată de partidul conservator naționalist. Mi se pare cert că guvernul liberal nu va părăsi puterea fără a cere regelui amnistia din interes, pentru a nu putea fi urmăriți ai lor în frunte cu Iliescu.

Prințul Jean Callimachi, care în tot timpul războiului a fost „în regulă” la Paris, a primit acolo pe regină.

Azi la dejun principesa Ecaterina Moruzi, născută Balș, observă că dacă s-a iertat Martha Bibescu și nu s-a iertat Marie Nicole <Darvari> cauza e că una e frumoasă și de 30 de ani, iar cealaltă de 50.

Carp n-a consimțit nicodată să negocieze cu germanii fără integritate teritorială. Regele în întrevederea cu Czernin a consimțit la tot pentru a-și păstra tronul. Care este trădătorul?

Aliații au redat ungurilor cârmuirea Banatului. În ce scop?

Flondor a demisionat. Primul exemplu de ministru care nu se poate solidariza, din cauza moralei, cu colegii săi. Flondor a amintit de strămoșul său, armaș, care a scos pe un grecotei obraznic din divan. Aluzie la Ferdinand. De observat că la noi de câte ori apare un zeu nou politic se găsesc *boieri mari*, rămași fără rost, care să alerge în jurul lui. Așa a fost cu Take, așa este cu Averescu. Sete ori ideal?

⁴ Notă cu nr. 27 454 din 14 martie al unui ziar neprecizat (n. ed.).

Negulescu a arătat în „Îndreptarea” pentru ce regele Carol a ținut la guvern pe Brătianu și după 1878, cu toată greșeala făcută în chestia Basarabiei. Lucrul se explică printr-o scrisoare a lui Carol către tatăl său, că nu trebuie să iasă dinastia compromisă din afacere ci țara întreagă solidarizată cu Brătianu. Într-adevăr, îndată ce țara a aflat de chestia Basarabiei, și-a manifestat nemulțumirea. Dar domnitorul, care știa mai de mult împrejurările, de ce n-a concediat pe Brătianu? Deci, trebuia Brătianu să rămâie și mai departe la cârmă ca să însemneze că țara i-a aprobat politica și astfel domnitorul să fie acoperit.

Cetind *Problema agrară și dezlegarea ei* de Garoflid văd cât de puțin a fost cunoscută chestia la noi și ce greșeli s-au făcut cu înproprietățile. Dar ce e mai trist e că pare că și de data aceasta se va cădea în aceleași greșeli, prin atribuire de loturi insuficiente, ca să aibă toți! Dar pământul nu va mai fi destul în viitor pentru noi experiențe de felul acesta.

Ce bine ar fi fost de am fi rămas neutri. Se vede tot mai mult acum că suntem lăsați singuri față de atâți vechi dușmani. Sârbii n-au vrut să coopereze contra ungarilor, fiindcă Iugoslavia n-a fost recunoscută de Italia. Francezii nu vor să mai lupte. Conferința de la Paris e neputincioasă.

„Epoca” de miercuri 23 aprilie 1919 reproduce o convorbire a corespondentului „Epocei” cu Venizelos la Paris (probabil Gr. Filipescu). Zice că dacă Grecia intra în acțiune încă de la început, Constantinopolul ar fi căzut înainte de începerea retragerii rusești și războiul s-ar fi terminat înainte de prăbușirea rusească. Din punct de vedere românesc zic: bine că nu s-a întâmplat așa.

„Viitorul” de miercuri 10/23 aprilie publică un interview al lui Mișu Ferechide în chestia demisiei Flondor. Acesta a demisionat mai ales pentru că nu s-a înlăturat Nistor din guvern. Eu cred că Flondor cerea aceasta pentru că Nistor era desigur prea maleabil în mâinile guvernului central. Astfel și Flondor în contact cu politica vechiului regat a încetat de a fi bun român!

Revista „Munca” nr. 3 din 21 aprilie 1919 are un articol al *conservatorului* Mazilu care aprobă cu entuziasm ca subsolul să fie declarat proprietatea statului (e vorba deocamdată de petrol). Tot acolo se reproduce (p. 13) din revista liberală „Democrația” afirmarea intențiilor rușilor în Moldova de a pune stăpânire pe Moldova, de a ne distruge forța militară, de a ne sustrage cerealele, de a ne dezorganiza autoritățile pentru a realiza planul infernal de a ne împărți între Austria și Bulgaria. De ce am scăpat! Tot acolo (p. 15) constatarea din „Viitorul” ca fiecare să aibă propria lui grijă. Cam târziu! Aliații ne lasă singuri în lupta cu ungurii și cu rușii, mâine poate și cu bulgarii, iar pentru a ne ajuta la refacerea financiară și economică ne cer petrolul. Și noi strigăm întruna: „Trăiască Franța!”

„Viitorul” cu data de 13/26 aprilie 1919 aduce știrea conflictului acut dintre Wilson și delegația italiană, care a anunțat chiar că va părăsi Parisul pe chestia Adriaticei. Apropiere italo-bulgară? Și aliații nu dezarmează pe bulgari? Ce poate ieși pentru noi?

„Viitorul” de luni 28 aprilie. Un articol despre reforma electorală la noi și în Franța. Constată „superioritatea sistemului nostru”, pentru că la noi scrutinul de listă este temperat prin posibilitatea dată alegătorului cu știință de carte de a alege oameni de valoare care nu fac parte din partidele consacrate. Și concluzia că Franța abia acum adoptă o reformă care la noi s-a înfăptuit deja!

Alt articol *Să nu uităm!* bineînțeles pe cei care au pactizat cu dușmanul și au crezut că „țara va fi de-a pururi a dușmanului”. Să nu uităm că nemții au fost „cei mai cruzi dușmani ce i-a avut neamul nostru”. Eu cred că rușii și ungurii⁷.

⁷ O notă tăiată de autor privind un bilanț din 28 august 1919: 22 000 lei și precizarea: „Acest contract s-a prelungit conform legii excepționale numai până la 26 octombrie (8 noiembrie stil nou) 1919, de când ambele părți au convenit că nu se mai poate prelungi, noi chiriașii obligându-ne a ne muta îndată”.

15/28 aprilie 1919. Primesc știrea că Sisi⁸ are friguri tifoide la Iași! Păzește-o, Doamne! Acum doi ani, băiețelul⁹.

Cumpărătorul caselor din Calea Victoriei îmi spune că crede că le va revinde în curând pe 400 000! Ce nenoroc!

N-am vrut să rămân în teritoriul ocupat. Dar odată ce întâmplarea a voit astfel, mulțumesc lui Dumnezeu că am fost scutit de priverile celor ce am aflat că s-au petrecut în Moldova. Aici am văzut țara înghesurată sub călcâiul învingătorului; a fost o adâncă durere. Dincolo aș fi avut spectacolul jafurilor și prădăciunilor și abuzurilor cărmuitorilor noștri și acoliților lor și al umilințelor și batjocurilor indirecte de la prietenul nostru aliat; ar fi fost o rușine de priverile căreia mulțumesc Providenței că am fost cruțat.

Răspunsul, pe foaie volantă, datat din Cernăuți 25 aprilie 1919 și distribuit gratis în capitală, azi 18 aprilie/1 mai 1919 al lui Iancu Flondor către Ferechide este complet edificator. Al. Constantinescu făcea lui Nistor marile gheșefturi. Cu ajutorul lui Nistor se luau măsuri în privința Bucovinei fără consultarea lui Flondor. Evident, Flondor cerea de respectat tradiții pe care Nistor nu le are. Flondor, care a trăit totdeauna acolo, putea rămâne independent față de problemele de aici, spre deosebire de Nistor care a trăit de ani, nevoiaș, aici.

În „Viitorul” de vineri 2 mai expunerea lui Mihai Ferechide, președinte ad interim al Consiliului, la clubul liberal. „Eram opriți de aliații noștri de a trece peste o anumită linie, dincolo de care frații noștri rămăseseră expuși crimelor maghiare, iar cei care reprezentau acolo pe aliați rămăneau indiferenți la plângerile noastre... Comandantul șef al armatelor aliate zicea: „Așteptați până ce vă voi da semnalul pornirii înainte”... (a venit revoluția lui Bela Kuhn). „Mare ne-a fost surprinderea când am văzut că a fost trimis generalul Smuts ca să trateze cu căpetenia bandiților maghiari. Tot atunci ne-a venit știre că acțiunea comună plănuită contra maghiarilor bolșevici s-a amânat pentru un timp nedeterminat (s-a făcut cunoscut aliaților că am pornit singuri). Adevărul este că fără a da răspunsului lor un caracter oficial, nici unul nu ne-a spus: «Nu aveți dreptate»”.

În legătură cu primul meu volum de Regulament Organic¹⁰ a studia *Progres și progres*. Restricțiile de tot felul de sub vechiul regim; libertățile ce au urmat; socialismul de stat de acum, adică iarăși restricții.

Banatul este cărmuit de unguri, constată cu regret „Viitorul” de sâmbătă 3 mai și speră că va înceta aceasta. Constată că tot astfel aliații au lăsat destulă vreme pe bulgari în Cadrilater. Multe constatăm de la aliați, dar tot contra nemților avem ochii ațintiți. Tot patriotismul la noi consistă în a fi antantist. Cu această condiție totul era permis. Să te cuprinză panica la intestine și să fugi în momentul atacului (Scarlat Rosetti); de frica frontului să-ți obții misiuni în străinătate (Jean Callimachi); de frica invaziei dușmane sau de sila greutăților de viață în Moldova să pleci la Copenhaga, Paris, Londra sau Elveția (Filip Lahovary etc. Floflo); să te adăpostești pe diferite fronturi sedentare (Zănescu, tânărul Vălleanu, Gogore etc.)

După Renan există trei categorii de inteligențe: geniile, care răsar din când în când și care din materialul adunat de alții scot o scânteie, o nouă idee. Cei ce adună material. Cei ce nu sunt nici genii, nici nu adună pentru genii, dar se cred genii¹¹.

⁸ Roxandra, fiica autorului, născută în 1907 (n.ed.).

⁹ Barbu, fiul cel mic al autorului, născut în 1915 (n.ed.).

¹⁰ Cf. *Principatele Române de la 1828 la 1834. Ocupația rusească și Regulamentul Organic*, București, 1934, V + 365 p.

¹¹ O notă din C.A. Aricescu despre ideile federaliste ale lui Ion Ghica și observația autorului: „Nu este și ideea ardelenilor de la 1848 până la Aurel Popovici?” Apoi trei sferturi de pagină tăiate de autor (n.ed.).

După avalanșa pseudoeroilor de la Mărășești, avem acum avalanșa – mai intransigentă – a eroilor de la Paris: Patzuris, Nicu Polizu Micșunești (acesta a fost în Moldova), Leon Cantacuzino, va veni Floflo etc. Întru cât mă privește, aceștia vin cu legenda trecerei prin liniile dușmane etc. Câtă incoerență și sterilitate și fariseism în toate atitudinile acestea. Takiștii sunt ridicoli pentru că se sforțează a pune în evidență că ei au fost constant credincioși Antantei și totuși sunt lăsați la o parte. Toți acești patrioți se vaită de Brătianu, dar refuză de a se coaliza contra acestuia cu elementele zise trădătoare. Rămân astfel la o parte prin fărâmițarea opoziției, se arată neputincioși și ridicoli.

În „Îndreptarea” de la 12 mai 1919, articol de fond de Averescu, *Incoerențe*.

Se atribuie nemților de gazetele noastre („Viitorul” de luni 12 mai 1919) că spuneau că „nu vor lăsa românilor decât ochii ca să plângă”. În realitate aceasta au spus-o rușii în timpul ocupației din 1806–1812.

„Steagul” de marți 18 mai 1919 reproduce din „Presa” niște declarații ale lui Grigorovici, șeful socialiștilor bucovineni. Susține pe Flondor. Pentru viitor „o politică de apropiere (cu ungurii) nu va strica și de aceea oprire la Tisa, cuminte act politic ar fi”. Apropiere pentru că prin București ar trebui ca toată Europa Centrală să meargă la Adriatică și la Marea Neagră.

În „Viitorul” de miercuri 14 mai 1919, articol de fond din care: Austro–Ungaria, „acest instrument de extindere (a Germaniei) a dispărut, înlăturând pentru România Mare pericolul vecinătății și amestecului direct al Germaniei, care de fapt se întindea ca putere politică până la granițele vechiului nostru regat”. Așa este. Dar atunci steaua călăuzitoare a politicii noastre externe nu poate fi în viitor „oprirea penetrației germane în Răsărit”. Această oprire este unul din punctele programului, care mai cuprinde: păstrarea granițelor României Mari și pregătirea din vreme a zăgazului împotriva pericolului care rămâne de la Răsărit.

Dacă se privește teatrul ca petrecere și manifestare de bucurie nepermisă în vreme de restriște, atunci era tot atât de condamnat în Moldova ca și aici. Dar dacă e vorba de menirea instructivă, educativă, națională sau liniștitoare a sufletului, atunci teatrul își avea rostul tot atât aici cât și acolo. Faptul că era aici ocupație nu schimbă nimic. Era teatru, în pământ românesc, și tot pentru români.

O Rusie care ar fi cuprins Galiția, care ar fi întins aripa-i ocrotitoare asupra Cehoslovaciei, ar fi sprijinit pretențiile sârbești asupra Banatului, ar fi amnistiat pe bulgari, ar fi avut revendicări însemnate în privința Gurilor Dunării, Mării Negre și Strămtorilor.

Stelian <Popescu> declară „Universului” că nu înțelege unirea cu cei ce n-au cugetat românește. Dar „Adevărul” de joi 15 mai scrie că Stelian, la Paris, în momentul păcii de la București, n-a vrut să semneze protestarea refugiaților români de acolo și chiar declara că nu înțelege campania contra lui Marghiloman care salva țara. Ce ușor este *post festum* a acuza de lipsă de demnitate pe cei rămași sub ocupație. Vitejie după război! Prea sunt mulți cei acuzați pentru a sta în picioare acuzația că intențiile lor erau favorabile dușmanului. Împrejurările au fost făcute să fie cum au fost și acuzatorii de azi ar fi făcut la fel dacă ar fi fost în aceleași împrejurări. N-au fost intenții dușmănoase intereselor țării. A fost atavismul spinărilor încovoiate, dar acele spinări poate nu destul de demne, își iubeau totuși țara. N-a fost demnitate și patriotism de o parte, nedemnitate și trădare de alta. Același fond s-a manifestat deosebit după împrejurările deosebite. De o parte ineficiență și demnitate, de altă parte dezbinările între românii chemați a face cunoscut străinătății revendicările și aspirațiile naționale. Afluxul la partidul Marghiloman după preliminariile păcii noastre cu Germania, refluxul după înfrângerea germanilor. Diferite manifestări ale unei civilizații incomplete, de suprafață, dar nu dovezi de lipsă de patriotism. Iar în chestia dezertărilor, atâți ofițeri, chiar activi, ambuscați* au fost tratați mai bine decât cei ce

* Care s-au ascuns, din fr. *embusquer* (n.ed.)

și-au făcut datoria pe front. Ce pildă pentru aceștia? Apoi toți ce s-au ambuscat pe sinesi sau odraslele lor sunt chemați a fi atât de severi cu ceilalți? Mă gândesc mai ales la soldați. Aceștia nu se pot ambusca ușor. Nu se poate înțelege că în condițiile retragerii noastre unii dintre ei să fi slăbit? Citind interviewurile oamenilor noștri politici care n-au văzut frontul contra amnistiei (ancheta „Izbândeii” n-rele din 13–16 mai 1919) mă gândeam la Lucrețiu care vorbește de voluptatea ce resimte cel ce de pe șarm privește cum alții se înecă în largul mării¹².

„Epoca” de sâmbătă 17 mai vorbește de mormintele de eroi din Gorj. Zice că au fost îngrijite sub ocupație iar acum sunt lăsate în părăsire.

În „Le Figaro” de sâmbătă 10 mai 1919, articol de fond *La Paix!* de Gabriel Hanotaux: „L’Europe reste ce que Bismarck l’a faite”. Hanotaux ar fi voit descompunerea Germaniei în micile state din care s-a alcătuit și fără conducerea unitară prusacă. Interesul Franței ar fi cerut aceasta. Căci cine se va opune în viitor Germaniei? „La Russie a disparu”. Pe noile state înființate în Orient Hanotaux nu pune mare nădejde. „Il y a des peuples naissants, tout pleins d’avenir, bercés des premières chansons de l’engance qui ne connaissent pas encore la difficulté d’être! la Pologne, la Tchecoslovaquie, la plus grande Serbie, peut être demain (de ce peut être ?) la plus grande Roumanie”. Pentru a se opune acelei „haine” a Germaniei de care a vorbit Rantzau rămâne numai Franța. Și apoi Hanotaux acoperă foarte politicoș puțina nădejde ce pune în ajutorul Angliei și Americii. Pentru noi problema este: Cine va fi ajutorul nostru contra Rusiei? Statele cele nou născute, pe care nu se poate bizui Hanotaux?

În privința înlăturării dinastiei părerea mea este că *dacă* într-adevăr acesta este prețul integrității țării, nu se poate sta la îndoială. Dar tocmai din pricina lui *dacă* nu m-am asociat: 1) Ar fi trebuit ca Germania să impună pacea lumii și am fost totdeauna¹³ șovăielnic în această privință. 2) Mă îndoiam că, chiar în ipoteza Germaniei învingătoare, înlăturarea dinastiei ar salva într-adevăr interesele României. Mi se părea mai mult duplicitate, cum a și fost. Situația noastră mi se părea desperată, dar nu credeam că noi o vom putea schimba, ci că va depinde de rezultatul final al luptei dintre marile puteri. În zdrobirea Germaniei și în dezmembrarea totală a Austro-Ungariei nu credeam. Am crezut ca Maiorescu că nu era bine să ne amestecăm în conflictul dintre cei mari. Dacă descompunerea Austro-Ungariei avea să vie, provinciile românești ar fi gravitate în mod firesc către noi, chiar dacă nu interveneam. Și de altfel, am fi avut pentru momentul acela o armată intactă și o situație economică și financiară care ar fi însemnat de asemenea o putere. Ce complexă problemă! Ferice de acei care au privit-o totdeauna ca simplă! Vorba Evangheliei: „Fericiți cei săraci cu duhul!”

Patima oarbă. Amintiri din timpul ocupației, O odioasă înscenare (drept prefață). La Teatrul Național. La prefectura de Ialomița. Atitudini și sancțiuni. Germanofilia.

În chestia amnistiei și a recrudescenței furiei de persecuții (arestarea lui Stere, Pătrășcanu etc.) se spune că a fost presiune de la Paris. De altă parte, cineva care a văzut pe ministrul Anghelescu îmi spunea că acesta i-a zis¹⁴ că nu se poate da amnistia pentru că ar protesta taciștii. Concluzia este că taciștii, pentru a se face bine văzuți de Antantă, denunță pe liberali că ar lăsa-o prea domol cu trădătorii!

18 mai 1919. Se zice că am intrat în Banat. Deci conflict și cu sârbii. Împinși de Italia? De ce parte va fi Bulgaria în acest nou conflict? Ne războim cu toți vecinii?

17 <sic> mai 1919. Gheorghe Crețeanu, ministrul României la Madrid, pe care nu-l văzusem dinainte de război, îmi spune că crede că Derussi a pus la cale mobilizarea noastră a celor 7.

¹² Patru rânduri tăiate de autor (n.ed.).

¹³ Notă cu adresa familiei Wieck din Saxonia (n.ed.).

¹⁴ Notă cu adrese (n.ed.).

Ziarul „Izbânda” de marți 20 mai reproduce din ziare italienești. Italienii zic că Italia va fi sufocată dacă la Occident, la Nord și la Est se va afla pretutindeni în contact cu Franța sau cu zone de influență franceză. De altă parte Italia se teme de slavii care-i stau în cale. Italiei deci nu-i convine o Austrie slavă și antigermană. Italia vrea unirea Austriei cu Germania. Deci, zic eu, pentru noi Italia înțelege să se sprijine pe Germania contra slavilor. Vom fi alături de ea? Pentru Italia, ca și pentru noi, motivele *contra* alianței cu Germania (din cauza Austriei) au încetat, cele *pentru* au rămas. Vom avea în viitor alianța Germania, Austria, Ungaria, Italia, România contra slavilor?

În „Îndreptarea” din 20 mai, articol *Partidul țărănesc și rolul lui* (în Ardeal). Relev fraza: „concepția morală și cinstită a țăranului român”.

A trata și chestia învățământului particular sau în familie, de care Cădere („Convorbiri literare”, februarie 1919, p. 147) zice că trebuie stârpit.

Din „Adevărul” de vineri 23 mai. Se plânge că liberalii învinuiesc pe Take de a fi cedat sârbilor. Dar în articolul de fond Mille zice: „Se vede acum că d. Take Ionescu a văzut bine când și-a dat seama că este necesar a se înțelege cu sârbii și cu grecii, spre a ne prezenta astfel ca un bloc. Politica mare este făcută din *concesiuni reciproce* și de aceea ar fi fost mult mai prudent să cedăm noi, decât să fim tăiați de alții. De altfel, *in extremis*, se pare că d. Brătianu caută o înțelegere cu sârbii, ceea ce ar fi trebuit să facă de la început”.

Apoi telegrama: 1) că aliații par a voi să facă concesiuni nemților, 2) că bulgarii e vorba să fie despăgubiți în Cadrilater de concesiile ce trebuie să facă sârbilor și grecilor, 3) că Wilson nu ia parte la conferințele cu Bulgaria fiindcă America n-a declarat război Bulgariei.

Va să zică noi trebuie să facem concesiuni și sârbilor și ungarilor și bulgarilor. Nu cumva concesiile către sârbi sunt menite a-i despăgubi de ce trebuie să lase bulgarilor și să cedeze Italiei?

Admirabil articol de fond în „Steagul” de sâmbătă 24 mai 1919 intitulat *Cheia unei probleme*. Ar fi de reprodus întreg. Mai întâi în privința distincției ce caută să se facă între România de o parte, „care s-ar bucura la Paris de toată stima și sollicitudinea” și Brătianu de altă parte. „Steagul” constată că aceasta nu schimbă nimic din împrejurarea că România în loc de a fi tratată după meritele ei, este tratată după greșelile lui Brătianu. Puterile mari, „cu interese nelimitate”, nesocotesc drepturile și jefele statelor mici calificate „cu interese limitate”. În comisia de despăgubiri România nu figurează. În comisia pentru delimitarea Bulgariei iar nu. Convenția de la 4 august 1916 a fost încheiată când Rusia era puternică. De aceea frontiera noastră în Maramureș nu suie până în Carpați. Greșala *esențială* a lui Brătianu este de a nu fi cerut revizuirea acestui punct acum că Rusia este prăbușită. „Posesiunea Maramureșului și granița comună cu Polonia pe crestele Carpaților galișieni este condiția *sine qua non* a României peste Carpați, este cheia problemei Transilvaniei. Fără îndeplinirea acestei condiții esențiale extinderea statului român peste Carpați este o iluzie care va dura numai timpul necesar ca Rusia să se refacă”. „În Banat iar nu putem ceda. Sârbii trecând peste Dunăre pentru a întinde mâna rușilor din Maramureș, ar fi a subscrie de pe acum la actul de înmormântare al României Mari”. Și Antanta vrea refacerea Rusiei din cauza „funcțiunii unice pentru care trebuie să trăiască de acum înainte toate neamurile Europei: înăbușirea Germaniei”. Dar cu Rusia refăcută și scoborâtă în Maramureș, cu sârbii în Banat, cu bulgarii în Cadrilater, cu Austria slavă, cu Germania moartă militarmente noi suntem ca frunza pe apă.

Tot acolo citații din ziarele italienești care nu vor: Austria slavă ci Austria germană alipită la Germania („Corriere della sera”). Într-adevăr, dacă Italia s-a alipit de Antantă a fost din cauza revendicărilor ei asupra Adriaticei, în calea cărora stătea Austria slabă, azi iugoslavii.

Nu știu până la ce punct pericolul panslavist este întemeiat în ce privește România. Aș crede că nici unul din micile state slave n-are dorința de a intra sub jug rusesc. Dar pericolul este Rusia pentru că, reconstituită, ar relua visuri panslaviste.

„Il secolu” scrie că „pe când Franța, spre a se păzi de Germania, se gândește să se bizuie pe o confederație danubiană, Italiei îi trebuie contrariul. Ea ar putea chiar crede necesar să se bizuie pe Germania”. Deci în Italia se admite o asemenea perspectivă. De altă parte, Antanta, din cauza intereselor ei, nu se arată prea dușmănoasă față de Bulgaria, cea cu atâtea fețe în politica externă. Numai noi, orice s-ar întâmpla, o ținem una și bună: „Trăiască Franța!”.

„Îndreptarea” din 24 mai reproduce interviewul acordat de Averescu ziarelor engleze și franceze. Reșin că în decembrie 1917 Averescu nu mai socotea rezistența posibilă decât cu 10 divizii aliate, *nu rusești, nici ucrainiene*. Retragera în Rusia bolșevică n-o socotea cu puțință fiindcă nu aveau nici ce trebuie pentru o retragere regulată și pentru că Rusia ne era ostilă. Negociind deci cu Germania se evitau sacrificii inutile și se păstra o parte din armată și material. Deosebirea între Averescu și Marghiloman a fost că cel dintâi socotea pacea de la București „ca o soluție temporară impusă cu forța”, iar celălalt „ca bază a viitoarelor noastre raporturi cu Germania”.

„Steagul” de miercuri 28 mai 1919, articol de fond *Metoda conferinței de pace*. Se aplică „principiul naționalităților în Austria, principiul diviziunii naționale în Germania, principiul superiorității raselor în Turcia și principiul unității statelor în Rusia”. Americanii studiază întreaga Europă din punctul de vedere economic american. De aceea „tratatul cu Germania începe cu Liga Națiunilor și sfârșește cu interdicția de unire a Austriei cu Germania” (Programul american – programul francez).

În „Adevărul” de joi 29 mai: 1) „Recunoașterea guvernului Colceag o primejdie pentru România”. Într-adevăr, Colceag nu primește decât desprinderea Poloniei din vechea Rusie. 2) Se dă asupra României o parte din datoriile de război ale fostei monarhii. 3) Costaforu scrie că a fost pentru război alături de Antantă „fiindcă onoarea și solidaritatea omenească ne comandase să sărim în ajutorul celor atacați”. „În a doua linie venea ideea liberării fraților. Aci dam dreptate celor care plâneau mai mult pe basarabeni decât pe ardeleni și bucovineni. Știam că mai primejduiți sunt basarabeni de a fi sacrificați, știam că mai bine stau ardelenii și bucovinenii din punctul de vedere cultural și al libertăților necesare omului cult”. 4) Lupta pentru Torontal. 5) „Campania bulgară contra României”; sub ochii aliaților apare la Sofia o revistă „Le mouvement dobroudjan” contra României și *atrocităților române în Dobrogea* și anuță apariția unei publicații în englezește asupra acestui punct! 6) Nu suntem în comisia de despăgubiri. 7) Nu suntem în comisia de delimitare a Bulgariei. 8) Aliații n-au luat măsuri contra lui Bela Kuhn. N-o fi având dreptate „Steagul” să bănuiască că uneltilor rușilor patrioți la Paris nu vor fi străine de toate acestea? ¹⁵

2 iunie 1919. Busuioceanu, directorul exproprierilor, căruia îi vorbeam azi de situația grea în care sunt puși proprietarii, îmi răspunde: „bine că ai de unde da”. Și cum replicam că până ce mi se va plăti rata trebuie să trăiesc din polițe: „Ai credit!”. Aceasta este mentalitatea țăranilor noștri. Proprietarii au de unde da!

În „Adevărul” de miercuri 4 iunie 1919, articolul *Amnistia*, semnat Constantin Mille. Soldații dezertori să se amnistieze. De acord. Ofițerii dezertori să se pedepsească. De acord. Ofițerii care au rămas fără motiv în teritoriul ocupat și s-au pus în serviciul nemților să se pedepsească. Dar, zic, sau aveau datoria de a se duce și nu s-au dus și atunci sunt ofițeri dezertori, sau nu aveau acea datorie și atunci n-au vină. Apoi politicienii care: a) au fost contra sentimentului național, deci proces de părerii; b) au luat bani de la nemți, figurează pe lista Quanter. De acord, dar să se pedepsească și cei ce au luat bani de la Rusia, căci a face propagandă

¹⁵ Notă din St. Grecianu despre ispravnicii lăsați în 1689 la București de Constantin Brâncoveanu, unde erau nemți, „ca să cârmuiască pe nemți să nu facă atâtea stricăciuni de ei”. (n.ed.).

conformă cu sentimentul național nu cerea aceasta; c) sub ocupație au dat lumii iluzia că România cucerită are un fel de guvernământ legal. Această iluzie e prevăzută de dreptul internațional. Scopul n-a fost de a da iluzii lumii, ci de a apăra interesele românești pe cât se putea; d) cei ce au dat concurs guvernului Marghiloman. Adică guvernului care a fost o necesitate națională într-un moment de suprimare. Apoi constată că legea nu pedepsește toate faptele de mai sus. Mai constată cu regret că opinia publică nu este așa de strașnică cum ar fi dorit Mille. Deci să se pedepsească ce e de pedepsit și apoi amnistie.

Cine este *apel/pisitul* care scrie așa? Mille, care după ce a ațâțat la război, a dat dosul repede și a fugit și din Iași, neputând îndura regimul fasolei? A slujit țara cu pana și cu cuvântul? Unul care a fost pe adevăratul front, cetind articolul d-lui Mille, a rezumat impresia numind pe numele adevărat tocul în care ar fi bine ca dl. Mille să-și bage pana. Singuri în drept de a vorbi sunt cei ce au fost pe front. Ceilalți să-și ție pliscul.

„L'Independance roumaine”, într-un articol de comentariu al unui articol din „Le Temps”, vorbește de pericolul rus care ne-a amenințat totdeauna (sic!) * și continuă să ne pândească și azi.

„Steagul” de duminică 8 iunie 1919. Articol de fond, *Între Apus și Răsărit*. Toate hotărârile ce ies azi din consiliul de 4 sunt hotărâri cunoscute din 1914 și 1915 pentru cazul că Germania va fi înfrântă, până și independența statului român și granițele noastre apusene. Cine se miră? Cine a crezut că granița noastră spre Apus poate fi modificată prin intrarea noastră în război n-a înțeles nimic din mașinăria enormă a concurenței mondiale între marile puteri. Austria și Ungaria trebuiau slăbite, deci neapărat România avea Ardealul. Dar Serbia trebuia împinsă peste Dunăre prin efectul atracției magnetului rus din Galiția și Maramureș, ca un călcâi al lui Achile contra statului român mărit și devenit pretențios. Granița nesigură față de unguri, ca să fie neliniște și o datorie formidabilă pentru a fi clientela politică și economică a marilor puteri. Rusia să facă gardă în Răsărit contra Germaniei, iar Anglia și Franța să facă întreprinderi economice pe continent. Avem, în fine, capitalismul apusean de o parte, revoluția rusă contra capitalismului de altă parte. Ce va face Germania între capitalism și socialism? De ce parte va fi? ¹⁶

* În text (n.ed.).

¹⁶ O pagină de socoteli (n.ed.).

DIN CORRESPONDENȚA LUI CONSTANTIN KIRIȚESCU

(1922–1945) *

OVIDIU BOZGAN, CORNEL BEDA

Numele lui Constantin Kirițescu este asociat astăzi în primul rând lucrării „Istoria războiului pentru întregirea României” după cum în primele decenii ale acestui secol popularitatea sa se datora și funcțiilor pe care le-a ocupat în administrația centrală a instrucțiunii publice cât și volumelor pe care le-a publicat subsumate mai curând unei literaturi pletorice. Trebuie spus că personajul nostru a fost deseori contestat în epocă pe drept sau nu. Dealtfel, avem intenția de a consacra o cercetare particulară așa numitei afaceri a falangei universitare și îndelungatului său conflict cu P. P. Stănescu. Este încă hazardat acum să încercăm o clasificare caracterială a lui Constantin Kirițescu ținând cont atât de merite, cât și de contestările uneori vehemente cu care s-a confruntat. Rarele studii biografice sunt scrise de fiul său, economistul Costin Kirițescu, cu prilejul unor reeditări, iar uneori de colaboratori care s-au exprimat fără rezerve laudativ¹.

În această introducere la florilegiul epistolar pe care-l prezentăm nu facem decât să repetăm momentele esențiale din viața și activitatea lui Constantin Kirițescu². S-a născut la București la 3 septembrie 1876. Toate studiile le-a realizat în capitală: cursul primar între 1882–1885, gimnaziul la liceul Mihai Viteazul, studiile liceale la liceul Sfântul Sava între 1889–1894. În iunie 1894 își trece bacalaureatul în fața unei comisii formate din C.I. Istrati și Spiru Haret. În 1894 se înscrie la facultatea de științe din București unde își obține licența în științe naturale în 1897. Urmează o scurtă carieră universitară: asistent la institutul de fiziologie a facultății de științe (1897–1 aprilie 1901) și șef de lucrări la același laborator (1 aprilie 1901–1 aprilie 1903) iar în paralel devine membru fondator al Societății Naturaliștilor din România care a fost întemeiată la 13 martie 1899³ (alături de Kirițescu printre inițiatori se numărau Andrei Popovici-Băznoșanu, Simion Radian, Ștefan Zottu și un an mai târziu Emanoil C. Teodorescu). La 1 septembrie 1902 este numit profesor titular provizoriu la școala normală Vasile Lupu din Iași, moment care inaugurează cariera sa în cadrul învățământului secundar. Va fi profesor de științe naturale la seminarul Veniamin din Iași, la liceul Matei

* Scrisorile sunt în posesia d-lui Cornel Beda.

¹ Costin C. Kirițescu, *Introducere la Constantin Kirițescu, Portrete. Oameni pe care i-am cunoscut*, București, 1985, p. 5–24; Ștefan Bărsănescu, *Medaliaoane. Pentru o pedagogie a modelelor*, Iași, 1983, p. 77–80.

² Constantin Kirițescu, *Activitate și lucrări*, București, 1941; idem, *Răspuns unei campanii de mistificări și calomnii*, București, 1945.

³ Idem, *Patruzeci de ani de viață a Societății Naturaliștilor din România 1899–1939*, București, 1939.

Basarab din București (din iunie 1904), la seminarul pedagogic universitar, la liceul Gheorghe Șincai și la seminarul Nifon, toate din capitală (în timpul ocupației germane din 1916–1918 Kirițescu rămâne în București). Dar prestigiul și autoritatea i-au fost conferite de funcțiile pe care le-a ocupat succesiv în cadrul Ministerului Instrucțiunii Publice. La 16 martie 1907 ministrul Spiru Haret îl numește inspector al școlilor comerciale și profesionale, iar prin decretul din 29 decembrie 1907 același an este promovat inspector al învățământului secundar. În această calitate a funcționat până la data de 20 februarie 1911 când este rechemat la catedra sa din învățământul secundar. La 17 ianuarie 1914 devine din nou inspector pentru ca la 5 decembrie 1918 să fie numit temporar inspector al învățământului secundar și superior. Situația se clarifică în cursul anului următor. La 24 iunie 1919 este trecut inspector al învățământului secundar pentru științele fizico-chimice și la 5 iulie 1919 este numit inspector general al învățământului secundar după ce la 3 iulie renunțase definitiv la catedra din învățământul secundar⁴. În cadrul ministerului instrucțiunii publice ocupă postul esențial de secretar general în anii 1927–1928, 1930 și 1936–1937 fără ca să se înregistreze într-un partid politic. Funcțiile sale în cadrul acestui minister încetează în perioada ministeriatului episcopului Nicolae Colan⁵. Constantin Kirițescu este chemat în învățământul superior, la Institutul Superior de Educație Fizică⁶ de profesorul Francisc Rainer, rectorul acestei instituții, la catedra de istorie, teorie și organizare a educației fizice unde va funcționa până în octombrie 1941 când se va pensiona. Cert, în 1930, Constantin Kirițescu își va trece doctoratul la Universitatea din Iași, tocmai pentru a îndeplini condițiile necesare ocupării unui post în învățământul superior⁷.

Kirițescu, în pofida unei activități și opere eteroclite, ocupă totuși un loc important în sociabilitatea științifică a României interbelice. El este printre inițiatorii și fondatorii Academiei

⁴ „Monitorul Oficial”, nr. 62 din 4 iulie 1919, p. 3409. Ocuparea acestui din urmă post îi conferea lui Kirițescu inamovibilitate.

⁵ Este bizar de observat în broșura lui Kirițescu din 1945 (p. 6) că acesta vorbește de încetarea funcțiilor sale ministeriale în timpul ministeriatului lui Armand Călinescu, care în guvernul prezidat de Miron Cristea era ministru de interne.

⁶ A fost creat în 1922. Prin legea din 17 iunie 1923 erau prevăzute două secțiuni: universitară și militară. În prima secțiune catedrele de fiziologie, anatomie, psihologie, pedagogie, igienă și mecanică au fost asigurate de profesori de la Universitatea din București. În 1929 instituția este divizată în Institutul Superior de Educație Fizică și Institutul militar de educație fizică. În urma legii învățământului superior din 1932 Institutul superior de educație fizică beneficiază de autonomie universitară. Prin legea din 17 noiembrie 1936 patrimoniul Oficiului Național de Educație Fizică a fost subordonat institutului care devine din 1937 Academia Națională de Educație Fizică.

⁷ Kirițescu își trece doctoratul cu teza „Cercetări asupra faunei herpetologice a României” care reia rezultatele cercetărilor sale publicate în anii 1895–1902. Ulterior adversarii lui Kirițescu l-au acuzat pentru acest gest de circumstanță, mergând până la a nega valoarea științifică a respectivei teze. În replică Kirițescu obține de la membrii comisiei de doctorat formată din Alexandru Popovici, Ioan Borcea și Mihai David o declarație, autenticată în februarie 1937, prin care se proba valoarea tezei incriminate. Vezi Constantin Kirițescu, *Activitate și lucrări*, p. 34–35.

de științe din România⁸ fapt care își are explicații raționale, în schimb prezența sa în conducerea Academiei de medicină din România apare drept suspectă⁹. Crearea celor două instituții răspundea fără îndoială unei necesități resimțite datorită imobilismului și sclerozei unor organisme chemate să imprime o anumită dinamică științelor și medicinei. Este de asemenea rezultatul noii politici culturale promovată subteran și eficient de Carol II. Și indiscutabil ele satisfăceau orgolii și ambiții de mai multă vreme frustrate. Doza de politicianism este deocamdată dificil de evaluat. Constantin Kirișescu a fost și membru, apoi vicepreședinte al societății științifice „Ateneul Român” unde a susținut mai multe conferințe. Un exemplu în acest sens este scrisoarea omniprezentului dr. Constantin Angelescu din 21 iunie 1933 prin care

⁸ Academia de științe din România s-a constituit la 11 martie 1935 grație unui grup de inițiativă format din Constantin Angelescu, Dragomir Hurmuzescu, Nicolae Coculescu, Dimitrie Călugăreanu, Ștefan Minovici, Andrei Popovici-Băznoșanu, Anton Davidoglu, Constantin Kirișescu, Nicolae Condeescu, Ioan Borcea (Iași), Negoiaș Dănăilă, Alexandru Borza (Cluj), Ion Popescu-Voitești (Cluj), general V. Bădulescu, Nicolae T. Deleanu, Constantin Stătescu, Eugen Bădărău, Costin Stoicescu, Marin Drăcea, Eugen Angelescu, Constantin Mihăilescu, Simion Radian, Constantin Popescu, I. Miculescu, Ilie Purcaru, Christea Musceleanu. Scopurile acestei Academii după cum rezultă din actele constitutive erau de a contribui, a îndruma și încuraja creația științifică prin comunicări, referate, publicații, expoziții, premii și subvenții. Președintele academiei a fost ales dr. Constantin Angelescu iar fizicianul Christea Musceleanu secretar general, ambii profesori la Universitatea din București. Academia era structurată pe 10 secții: matematică-astronomie, fizică, chimie, zoologie-anatomie-paleontologie-fiziologie animală, -botanică-fiziologie vegetală, biologie aplicată, geologie-mineralogie-geografie, geniu militar, istoria și filosofia științei-organizare-învățământ-popularizare, secția tehnică-geniu civil. Regulamentul său de funcționare a fost ratificat în adunarea generală extraordinară din 25 ianuarie 1936. Academia de științe dispunea de o publicație proprie „Compte-rendu de l'Académie des Sciences de Roumanie”. După moartea lui C. Musceleanu în 1941 secretar general a fost ales Constantin Kirișescu președinte rămânând în continuare C. Angelescu care moare la 18 septembrie 1948. Vezi Ovidiu Bozgan, *Universitatea București. Scurt istoric*, București, 1994, p. 45-46.

⁹ Ideea creării Academiei de Medicină din România a fost agreată în 1927 de Vintilă Brătianu fără ca proiectul să se finalizeze. În 1933 mentorul acestei instituții, Daniel Danielopolu, supune proiectul dezbaterii Asociației generale a medicilor. Proiectul ameliorat a fost adoptat de Senat la 3 aprilie 1935 și de Camera Deputaților la 11 aprilie 1935, legea înființării Academiei de Medicină fiind promulgată la 17 aprilie 1935. Scopul acestei instituții era de a încuraja cercetările medicale, de a îmbunătăți asistența socială, asigurările sociale, politica sanitară, învățământul medical, veterinar și farmaceutic. Academia era divizată într-o secție științifică și una organizatorică, ultima cuprinzând o comisie a sănătății publice, asistenței sociale și asigurărilor sociale și o comisie pentru învățământul medical, veterinar și farmaceutic. Pentru orice modificare adusă legislației sanitare, asigurărilor sociale și asistenței sociale, autoritățile erau obligate prin lege să ceară avizul academiei. Biroul de conducere al Academiei de medicină era format din C. Angelescu (președinte), Ion Nanu-Muscel (vicepreședinte), George Proca (vicepreședinte), D. Danielopolu (secretar general perpetuu), Nicolae T. Deleanu (trezorier), Mihai Ciucă, Iacob Iacobovici și Dumitru Manolescu secretari. Alături de acest birou funcționa un consiliu de administrație format din C. Angelescu, D. Danielopolu, I. Iacobovici, N.T. Deleanu, Ioan Bălăcescu și Constantin Kirișescu. Vezi Daniel Danielopolu, *L'Académie de Médecine de Roumanie*, Bucarest, 1937.

Kirițescu era avertizat de cooptarea sa în comisia care urma să sprijine realizarea frescei Ateneului, comisie din care mai făceau parte pictorul Costin Petrescu, Ștefan C. Ioan, Stelian Popescu, Petre Antonescu și Gheorghe C. Dragu.

Spuneam că activitatea și opera lui Constantin Kirițescu au un aparent aspect caleidoscopic. Totuși se poate constata preocuparea sa permanentă pentru învățământ și pe plan mai larg pentru educarea morală, chiar asanarea morală a societății. Kirițescu a scris foarte mult și desigur inegal. Pentru memorizare vom aminti volumele acestuia: „Printre apostoli” (1929), „Porunca a zecea” (1930), „Povestea sfântului nostru război” (1930), „În slujba unei credințe”¹⁰, (1933), „Flori din grădina copilăriei” (1937), „Drumuri pitorești din România nouă” (1937), „Jurnalul unei comitive” (1937), „Făclii stinse” (1938), „Școala românească la o răscruce de istorie” (1943) volume revendicate atât de o literatură minoră cât și de dezbaterile pedagogice ale timpului. Rezultat al activității universitare de la Academia națională de educație fizică a fost lucrarea de sinteză „Palestrica” (1943) valoroasă prin documentarea solidă și prin modernitatea tratării temei. În afară de aceste volume și numeroase alte broșuri reține atenția publicistica sa suscitată de imperative ale momentului, dar și de convingerile intime ale autorului, precum seria de articole publicate în perioada războiului în ziarul „Universul” la pagina „Școala și biserica”. Personal apreciem cercetările lui Kirițescu asupra suprapopulației universitare în România, în care susținea ideea planificării în funcție de necesități și ale căror rezultate finale au fost publicate într-un extins articol în 1936, în coloanele prestigioasei „Arhiva pentru știință și reformă socială”. Încă de timpuriu Constantin Kirițescu a fost atras de cartea didactică, fiind un cunoscut autor de manuale: „Instrucție civică” (ediția I din 1906), „Igiena cu noțiuni de anatomia și fiziologia omului” (ediția I din 1909), „Zoologie” (ediția I din 1909), „Botanica” (ediția I din 1909), ultimele două scrise în colaborare cu prietenul său Andrei Popovici-Bâznoșanu¹¹. Interesantă ar fi de menționat și implicarea lui Kirițescu în omagierea

¹⁰ Lucrarea se înscrie în campania dusă de Kirițescu contra pornografiei și literaturii licențioase pe care o declanșase în 1928.

¹¹ Andrei Popovici-Bâznoșanu s-a născut la 25 martie/5 aprilie 1876 la Bâznoasa. A absolvit cursurile liceului Laurian din Botoșani în 1894 după care a urmat în paralel Școala Normală Superioară și facultatea de științe, ambele din București pe care le-a absolvit în 1898 și respectiv 1899. A lucrat în perioada 1898–1903 în învățământul secundar iar în paralel a îndeplinit o serie de însărcinări pe linie universitară: preparator la laboratorul de morfologie animală (1899–1901), șef de lucrări la același laborator (1901–1907), pentru ca la 1 aprilie 1907 să devină conferențiar suplinitor însărcinat cu predarea cursului de zoologie descriptivă. Tot în această perioadă se specializează la München, Berlin și Paris, la Universitatea din München susținându-și doctoratul la 1 februarie 1905. În 1912 devine conferențiar definitiv, iar în 1920 este înaintat la gradul de profesor titular. Este fondatorul stațiunii zoologice de la Sinaia. În ianuarie 1922 ministrul Gheorghe Gh. Mironescu aproba cererea lui Popovici-Bâznoșanu și drept urmare în martie același an este achiziționată o clădire care va fi amenajată special în cursul anului 1923. Tot atunci Casa Regală cedează un hectar care va constitui rezervația naturală a stațiunii. Abia la 1 martie 1926 este numit director al stațiunii care până în 1951 funcționează temporar. Popovici-Bâznoșanu a ocupat în cursul îndelungatei sale activități numeroase funcții oficiale: membru în comisia pedagogică (1910–1911), inspector tehnic pentru științele naturii (1918–1919), consilier pedagogic la Casa Școalelor (1919–1930), secretar general al ministerului instrucțiunii publice (1921–1922), membru în consiliul de administrație al pescăriilor statului (1927–1928), membru în comisia monumentelor naturii din 1931 etc. A făcut parte din numeroase societăți și instituții cultural-științifice precum Societatea Naturaliștilor din România, Societatea Regală Română de Geografie, Societatea de științe din Cluj, Tinerimea Română, Ateneul Român, Academia de științe din România. Din 1907 făcea parte din comisiile pentru avizarea programelor analitice și din comisia de cercetare a cărților didactice, ceea ce explica preocuparea sa pentru elaborarea manualelor. Moare în 1969. *Arhiva Rectoratului Universității din București*.

lui Nicolae Bălcescu¹². În ultimii ani ai vieții poate dintr-o anumită versatilitate, poate din refuzul de a se vedea marginalizat, Constantin Kirișescu și-a făcut simțită prezența în presa regimului comunist, ultimul său articol apărând în „Scânteia Tineretului” din 27 noiembrie 1964. Constantin Kirișescu moare la 12 august 1965.

După această incompletă trecere în revistă a biografiei și operei lui Constantin Kirișescu vom face câteva comentarii asupra fragmentelor de corespondență care sunt publicate. Majoritatea scrisorilor au ca subiect ipostaza lui Kirișescu de autor al celebrei lucrări „Istoria războiului pentru întregirea României” apărută în prima ediție în 1922–1924, în a doua ediție în 1925–1927 și în fine reeditată câteva săptămâni înainte de căderea regimului Ceaușescu. În bună măsură corespondenții lui Kirișescu sunt ofițeri superiori care au participat nemijlocit la operațiunile militare, unii dintre aceștia fiind consultați la elaborarea lucrării. Toți corespondenții sunt de acord în a califica „Istoria” ca o operă patriotică, de educație națională. Expresiile în acest sens abundă, rareori imaginative, de cele mai multe ori stereotipe. De exemplu, generalul C. Dragu îi scria de la Chișinău la 21 mai 1924: „Ai reușit pe deplin”, este încântătoare, este apetisantă la citit așa că o citește oricine cu folos – pe lângă înălțarea sufletului la înălțimile morale ce ne trebuie ca să păstrăm ce-am înfăptuit. Înălțuirea operațiunilor și luptelor este admirabil relatată, este tot ce trebuie și nimic mai mult... Să-ți dea Dumnezeu sănătate ca să lucrezi mai departe tot cu atât spor pentru întărirea neamului nostru”. În unele scrisori există o serie de elemente care recompun șantierul lucrării care realmente a știut să reconstituie o experiență teribilă recentă prin intermediul mărturiilor actorilor direct implicați. Mai rare sunt criticile și rectificările. Indiscutabil monografia i-a asigurat lui Kirișescu o popularitate de invidiat mai ales în rândul ofițerilor participanți la război. La 26 ianuarie 1937 generalul George Drăgănescu îl anunța pe Kirișescu că a fost ales membru de onoare în societatea „Frontul Mărășești” al cărei președinte era generalul și care publica o revistă cu același nume. La 4 septembrie 1926 Victor Slăvescu președintele Societății naționale de credit industrial solicita concursul lui Kirișescu pentru ca România să fie reprezentată la biblioteca din Louisville care centraliza bibliografia marelui război. Generalul Henric Cihoski sublinia la 9 mai 1924 importanța lucrării pentru educația ofițerilor minoritari (este greu de admis că acești ofițeri minoritari ar fi fost seduși de spiritul deseori intolerant al

¹² În aprilie 1933 Constantin Kirișescu însoțit de o echipă de colaboratori întreprinde o călătorie în Sicilia în vederea stabilirii exacte a locului în care a fost înhumat Nicolae Bălcescu și pentru a marca memoria revoluționarului. În 1921 Alecu Isăceanu a descoperit certificatul de deces al lui Bălcescu și a emis ipoteza că acesta a fost înmormântat la 2 decembrie 1852 în cimitirul Rotoli de la Palermo. În mai 1933 Kirișescu propune lui D. Gusti, atunci ministru al instrucțiunii publice, organizarea unei subscripții pentru ridicarea unor monumente comemorative. La subscripția care a dat 104 886 de lei au participat Ministerul Instrucțiunii Publice, Academia Română, cele 4 universități, Așezământul I.C.Brătianu, Uniunea fundațiilor Regale, Societatea Scriitorilor Români, ASTRA, Institutul sud-est european, Revista Istorică Română, Asociația generală a Învățătorilor din România, Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale din București, Asociația academică Vasile Pârvan, Fundația Universitară Carol I, Cercul profesorilor secundari din București, etc. Un rol important în finalizarea proiectului l-a avut Emil Panaitescu directorul Școlii române din Roma, care-l invita pe Kirișescu la 21 aprilie 1935 la inaugurarea monumentelor (o placă comemorativă pe casa unde a locuit în ultimele luni de viață Bălcescu și un monument în cimitirul Rotoli). O inaugurare oficială nu a putut avea loc. Mai târziu s-a emis ipoteza că Bălcescu ar fi putut fi înmormântat în cimitirul Capucinilor din Palermo.

lucrării). Primul război a reprezentat o experiență care a marcat adânc memoria colectivă a numeroase generații. O dovedește și scrisoarea provenită de la profesorul Constantin Popovici¹³. Acesta simțea imperios nevoia să noteze într-un memoriu cu uz intern din 30 septembrie 1939 propria sa experiență: „Am fost mobilizat de la 1912–1918. Între 1914–1916 am construit tranșee la Suceava, Giurgiu etc. Am făcut campania la apărarea antiaeriană și geniu la Chitila apoi în Valea Prahovei. Am prevăzut retragerea și am cerut prin șeful meu dl. colonel Negru, dlui general Arthur Văitoianu să se conceapă mai de vreme săparea camerelor de mină pentru distrugerea șoselei utilizând trupele de la proiectoare. Între timp am fost la un post de observație la Coștila la 2 000 m înălțime. La rândul nostru am fost reperați de inamic care ne-a făcut cinstea să ne bombardeze cu peste 60 de proiectile. În ziua retragerii abia au fost gata camerele de mină; dar șoseaua și podurile nu puteau fi aruncate în aer căci nu se potriveau capsele cu amorsele. Unele erau de înaltă, altele de joasă tensiune. După multe cercetări și dezbateri am dat ideea de a se întrebuișa grupul electrogen de la proiectoare. Distrugerile s-au făcut de la Bușteni la Câmpina. Ne-am retras cei din urmă. Retragerea era ordonată pe drumul de la Plopeni către Buzău, șoseaua către Ploiești fiind amenințată. Când ajung la Plopeni vremea se stricase, tunuri și material împotmolit, cai biciuiți cu furie căutau să execute ordinul de a merge pe drumul Plopeni. Cu riscul de a cădea prizonieri, cu armele încărcate am ordonat să luăm șoseaua amenințată. Am ajuns noaptea bine la Ploiești. Orașul se pregătea de predare. Am ajuns apoi tot pe șoseaua națională la Buzău ajungând ariergardele noastre. Am aflat că tot materialul îndreptat conform ordinului Marelui Stat Major a fost capturat (circa o divizie). Dacă drumul amenințat ar fi fost patrulat de cavalerie și trupele îndreptate pe el s-ar fi evitat nenorocirea. Cu multe peripeții, pierzând și un frate pe drum din cauza gerului am ajuns la Iași. Refacerea. Am avut de îngrijit circa 500 de soldați din specialități. Nici unul nu a căpătat tifos exantematic. Dormeau pe scânduri vâruite, se spălau cu leșie, opăreau rufe (nu era săpun). Am fost apoi cerut de misiunea franceză la serviciul geografic. Din ordin provocat de mine am calculat și desenat abace pentru trageri cotate și determinarea unghiurilor moarte pentru tunuri și obuziere – circa 15 planșe – care s-au utilizat. Am publicat apoi o broșură imprimată de Marele Cartier general. Am mai racordat harta Basarabiei (proiecțiunea Struve, rusească) cu harta Moldovei (proiecțiunea Lambert). În timpul luptelor am fost la Tecuci și la podul de la Mărășești. Campania din Budapesta n-am făcut-o. În timpul campaniei am fost înaintat căpitan. Am „Avântul Țării” și „Crucea Comemorativă”¹⁴. Corespondența mai dezbăluie și o serie de aspecte vizând habitudinile epocii, modul de funcționare a relațiilor personale și chiar stabilirea de relații clientelare. Considerăm în acest sens revelatoare seria de scrisori de la George Baiculescu care într-adevăr va publica în 1927 o broșură intitulată

¹³ Constantin Popovici s-a născut la Iași la 12 martie 1878. Urmează studiile primare și secundare în localitatea natală, apoi între 1896–1900 frecventează cursurile facultății de științe a universității ieșene. Bursier al fundației Adamachi pleacă în 1904 la Paris unde obține din nou licența (1905) și doctoratul în matematică (1908). Între 1909–1911 lucrează la Observatorul de la Paris și la cel de la Mont-Souris. La 11 februarie 1911 devine profesor agregat la Universitatea din Iași, iar la 1 martie 1915 este confirmat profesor titular la catedra de astronomie, geodezie și mecanică cerească. Popovici este adus la Universitatea din București la 1 martie 1937 când preia și funcția de director al Observatorului astronomic din capitală până la 1943. Moare în 1956. *Arhiva Rectoratului Universității din București*.

¹⁴ Ibidem.

„Epopoea războiului românesc” în care analizează pe larg lucrarea lui Kirîșescu. Aproximativ în aceeași ordine se înscriu și scrisorile trimise de preotul Grigorie Cristescu¹⁵ sau de văduva profesorului Ion Popescu-Voitești¹⁶.

Sperăm că scrisorile publicate vor contribui la înțelegerea personalității lui Constantin Kirîșescu cât și a epocii pe care a parcurs-o. Pedagog și educator militant, considerând școala ca un laborator de regenerare fizică și morală a poporului, imaginând cadrele didactice ca apostoli investiți cu o misiune sacră, pur produs al haretismului, Constantin Kirîșescu fără a ocupa funcții de prim plan a fost un om de influență care merită o atentă cercetare monografică.

¹⁵ Grigore Cristescu s-a născut la 24 aprilie 1895 la Craiova. A absolvit în 1915 Seminarul central din București și liceul Mihai Viteazul. În 1920 obține licența în litere, iar în anul următor licența în teologie. A ocupat diverse funcțiuni pe linie bisericească: cântăreț la Craiova și București (1917–1919), diacon la Buzău (1919–1922), preot la Craiova (1922–1924), predicator la catedrala mitropolitană de la Sibiu (1925–1929), preot și misionar la București la bisericile Antim, Sf. Spiridon-Nou și Pitar-Moșu din 1929. După o carieră didactică la Buzău (1919–1922), la Craiova (1923–1924) și la Academia Teologică din Sibiu (1924–1929) la 1 octombrie 1929 este numit profesor agregat la catedra de omiletică și catehetică a facultății de teologie din București. Devine profesor titular cu începere de la 1 decembrie 1932. Politic Grigorie Cristescu activa în cadrul mișcării legionare, de altfel între 1931–1932 a fost deputat legionar de Buzău. După instaurarea regimului carlist în februarie 1938 ministrul de interne Armand Călinescu a dezlănțuit acțiuni de represalii fără precedent împotriva membrilor partidului „Totul pentru țară”, în cazul lui Cristescu fiind vorba de suspendare din învățământ și internare în lagăr. Supus la presiuni mari, într-o situație materială deosebit de precară, Cristescu face apel la Kirîșescu în momentul în care acesta lucra încă la ministerul instrucțiunii publice. Curios, Cristescu revine în învățământul teologic universitar din București între 1946–1955. Probabil delimitarea sa de mișcarea legionară a fost credibilă și zgometoasă. Decedează în 1961. Vezi Mircea Păcurariu, *Două sute de ani de învățământ teologic la Sibiu 1786–1886*, Sibiu, 1987, p. 314–316.

¹⁶ Ion Popescu-Voitești s-a născut la Voitești, jud. Gorj la 18 noiembrie 1876. Urmează școala primară în comuna natală și la Târgu-Jiu până în 1888, studiază la Craiova la liceul Carol I (1888–1895) și la București la facultatea de științe (1895–1898). Între 1899–1919 activează cu intermitențe în învățământul secundar la Slatina (1899), Târgu-Jiu (1899–1903), Tulcea (1903–1904), Câmpulung-Muscel (1904–1908), Buzău (1908–1910), București (1910–1919). Obținând în 1905 premiul Hillel pentru o lucrare din domeniul geologiei Ion Popescu-Voitești a putut pleca la specializare la Viena (1907–1909), apoi la Paris (1909–1910), unde a obținut doctoratul în iulie 1910 și, fapt interesant, unde prima dată a fost echivalată licența obținută în România. La 1 octombrie 1919 este numit direct profesor titular la catedra de geologie-paleontologie a Universității din Cluj. Paralel cu activitatea de la universitatea clujeană, Popescu-Voitești a predat geologie la Școala Politehnică din Timișoara (1929–1934), a fost membru în comisia de perfecționare a aceluiași instituții (1930–1936) și a predat agrogeologia la Academia de studii agricole de la Cluj (1933–1937). Pe linie administrativă a fost în 1928–1930 și 1933 decan al facultății de științe din Cluj. Începând cu 20 noiembrie 1936 devine profesor titular la Universitatea din București. Între 1930–1931 a îndeplinit funcția de director al Institutului geologic al României, după ce activase în cadrul aceluiași institut ca geolog și geolog șef între 1909–1919. Ion Popescu-Voitești a avut o prezență de excepție în știința geologică inter-națională. În 1922, cu prilejul participării sale la congresul geologic internațional de la Bruxelles, a pus bazele Asociației Geologilor Carpațini, care și-a ținut ulterior propriile congrese la Liov (1925), București (1927) și Praga (1931). Participă ca reprezentant al României la congresul internațional de geologia petrolului de la Londra (1923), la congresul geologic internațional de la Cairo (1924), la congresul geologic internațional de la Madrid (1926), la congresul internațional de mine, metalurgie și geologie aplicată de la Liège (1930), la congresul geologic internațional de la Paris (1935), etc. În decembrie 1941 s-a pensionat de la catedra bucureșteană și moare la 4 octombrie 1944. Lucrarea de sinteză amintită în scrisoarea văduvei geologului către Kirîșescu este „Alcătuirea geologică a pământului românesc” și care a rămas în manuscris până astăzi. Ion Atanasiu, *Profesorul Ion Popescu-Voitești*, în „Natura”, an XXXI (1942), nr. 1, p. 1–3; *Arhiva Rectoratului Universității din București*.

I

Sînnicolaul-Mare, 5 iunie 1922

Stimate Domnule Profesor

Pentru a nu se strecura erori în descrierea marelui lupte din 6 august de la Răzoare (Mărășești) unde am comandat batalionul de contraatac, așa cum s-a strecurat în cartea dlui colonel Lupașcu-Stejar care va fi nevoit să o rectifice, vă rugăm să ne comunicați dacă descrierea acestei lupte a ieșit sau nu de sub tipar. Dacă nu a ieșit de sub tipar vă rog a-mi comunica adresa unde vă pot trimite darea de seamă a acestei lupte trimisă de mine diviziei 13 în ziua de 8 august 1917. Adevărul nu-l veți găsi în actele oficiale decât dacă-l căutați înadins, pentru că prima dare de seamă făcută fără a se citi darea mea de seamă, care am executat contraatacul, a fost făcută nu tocmai conform cu adevărul.

Binevoiți vă rog domnule profesor a primi asigurarea deosebitei mele stime.

Locotenent-colonel *Drăgănescu*

II

5 septembrie 1922

Stimate Domnule Kirițescu

Am cercetat ce s-a făcut cu lucrarea dvs. și mi s-a spus că ea a sosit în adevăr la revistă dar în timpul lipsei mele din Iași, direcția a însărcinat cu recenzia pe colegul meu de redacție Topârceanu. Recenzia va apărea dar în unul din numerele viitoare. Regret însă sincer că nu o pot face eu căci un specialist pe care-l prețuiesc m-a încredințat că lucrarea dvs. merită o serioasă atenție. Și apoi în lipsa talentului și a vervei, ca recenzent aș fi prezentat față de spiritualul poet, oarecare garanții, dacă nu de competență, cel puțin de obiectivitate. Alta a fost hotărârea direcției și te rog să crezi că în asemenea chestiuni cuvântul meu e departe de a fi hotărâtor. Soldat disciplinat m-am deprins s-o servesc fără a fi totdeauna în acord cu dânsa.

Primește te rog salutările mele cordiale

Octav Botez

III

Sibiu, 7 septembrie 1922

Stimate Domnule Kirițescu

Am primit scrisoarea dvs. întorcându-mă la Sibiu. Mă onorează cererea dv. și aș fi dorit să vă servesc imediat. Nu mai posed astăzi decât un singur exemplar din cele trei fascicule „Operațiile Diviziei 10” și pe care trebuie să-l caut în lăzile de carte rămase în cea mai mare parte nedespachetate din cauza mutărilor noastre nesfârșite. Zilele acestea plec la o călătorie de comandament a cărei pregătire îmi ia foarte mult timp așa că momentan nu am timp pentru căutare. Către sfârșitul lui septembrie, mă înapoiez și voi considera ca primă grijă căutarea acelor fascicule. Vă rog deci să aveți puțină răbdare și îndată ce le voi găsi vi le voi trimite. Au fost imprimate numai în 500 de exemplare exclusiv pentru ofițerii din divizia 10 care au luat parte la bătălia de la Mărășești. Din d-ni civili nu am dat decât un singur exemplar dlui Seișanu redactor la „Universul” care mi-a cerut tot în scopul unei publicațiuni, periodice, pe care o întreprinsese (România în timpul războiului 1916–1918) dar care după câte știu s-a întrerupt de la No. 10 (acum un an).

Primiți vă rog stimată domn expresiunea sentimentelor mele cele mai distinse.

General *Henri Cihoski*

IV

București, 22 septembrie 1922

Stimate și scumpe Domnule Kirițescu

Am primit scrisoarea dvs. pe ziua de azi. Personal în perioada a doua nu am făcut cine știe ce ispravă, grănicerii însă după bunul lor obicei și în această perioadă ca și în perioada întâia s-au acoperit de glorie, rolul meu mărginindu-se a fi printre ei în gloanțe și obuze. Iată cum am să procedez ca să vă fiu cât de folositor.

1) Am să vă fac un rezumat și să vă dau puținele documente ce le posed aci.

2) Am să mă adresez dlui general Broșteanu comandantul corpului grănicerilor să-mi trimită împreună cu fostul meu aghiotant azi maiorul Zamfirolu întreaga arhivă a brigăzii din timpul războiului.

3) Și Zamfirolu și eu o să vă stăm la dispoziție împreună cu acest material 4 la 5 ceasuri dea rând pentru a vă da explicațiuni și deslușiri verbale complementare.

4) O să vă lăsăm documentele cât veți binevoi.

Pentru toate acestea însă trebuie să-mi acordați un timp oarecare pentru ca să vă prezint ceva sănătos.

Vă rog să binevoiți a primi stimată și scumpe domnule Kirițescu expresiunea sentimentelor mele cu totul alese.

General *Gheorghe Cantacuzino*

V

Cluj, 22 decembrie 1922

Stimate Domnule Director.

Cu prilejul ultimei noastre întâlniri în București – fiind preocupat de neajunsuri și nedreptăți administrative care se fac neîncetat oropsiților de ardeleni – n-am avut răgaz, să-ți mulțumesc din nou pentru amabilitatea ce ai avut astă vară de a-mi oferi un exemplar din valoroasa dumitale lucrare: „Istoria războiului pentru întregirea României”.

Am citit cartea aceasta cu atențiune încordată. Mărturisesc că nu m-am putut despărți de ea până la ultima pagină, așa că aș putea să spun că am citit-o „pe nerăsuflăte”. Te rog să primești felicitările mele pe lângă exprimarea dorinței, să-ți ajute bunul Dumnezeu a scrie și restul tot așa de frumos, sobru, chibzuit și adânc moralizator, cum ai izbutit a scrie volumul I. După proporțiile acestui volum introductiv am impresia că vor mai urma încă două. Să fie așa?

Poți avea mângâierea înaltă de a fi dat prin lucrarea dumitale în mâna tuturor educatorilor tinerelor generații din prezent și din viitor, un admirabil instrument de educație națională și patriotică. Frumoasa concepție morală care te-a inspirat să scrii lucrarea aceasta și ți-a călăuzit condeiul de la un capăt la altul își va aduce negreșit roadele sale, însutite și înmiite pentru pregătirea aceluia viitor național, pe care deopotrivă cu dumneata, toți îl dorim „inspirat de gloria trecutului, dar ferit de greșelile lui”. Sper că atât ministerul de instrucție cât și cel de culte vor fi luat dispozițiile necesare ca să nu lipsească această carte din nici o bibliotecă școlară și parohială și din nici o bibliotecă publică a patriei noastre. Trebuie impusă cu orice chip și minorităților! Ar fi bine să fie tradusă atât în limba germană cât și în cea maghiară.

O întrebare: ce te-a îndemnat să retaci [?] numele celor doi ofițeri superiori, care au trădat planul luptei de la Neajlov-Argeș? Și o rugămintă: la viitoarele volume cred că ar fi bine să se dea în note sub text numele autorului, titlul cărții și pagina din care se citează. Cu metoda aplicată în vol. I se pierde prea mult timp; cititorul care vrea să controleze fiecare citat devine impacient trebuind să răsfioască de atâtea ori și să caute numerele indicate în bibliografie. Dar te rog să nu-mi iei în nume de rău această modestă observare.

Dorindu-ți sărbători fericite și anul nou cu bine, semnez al dumitale stimator

Ioan Lupăș

VI

Sibiu, 22 aprilie 1924

Stimate Domnule Kirițescu,

Eram hotărât a-vă vedea și vorbi personal la București; îndemnat însă aci de d. Elefterie și cum probabilitatea de a veni la București este încă îndepărtată, mi-am luat libertatea de a vă scrie acum cu rugămintea de a-mi ierta inoportunarea.

Sunt, domnule Kirițescu dintre cei mulți care au admirația pentru lucrarea D-voastră „Istoria războiului pentru întregirea României” și mai ales pentru spiritul ei obiectiv, pentru munca uriașă ce ați depus și personalitatea creatoare ce se degajează din ea! Desigur că informațiile culese de d-voastră și izvoarele diferite ce ați cercetat a fost una din operațiunile cele mai trudnice și mai grele. Totuși, o sfântă datorie pentru memoria și faptele luptătorilor ce am avut sub ordine în timp de război; pentru cauza morală a dreptății și adevărului îmi poruncește mie – dacă acei chemați a vorbi tac – să vă semnalez următoarele:

I. Din ziua de 30 august – 26 noiembrie 1916 Regimentul 40 Călugăreni a fost condus zi cu zi și ceas cu ceas de subsemnatul și nu de maiorul Chiriaceascu Paul care în adevăr a murit în ziua de 20 septembrie 1916 (Amzasca) ca un viteaz în capul altei unități și nu a reg. 40 Călugăreni după cum arătați la pagina 224 alin. 2.

II. Că reg. 40 Călugăreni a fost copilul cel mai credincios și devotat al D. 9/19 (general Scărișoreanu); că din vinele lui a curs cel mai darnic și mai risipitor sânge; că n-a fost ceas de cumpănă mai grea unde reg. 40 să nu fi fost în cele dintâi rânduri; că n-a fost un cuvânt de mulțumire, de felicitare, de emoționantă și meritoasă sărbătoare pentru D 9/19 de care reg. 40 să fi fost o clipă despărțit sau străin de ele!! Totuși domnule Kirițescu n-a fost corp de trupă care să se fi slăvit pe el însuși mai puțin; care să fi fost mai înconjurat de împrejurări mai vitregi; care să fi vorbit mai puțin de el... ca reg. 40 care cu crucile lui a înălbit câmpia dobrogeană dintre Topraisar și Bazargic! El n-a făcut speculă și comerț din sângele lui; el a stat la o parte demn și tăcut așa cum mândria și orgoliul faptelor lui o cereau; așa cum cei trei premergători de la crearea lui poate au gândit-o și simțit-o: generalii Petala, Poetaș, Scărișoreanu. În fine el nu a făcut supralicităție din jertfa și sângele său. Este drept că faptele glorioase ale lui 40 se văd în lucrarea d-voastră dar vă rog să știți, nu la remorca altui corp de trupă. Iar dacă este vorba de împărțit această glorie, reg. 40 este acel care dă și nu acel care primește; el sângerează întâi și apoi alții; cel mai mult în linia întâi și nu la rezervă; lumina trebuie să fie din a lui proprie și nu din reflex. Iar până când voi avea prilejul fericit a vă documenta cele afirmate aci veți avea desigur și timpul a dezlega enigma. De ce trebuie să vorbesc eu acum și nu alții; de ce autoritatea și competența altora n-au dat lui 40 locul cuvenit??

Primiți vă rog domnule Kirițescu expresia celor mai distinse sentimente ce vă păstrez

Colonel *Marcovici* din Corpul 7 armată

VII

Arad, 13 mai 1924

Iubite domnule Kirițescu,

Vă mulțumesc pentru cinstea și bucuria mare ce mi-ați făcut trimițându-mi prea valorosul dumneavoastră op „Războiul pentru întregirea neamului”, vol. II. Ați săvârșit o lucrare de cea mai mare importanță pentru istoria noastră națională și pentru închegarea sufletului românesc. Să trăești la mulți ani cu bine și sănătate, ca să ne mai poți da multe lucrări din condeiul atât de competent al dumatăle.

Devotat stimator

Vasile Goldiș

VIII

27 mai 1924

Stimate Domnule Kirițescu

Lucrarea dumată „Istoria războiului întregirii” ne vine nu numai ca să completeze un mare gol în bibliografia războiului nostru, gol atât de mult simțit de specialiști și de școală în general, dar sosește la timp ca să lămurească, pe de o parte poporul României Mărite asupra desfășurării acestui război, iar pe de altă parte să călăuzească pe cei cărora le revine răspunderea viitorului asupra a ceea ce au de făcut ca să întărească și să consolideze bine prin muncă și lumină ceea ce s-a obținut prin sabie. Nu este zi în care să nu mă servesc de această lucrare și am așteptat cu nespuse nerăbdare apariția volumului II pe care l-am primit și pentru care îți mulțumesc. În cursul acestui an public două volume asupra tuturor operațiunilor din războiul mondial și îmi fac o datorie de român ca să citez fragmente din lucrarea dumată în legătură cu mersul general al războiului. Deosebit, în diferite articole din revistele militare voi atrage atențiunea asupra acestei valoroase lucrări.

Te felicit stimate domnule Kirițescu pentru opera ce ai făcut în care ai pus atâta suflet românesc și atâta muncă pentru ca să ajuți prin ea, în condițiuni admirabile pe specialiști și să luminezi prin ea pe toți românii.

Primește te rog asigurarea admirațiunii și stimei mele.

General Ion Manolescu

IX

Băcești, 31 mai 1924

Stimate domnule Kirițescu,

Primind al doilea volum al importantei dumneavoastră lucrări, asupra marelui război, ce ați binevoit a-mi oferi, mă grăbesc a vă ruga să primiți expresiunea celor mai vii mulțumiri pentru delicata dumneavoastră atențiune.

Judecând după magistrala și patriotica descriere ce faceți în volumul I-ii, a luptelor din prima parte a campaniei, a cărei citire mi-a procurat momente de o adevărată și profundă emoțiune, sunt sigur că oricine care simte românește aștepta cu nerăbdare continuarea operei dumneavoastră, cum o așteptam eu, pentru a retrăi acele timpuri de grea cumpănă și de uriașe sforțări, dar și de mare glorie a neamului nostru.

Mulțumindu-vă încă odată, vă rog să primiți stimate domnule Kirițescu expresiunea deosebitei mele considerațiuni.

General Prezan

X

Cluj, 7 iulie 1924

Stimate Domnule Kirițescu

Înainte de toate scuzele mele pentru întârzierea prezentului răspuns. Cauza? La București am fost permanent ori prizonier ori în așteptare de a fi prins.

Primiți vă rog mulțumirile mele pentru aranjarea echitabilă a cauzei studenților Suciu și Caliani. Sunt convins că veți avea ocazia să vă convingeți că au meritat interesul dvs. binevoitor. Țin de asemenea să vă mulțumesc pentru atenția ce mi-ați arătat-o trimițându-mi volumul II al „Istoriei războiului pentru întregirea României”. Primul volum îl aveam și-l citisem în bună parte. Am admirat obiectivitatea la care tindeți, cruțând cu delicatețe pe alocurea poate exagerată, susceptibilități care ar putea fi atinse. Cititorul însă poate pricepe. Avertismentele dvs., durere, precum o dovedește timpul celor din urmă ani, au sunat în pustiu. Suntem în perpetuă primejdie de a fi siliți să ne apărăm cu baionete contra tunurilor, cu pumnii contra gazelor axfisiante iar în contra tancurilor și aeroplanelor cu dinții. Și astfel truda dv. nu a dat rezultatul dorit. Poate însă că-l va da mai târziu. Eu unul sunt sceptic și-mi permit să vă mărturisesc sincer pentru ce.

Critica ce o faceți în volumul I nepregătirii și analiza cauzelor dezastrelor, lipsei de organizare, a măsurilor improvizate, absurde ba adesea catastrofale, această critică izvorâtă din adâncă îngrijorare patriotică e paralizată în efectele ei de expunerea istoriei diplomatice a războiului cuprinsă în volumul II. În rest tendința de a fi obiectiv se remarcă și în volumul II deși am dat de mici inexactități, pentru care desigur că nu dvs. ca autor sunteți de vină. În toamnă sper să am plăcerea să găsesc ocazia de a vă cunoaște în persoană spre a putea motiva mai pe larg, verbal, mica critică ce mi-am permis-o. Până atunci vă rog să primiți pe lângă repetata expresiune a mulțumitelor mele, asigurarea stimei și considerației ce vă păstrez.

Alexandru Vaida-Voevod

XI

Arad, 28 septembrie 1924

Iubite Domnule Kirițescu,

Te rog să scuzi această întârziere a răspunsului. Mai întâi sosit acasă de la serbări numai prin 8 septembrie, aci mă aștepta un vraf de acte care cereau o rezolvare grabnică, apoi pregătirea materialului pentru congresul național-bisericesc care începe în 14 octombrie, de fapt nici timpul fizic nu-l aveam pentru răspuns. Apoi voiam să te servesc bine și exact. Îmi aduceam aminte că la timpul său făcusem notițe despre cele făcute și vorbite la Viena cu Erzberger *. Voiam să caut aceste notițe. De trei zile răscolesc toate scrisorile mele, toate

rafturile, toate caietele dar nu dau de notițele din chestiune. Cum însă este vorba de istoria noastră, nu aș dori să intre ceva inexact pe paginile ei. Eu nu cunosc discursul dlui Maniu în care a făcut amintire despre convorbirea noastră cu împuternicitul Kaiserului. Mi-ai face un mare serviciu dacă mi-ai trimite un exemplar din Monitorul Oficial din 12 martie 1921. Știu însă foarte bine că întrevederea noastră cu Erzberger a avut loc în 8 iunie 1915 la Viena în palatul prințului Alois Lichtenstein. Au luat parte la consfătuire și vreo 3-4 membri marcanți ai partidului social-creștin. Noi am fost trei inși: fie iertatul dr. Aurel Popovici, d. Maniu și eu. Consultările au durat două zile. Ele s-au terminat cu o înțelegere oarecare. Erzberger s-a însărcinat să înduplece pe Kaiserul la primirea și [indescifrabil] acordului. Încercarea a eșuat prin cerbicia lui Tișza. Întors acasă la Arad eu i-am spus dlui dr. Ioan Lupaș, fostul meu elev și bun prieten, toate demersurile noastre, decursul dezbaterilor, numele celor prezenți și cuprinsul exact al înțelegerii. Voiam să fie notate lucrurile și printr-un istoriograf român de încredere fiindcă mă temeam să nu-mi piară însemnările mele. De fapt acum nici nu le mai găsesc. Poate că sunt ascunse undeva în vreo carte, dar acum nu am absolut timpul necesar să răsfloiesc întreaga mea bibliotecă. Sunt însă sigur că d. Lupaș a păstrat notițele ce le-a făcut. Te rog deci să te adresezi către dânsul, cred că nu va fi nici o greutate să-ți dea informațiile de care ai trebuință. Îmi pare rău că nu ți-am putut da un răspuns mai mulțumitor.

Al dumatile devotat stimător

Vasile Goldiș

* Se pare că V. Goldiș s-a opus semnării unei declarații de fidelitate a românilor ardeleni față de politica imperiilor centrale. Vezi Gheorghe Șora, *Vasile Goldiș – o viață de om așa cum a fost*, Timișoara, 1994, p. 320-321.

XII

14 ianuarie 1925

Stimate Domnule Kirițescu,

Colonelul Marie din armata franceză voind să-și scrie memoriile sale asupra războiului nostru din 1916-1918 în special asupra apărării văii Prahovei la care a luat parte, a scris dlui general Samsonovici, directorul Școlii Superioare de Război, rugându-l a-i da oarecari date printre care figurează și acelea relative de la începutul războiului până la 9 octombrie 1916.

Cum ele se găsesc foarte bine tratate în cartea dvs. „Istoria războiului pentru întregirea României”, cum noi la bibliotecă nu avem decât un singur exemplar și cum în comerț nu se găsește, îndrăznesc a vă ruga să ne dați un exemplar al cărui cost vă rog a mi-l comunica pentru a-l putea trimite colonelului Marie.

Rugându-vă a-mi scuza îndrăzneala primiți odată cu sentimentele mele, respectuoase salutări.

Colonel Spiroiu de la Școala Superioară de Război

XIII

București, 8 iunie 1926

Stimate Domnule Kirițescu

Primesc din partea dlui L. D. Brandeis judecător la Curtea Supremă a Statelor Unite o scrisoare prin care mă roagă să-i dau concursul meu pentru organizarea secției românești a bibliotecii ce proiectează să înființeze pe lângă Universitatea din Louisville (Kentucky) rezervată exclusiv chestiunii eliberării popoarelor ca rezultat al războiului.

În dorința de a asigura acestei interesante inițiative, un succes cât mai desăvârșit, mă adresez dvs. ca celui mai perfect cunoscător al evenimentelor din anii 1914–1920, rugându-vă a-mi da concursul pentru a aduna toate actele, documentele și lucrările în legătură cu aceste evenimente. În primul rând nu veți uita a-mi trimite câteva exemplare din importanta dvs. lucrare asupra războiului întregirii neamului.

În așteptarea răspunsului dvs. primiți vă rog asigurarea deosebitei mele considerațiuni.

Inginer Inspector General
indescifrabil *

* Scrisoarea este trimisă de Societatea Națională de Credit Industrial.

XIV

București, 12 august 1926

Mult Stimate Domnule Kirițescu

Mulțumesc cordial pentru cele două volume ce-ați binevoit a-mi oferi și pe care le-am găsit acasă abia astăzi, la întoarcerea mea din concediu. Aceasta este cauza pentru care nu v-am răspuns mai de timpuriu.

Profit și de această ocaziune, mult stimate domnule Kirițescu ca să vă reîncredințez de devotamentul meu.

General Mărdărescu

XV

Galați, 18 august 1926

Stimate Domnule Kirițescu

Am citit cele două superbe volume „Istoria războiului pentru întregirea României” al căror autor sânteți. Socotesc că în această lucrare generațiile viitoare vor găsi cea mai clară explicațiune a sacrificiilor noastre și vor păstra pentru cei ce au purtat războiul recunoștiința cuvenită.

Ați adus prin opera dvs. cea mai grandioasă contribuție în educațiunea națională și ar fi de necesitate ca volumele dvs. să fie impuse în programul școlilor noastre secundare, de preferință elevilor din clasa a VIII-a la liceu consacându-li-se la cursul de istorie un trimestru. E o sugestie, nu știu dacă va fi reținută!

Cu această ocaziune vă întreb dacă în ultimul volum la care lucrați v-ar fi de folos câteva clișee și informațiuni privitoare la îmbarcarea și desăvârșirea operațiunilor de exil ce am făcut împăratului Carol al IV-lea de Habsburg în Galați, cu care am fost însărcinat în calitate de prefect al orașului. Posed material și câteva fotografii ce nu se cunosc până acum și care prezintă un deosebit interes istoric. În caz afirmativ vom consulta împreună ce detalii pot fi date publicității.

În așteptarea răspunsului dvs. vă rog să primiți pe lângă admirațiunea ce păstrez operei dvs., cele mai distinse salutări.

Avocat Dan Sărățeanu

XVI

București, 29 septembrie 1926

Respectate Domnule Kirițescu

Nu mă cunoașteți, nu știți cine sunt, dar vă rog să parcurgeți această scrisoare care vă va răpi din timpul dvs. prețios. Sunt unul dintre bibliotecarii ajutori de la Academia Română. Sunt publicist-critic la „Adevărul literar”, la „Cele Trei Crișuri” de la Oradea, la „Flamura” din Craiova, la „Propileele literare” ale dlui Romulus Voinescu. Mi-ați trimis astă primăvară prin intermediul regretatului Sadi Ionescu de la Academie un exemplar din volumul I al Istoriei Războiului, cu semnătura dvs. proprie, ca să-i fac cuvenita dare de seamă într-una din revistele la care scriu de mai bine de patru ani de zile.

Recunosc, sunt vinovat că n-am scris până acum nimic și nicăieri. Vă va mira poate dar să nu credeți că nu cunosc încă spiritul de condescendență față de un autor care dăruiește o lucrare personală. N-am scris din următoarele motive:

1) Mi-am propus ca din lucrarea dvs. mai exact din lectura lucrării dvs. să fac un articol mare, un studiu, care să alcătuiască o broșură de cel puțin 32 sau 48 pagini. Am socotit că o operă ca aceea scrisă de dvs. trebuie cunoscută și răspândită în păturile cât mai largi ale poporului și am crezut nimerit ca o broșură critică, răspândită în toată țara va face să se valorifice această operă de excepțională și națională însemnătate. Cu slabele mijloace, am păstrat totdeauna convingerea că, o operă istorică nu are mai mare valoare decât atunci când e scrisă de un contemporan, de un martor al faptelor petrecute. În istoria noastră națională, de la cele dintâi anale și până la cei din urmă cronicari, tot pe baza documentelor vremii s-a realizat firul vieții noastre naționale. De aceea se impune o cât mai largă răspândire și recunoaștere a acestei opere, al cărei autor sunteți.

2) N-am scris despre fiecare volum în parte pentru că n-am voit să-mi macin impresia totală a operei. Un volum izolat nu îmi putea da viziunea întregului. Astfel s-a întâmplat că n-am scris și că aștept al treilea și ultimul volum ca să privesc opera întreagă. „Istoria războiului” pe care ați scris-o dvs. este opera care merită să fie numită evanghelia neamului. Dacă încă mai sunt elemente care s-o ignoreze, apoi o fac din invidie, din recunoașterea incompetenței lor sau din acel spirit pe care eu l-aș numi lașitate națională. Dar lucrurile vor trebui spuse răspicat în tot adevărul lor. De aceea mi-am propus un studiu literar complet care să studieze opera din punct de vedere critic, estetic și literar. Este cea dintâi operă națională care merită acest lucru cu vârf și îndesat.

Lucrurile acestea nu vi le-am spus având a vă cere un mare serviciu. Răposatul Sadi Ionescu intenționa să mă recomande dvs. pentru o aranjare oarecare. Am refuzat eu, știind că până nu-mi îndeplinesc elementara datorie către dvs. nu vă pot cere nimic. Sadi a murit subit, eu, prin propriile mele mijloace n-am putut face nimic.

Am acum o mare nevoie și mă simt forțat să apelez la dvs. Soția mea, dna Aurelia Baiculescu, licențiată în litere, dar fără examenul de capacitate, a vrut să ocupe un loc în învățământul particular din capitală. Cu slabele mele puteri n-a putut să aibă o aranjare meritorie. După îndelungi frământări, și dvs. știți că intelectualii azi mai ales sunt săraci, apelez la ajutorul dvs. care aveți în mână toată puterea. Am anexat aici o petiție prin care soția mea solicită un loc de suplinitoare în învățământul secundar din capitală, de e posibil o catedră vacantă, adică a unui titular în concediu sau mai știu eu cum, astfel ca după o muncă demnă să aibă o satisfacție materială meritorie. Dvs. știu că aveți toată puterea și puteți face orice. Ar solicita ore de limba română sau orice parte literară (istorie, geografie) la una din școlile din capitală.

Mărturisesc că mi-a venit destul de greu să vă scriu această scrisoare. Dar am apelat ca la o ultimă instanță și n-am avut decât la dvs. Sunt om cinstit, n-am mințit pe nimeni niciodată. Aștept al treilea volum din „Istoria războiului” ca să-mi editez lucrarea. Editor am Studiul va fi publicat mai înainte într-una din reviste și va apărea imediat în broșură. Aș fi fericit chiar ca să-mi trimiteți al II-lea volum și apoi al III-lea ca să nu mai utilizez exemplarul Academiei, veșnic cautat de toată lumea.

Acestea respectate domnule Kirițescu am avut de spus. Dvs. judecați dacă aveți de-a face cu un om serios și hotărât, pe care puteți conta totdeauna, la cea mai mică sau mare nevoie în publicistica revuistică. Dacă într-adevăr puteți avea încredere în mine și dacă voiți momentan să mă ajutați, îngăduiți atunci soției mele, prin bunăvoința dvs., să aibă bună ocupație în învățământul secundar din capitală. Este rugămintea unui om cinstit care cere mai întâi de toate să fie înțeles. Și în această nădejde rămân al dvs. admirator și îndatorat.

George Baiculescu

Doctorand în litere

Publicist și bibliotecar ajutor la Academie

XVII

București, 8 octombrie 1926

Respectate Domnule Kirițescu

Răspund cam târziu după patru zile frumosului dvs. gest; a trebuit să aștept aranjarea definitivă cu inspectorul și direcțiunea școlii: soției mele i s-au dat 12 ore de română și 2 de istorie (în total 14) la Școala elementară comercială de fete No. 2 Grant, lucru pentru care vă suntem amândoi recunoscători numai dvs.

Relativ la „Istoria războiului” și „Adevărul literar” lucrurile au stat așa: acum trei ani am scris un articolăș recenzie despre opera dvs. și dl. Anton de Herz conducătorul de pe atunci, mi-a rupt articolul spunându-mi că despre cartea dvs. „nu se scrie”. Acum doi ani am scris despre o carte, tot de război, pare-mi-se a unui oarecare Cibin, pe care criticând-o am pus-o în comparație cu a dvs. arătând cum trebuie scrisă o Istorie a războiului. Articolul gata cules și pus în pagină, dl. de Herz a stricat pagina și l-a dat afară iarăși amintindu-mi că despre lucrarea dvs. „nu se amintește nicăieri”. Astăzi dl. de Herz este, cum bine știți, membru în comisia literară a Casei Școalelor. De toate acestea el singur s-a făcut vinovat, niciodată nu s-a amestecat direcția „Adevărului” și „Dimineața” în ce a făcut el. A plecat A. de Herz și a venit la conducere de un an de zile M. Sevastos impus de „Viața Românească” de la Iași. La noua ediție din Istoria războiului am întrebat pe Sevastos dacă pot scrie. Mi-a răspuns același lucru: că sunt de menajat multe susceptibilități ale direcției și ar fi bine să lăsăm lucrurile în tăcere. Articolul lui Șăineanu a apărut recent în „Adevărul” politic numai datorită faptului că a pus acolo un pasagiu în care parcă vă muștra că ați judecat rău pe evrei. Este tactica lor. Chiar când aprobă pe cineva îl stigmatizează însă: asta nu-i de-al nostru. Ca un strigăt de alarmă. Am să caut totuși să corespund dorinței dvs. Mai înainte de încheierea studiului cel mare, după apariția ultimului volum, voi scrie zilele acestea un articol general asupra operei pe care-l voi da lui Sevastos. Pe Sevastos pot oricând să-l trag pe sfoară. După publicare... treaba lor... urle cât vor putea. Prea am ajuns la conștiința că presa în Țara Românească e numai în mâna lor.

Acestea având de spus, țin încă o dată să vă aduc recunoștința mea pentru marele dvs. gest, rămânându-vă îndatorat și totdeauna gata să răspund chemării dvs.

Al dvs. devotat și respectuos

George Baiculescu

XVIII

București, 4 noiembrie 1926

Respectate Domnule Kirițescu

În sfârșit după oarecări tribulațiuni și după o târguială de o lună de zile, fiara s-a dat învinsă: am izbutit prin amenințare și recunoașterea drepturilor mele de vechi colaborator să public un foileton despre „Istoria războiului” în „Adevărul literar” unde a fost dorința dvs. Târguiala cu M. Sevastos care n-a citit cartea – mi-a mărturisit-o – a fost mai ales asupra

caracterului de obiectivitate al lucrării, pe care el, după recomandarea evreilor de acolo, îl neagă și care a consimțit în cele din urmă să-l publice, îndulcindu-mi fraza mea prin trecerea acestui caracter mai ales asupra evenimentelor militare, decât a ideologiei în general. Am consimțit și la aceasta numai ca să apară ceva și așa cum am vrut eu, în „Adevărul literar”, gândindu-mă că imediat voi publica același articol în redactarea princeps în „Cele Trei Crișuri” urmând ca adevărata valoare istorică-științifică și literară s-o arăt cu prilejul studiului meu mai mare pentru o broșură mai întinsă, pe care-l voi încheia după publicarea celui de al treilea volum din lucrarea dvs.

Cred să am ocazia să vă destăinuiesc toate învinuirile care se aduc lucrării din partea acestor „anumite” spirite, interesate în a defăima opere de seamă și a ridica tot ceea ce e mediocritate „umanitaristă” sau jidovească și, mai ales, în a defăima pe de lături, fără ca, din lașitate să aibă curajul să spună negru pe alb ceea ce cred ei că nu este bine.

Căsătorit cu o evreică, Sevastos este omul lașilor și omul evreilor. Pentru omul acesta slugarnic, cuvântul cuiva de la „Viața Românească”, o clică de invidioși, este sfânt. De aceea a consimțit greu și cu pretenții ridicole: să scriu despre lucrarea dvs. nu cum am gândit și simțit eu ci după cum vrea el; să spun adică despre această lucrare că nu-i obiectivă de loc, că face jocul lui Brătianu, că a utilizat numai documente convenabile etc... și că afară de aceasta... ar fi o carte bunișoară.

Am râs ca-n fața cuiva sărac cu duhul și n-am cedat; și sunt 99% încredințat că la apariția volumului al III-lea să scriu repede încă un foileton și tot în „Adevărul literar”. Mă opresc pentru că vă răpesc poate din timpul care vă este prețios și rămân al dvs. totdeauna îndatorat și respectuos mulțumitor.

George Baiculescu

XIX

9 ianuarie 1927

Stimate Domnule Kirișescu

Terminând lectura volumului II, ediția II-a, a mult importantei dvs. lucrări asupra marelui nostru război, nu mă pot opri de a nu vă aduce felicitările mele sincere pentru expunerea, documentarea și stilul din care respira un frumos patriotism. M-ați făcut să retrăiesc cu o reală emoțiune neuitatele momente de restriște dar și de mare înălțare prin care am trecut cu toții.

Am primit și al III-lea volum și vă rog să primiți călduroasele mele mulțumiri pentru deosebita dvs. atențiune. Îl așteptam cu nerăbdare, în siguranța că lectura lui îmi va procura multe momente plăcute. Nu pot să termin aceste câteva rânduri fără să vă arăt cât am fost de mișcat de elogioasele aprecieri ce faceți asupra mea. Este o recompensă morală pe care însă, în conștiința mea o împart cu camarazii ce mi-au dat concursul lor neprecupețit, precum și cu toți bravii luptători.

Mulțumindu-vă încă o dată vă rog să primiți stimate domnule Kirișescu expresiunea deosebitei mele stime.

General Constantin Prezan

XX

20 februarie 1927

Iubite Domnule Kirițescu

Acum câteva zile mergând la Palatul Cotroceni și știind interesul ce M.S. Regina * Elisabeta pune pentru operele culturale, i-am vorbit despre importanta d-tale lucrare asupra războiului. Cum era natural, căci inima M.S. este alături de țara unde s-a născut, și-a exprimat dorința de a poseda câte trele volumele. Deși aș putea să i le procur pe o altă cale, am crezut că este mai bine să mă adrez d-tale, căci desigur că iar face mai multă plăcere să le primească chiar de la autor.

Dacă nu voiți a i le prezenta chiar dvs. le puteți trimite d-rei Adela Cantemir dama de onoare spre a i le înmâna sau dacă aceasta v-ar fi mai greu i le pot duce chiar eu deoarece în curând mă voi duce pe acolo.

Cu cele mai bune și deosebite sentimente

Constantin Prezan

* Desigur este vorba despre regina Maria după cum și locul său de naștere eronat poate fi rodul unui entuziasm de moment din partea militarului.

XXI

(fără dată)

Stimate Domnule Director General

Îți mulțumesc cordial pentru bunăvoința, ce ai avut de a-mi trimite un exemplar din ediția a-II-a a valoroasei dumitale lucrări.

Văd că ediția aceasta este îmbogățită ca conținut și perfecționată ca formă. Ea va răspunde în largă măsură scopului educativ-patriotic pe care îl urmărește.

Dacă nu te superi și-aș comunica două rectificări necesare la p. 280 în loc de Cândrelul=Cindrelul, la p. 281 în loc de Ștreflești=Șteflești.

Cu distinsă stimă

Ministru * Ioan Lupaș

* Ioan Lupaș îi scrie lui Constantin Kirițescu în calitate de ministru al sănătății și ocrotirilor sociale în guvernul Alexandru Averescu din perioada 30 martie 1926–3 iunie 1927.

XXII

Versailles, 15 septembrie 1929

Domnule Kirițescu

Am onoarea ca, înainte de a vă explica motivul ce m-a determinat să vă trimit această scrisoare, să vă cer permisiunea de a mă prezenta dvs. *

Sunt sublt. Simionescu, ofițer în armata română, regimentul 2 C.F. Absolvent al școlii pregătitoare de geniu (Cotroceni) în anul 1927 urma ca pe 1 octombrie 1928 să mă prezint la școala specială sau de aplicații a genului. Marele Stat Major al armatei, în urma unei deciziuni m-a trimis la școala de aplicații de geniu a armatei franceze de la Versailles pentru doi ani. Aici printre alte cursuri am audiat și cursul de istorie militară, curs predat în stil magistral de căpitanul Gazin din armata franceză. Ajungând la perioada 1916–1918, perioadă în care țara noastră a jucat un rol destul de interesant, căpitanul Gazin și-a exprimat, față de mine, regretul de a nu putea spune mare lucru despre campania noastră, din lipsă de documente, la biblioteca școlii, biblioteca cercului militar, biblioteca orașului neexistând nimic despre această campanie. I-am dat eu câteva rezumate ce aveam de la ofițerii ce urmaseră școala de război când eu eram în țară. Stând de vorbă într-una din manevre, m-a întrebat dacă nu există în românește vreo lucrare cu caracter militar, care să vorbească de campania noastră. Căpitanul Gazin cunoaște lucrarea d-lui Profesor Djuvara lucrare în care campania noastră e tratată din alte puncte de vedere decât cel militar. Mi-am adus aminte că, pe când urmam cursurile liceului Carol I din Craiova, eminentul profesor dl. I. Dongoroz, fostul meu profesor de geografie, mi-a dat să citesc o lucrare asupra războiului nostru. Această lucrare este opera dvs. asupra războiului nostru, lucrare despre care i-am vorbit căpitanului Gazin. A rămas încântat de caracterul ce prezintă această lucrare și mi-a propus ca, cu aprobarea dvs. să traducem în franțuzește și imprima această lucrare, care tradusă fiind numai de noi va purta titlul autorului adică al dvs. De imprimat vom încerca la casa de editură Payot care publică acum o serie de documente asupra diferitelor părți ale războiului mondial, lupte pe uscat și pe mare.

Vă rog călduros atât eu cât și dl. căpitan Gazin care va avea onoarea să vă scrie în luna octombrie când începe anul școlar, de a ne da aprobarea dvs., pentru traducerea operei dvs., prin această traducere în franțuzește a lucrării asupra războiului mondial în România, umplându-se un gol însemnat în seria de traduceri apărute în franțuzește, care traduceri sunt toate documente de mare valoare și care contribuie într-un mod nemărginit de mare la cunoașterea evenimentelor de pe diferite teatre de luptă. Lucrarea dvs. va aduce reale servicii celor care se ocupă cu istoria militară și care, neștiind românește ca să o citească în românește, o vor găsi în franțuzește, bineînțeles dacă dvs. ne dați aprobarea.

Sperând a obține învoirea dvs. primiți vă rog stimate domnule Kirițescu asigurarea deosebitului meu respect și viile mele mulțumiri.

Sublt. Simionescu

* Editura Payot apare în 1934 o variantă prescurtată a „Istoriei războiului...”, prefață de André Tardien.

XXIII

Versailles, 16 octobre 1929

Monsieur

Le lieutenant Simionescu de l'armée roumaine vous ayant mis au courant de nos projets consistant à faire connaître aux officiers français le rôle exact joué par la Roumanie dans la guerre mondiale a fait venir vos deux ouvrages. Vous avez eu l'amabilité de m'envoyer un opuscule qui en résume la substance. J'en suis extrêmement heureux et très flatté de la dédicace dont vous avez bien voulu l'accompagner.

Veillez trouver ici avec tous mes remerciements, l'assurance de mes sentiments de respectueuse considération.

Captain *F. Gazin*
École militaire du génie

XXIV

Geneva, 22 mai 1930

Dear Mr. Kiritescu

Mr. J. W. Brown writes me that you will be in Geneva early in July. We shall hope at that time, to have the opportunity of showing you our International YMCA * School of Physical Education, which next year is also to train general secretaries and workers for boys, and to tell you something of its work. Unfortunately, the school will not be in session at that time as our summer vacation begins June 20th and continues until September 18th. I am not certain about my own plans as yet. It is possible that I may not be in Geneva at that time, but if not, there will be some one who will be very glad to talk with you and to show you as much as possible about our school. I would suggest therefore that you call at the office of the World's Committee of the YMCA, 2 rue de Montchoisy and ask for our school secretary Melle Moreau who will be able to put you in touch with the proper people. I am quite sure that Dr. D. A. Davis General Secretary for the American YMCA in Europe will be here in that time and Mr. W. W. Gethman, General Secretary of the World's Committee – both of these men will be very happy to see you and both of them are in close touch with our school.

We are just getting out some new printed matter announcing the additional courses which will be given for general secretaries and boys workers, as well as some revision in our physical education courses. This material will be sent to you as soon as it comes from the press. In addition to Captain Lazar, whom we still consider as a graduate student with us, we have two very good Romanians – Mr. Constantin Zahirnic and Mr. Rusnac. It is possible that both

of them will still be in Geneva when you arrive as they are continuing their work to the end of summer semester in the University, with which we are somewhat affiliated and in which our men take some courses. We would be very glad to see some additional men in from Romania next year.

With best wishes, I am sincerely yours

Elmer Berry

* Young Men's Christian Association

XXV

Rcma, 29 iulie 1930

Mult Stimate Domnule Director General

Vă felicitiez din adâncul sufletului pentru strălucitul dvs. succes de la Geneva, am citit cu plăcere darea de seamă din ziare. Știind că nu sunteți în țară, am amânat trimiterea ultimelor mele lucrări; o fac acum cu vie plăcere. Sunt lucrări făcute în parte la începutul bolii mele și rău am făcut c-am lucrat, căci mi-am provocat hemoragiile atât de dese și puternice. De 9 zile mă simt iar rău, medicul mi-a permis să mănânc purée de cartofi și de legume, orez etc, iar de atunci am teribile dureri de cap neconținut și o indispoziție generală. Medicul îmi spune că organismul care se obișnuise cu regimul de foame se revoltă acum când mănânc mai mult, procesul de asimilare al mâncărilor merge foarte greu. Rău am făcut că n-am mers într-un sanatoriu, dar însemna iar să mă afund în doctorii din care cu greu aș fi ieșit. Poate că prin august voi merge în colină (600 m) aceasta dacă organismul va începe să primească mâncarea. De când mănânc mi se fac mereu injecții de coagulare ca să previn alte hemoragii. Ah, chinuitoare boală!

Pe lângă lucrările mele vă trimit și un articol al dr. Cialdea, unicul apărut de un italian, care apără pe față teza originii românilor din Ardeal, teza contestată de unguri. Dr. Cialdea va rămâne anul acesta în țară, se specializează în istoria politică și economică a popoarelor balcanice. Vă trimit și o recenzie a lucrării despre Drăgușanu.

Dl. profesor Bertoni mi-a povestit foarte mahnit că domnișoara Didona Dinescu care încă anul trecut urma să-și dea aici doctoratul și care n-a lucrat nimic aici de trei ani, ba nici n-a urmat cursul d-sale, i-a cerut din nou recomandări pentru ministerul de instrucție și de finanțe pentru concediu și valută. Dl. Bertoni s-a jenant să o refuze dar mi-a spus să aduc în mod confidențial la cunoștința celor în drept că d-șoara Dinescu nu merită să mai primească concediu și bursă căci de 5 ani de când e în străinătate n-a făcut nici o lucrare mai serioasă și că și că dl. Bertoni n-are încredere că d-șoara Dinescu se poate pune pe lucru serios. Dl. profesor Bertoni mi-a declarat că i-a dat recomandările numai din gentilețe iar nu pentru că ar merita să fie recomandat. Am crezut de datoria mea să vă împărtășesc aceasta confidențial din partea dl. profesor Bertoni. Eu am prezentat cererea pentru detașare de la liceul Șincai la Universitatea din Roma cu leafa întreagă și cererea pentru valută. Vă rog să binevoiți a aviza în vedere munca ce o depun și sănătatea mea atât de șubredă și să binevoiți a-mi aproba ambele cereri. La 15 octombrie cel târziu volumul dvs. de nuvele va merge la tipar dar vă voi ruga să binevoiți a

intervenii să se aprobe suma necesară pentru exemplarele ce le cumpăr din fiecare volum, condiția sine qua non ca editorul să publice traduceri din românește. Volumul va apărea în decembrie 1930 sau ianuarie 1931. Ce s-a făcut cu cele 100 de abonamente la revista lui Biscottini?

Cele mai alese sentimente de admirație și recunoștință

Claudiu Isopescu

XXVI

Roma, 4 decembrie 1930

Stimate Domnule profesor,

Am onoarea a vă face cunoscut că citind interesantul d-voastră articol „Cenzura filmelor și școala” apărut în ziarul „Universul”, zilele trecute, mi-am permis să-l traduc în franțuzește și italienește și să-l încredințez spre publicare direcțiunii revistei Institutului Internațional de Cinematografie Educativă care precum știți își are sediul la Roma.

Am făcut aceasta fără o prealabilă autorizație din partea dumneavoastră, dar sper că nu o veți lua în nume de rău, și nu vă veți opune publicării articolului, cu atât mai mult cu cât, vă pot adăuga, că direcțiunea institutului mi-a mulțumit călduros pentru ideea de a-i fi furnizat o colaborare atât de prețioasă. De altfel acesta ar fi al doilea articol al dumneavoastră ce va apărea în menționata revistă. Sumarul numerelor pe decembrie și ianuarie viitor fiind deja hotărât, articolul dumneavoastră va apărea în numărul din februarie viitor.

Aducându-vă la cunoștință cele de mai sus, mă folosesc de acest prilej, stimate domnule profesor, spre a vă reînnoi sentimentele mele de deosebită considerațiune pe care vi le păstrez neștirbite din vremea când am avut onoarea să vă fiu elev (acum 20 de ani și mai bine) la liceul Matei Basarab.

Al dumneavoastră devotat

Theodor Solacolu

XXVII

25 ianuarie 1931

Stimate Domnule Kirișescu

Întorcându-mă din străinătate de câteva zile am avut încă o dată dovada delicatei dumneavoastră atențiuni, găsind pe biroul meu volumul „Povestea sfântului nostru război”.

Judecând de cum a fost descris marele nostru război în prea importanta dumneavoastră lucrare trecută am siguranța că voi avea, ca și prin aceea, multe momente de emoționantă amintire și vă rog să primiți, stimate domnule Kirițescu, viile mele mulțumiri pentru că mi le procurați, odată cu expresiunea reînnoită a sentimentelor mele cele mai alese.

Constantin Prezan

XXVIII

București, 19 aprilie 1934

Domnule Profesor

Greutăți de tot felul au făcut ca „Arcul de Triumf” de la șoseaua Kisseleff să devină adevărată ruină.

Ca ministru în capul unei instituțiuni căreia e încredințată educația națională a poporului, am luat măsuri ca acest monument să fie construit în granit, marmură și bronz.

Pentru procurarea fondului necesar am dori să imprimăm o broșură de cca. 50 de pagini care să cuprindă în rezumat paginile de glorie din trecutul neamului românesc.

Cum prin acțiunea desfășurată și prin lucrările de valoare publicate, sânteți în măsură să dați un concurs neprețuit, apelăm călduros la dvs. rugându-vă a redacta partea a doua a broșurii (războiul de întregirea neamului).

Primiți vă rog d-le Profesor asigurarea deosebită a noastre considerațiuni.

General Nicolae Uică

XXIX

Cluj, 5 aprilie 1936

Stimate Domnule Kirițescu

Fiind vacant postul de director la liceul Gheorghe Barițiu din localitate în urma morții regretatului A. Ciura, voiam să-mi adresez rugămintea dlui ministru dr. Angelescu. Nefiind sigur că l-ar găsi scrisoarea mea în capitală și cunoscând dvs. intim stările din Cluj, am crezut că merg mai la sigur rugându-vă să-l protejați pe lângă dl. Ministru, cu o vorbă bună pe dl. Traian Gherman un eminent și experimentat profesor și pedagog. Cu activitatea domniei sale

desigur ai făcut bune și pe deplin mulțumitoare experiențe și în trecut ca revizor. Dacă nu s-ar putea obține definitivatul ai fi foarte mulțumitor numindu-se măcar cu titlul interimar.

Pe lângă mulțumirile sale anticipate vă rog să primiți asigurarea vechii mele stime și considerații.

Alexandru Vaida-Voevod

XXX

Iași, 6 decembrie 1936

Iubite și stimate domnule Kirițescu

Cu deosebită plăcere și viu interes am citit planul analitic de istoria educației fizice pe care mi l-ai trimis. Vă mulțumesc pentru această atenție. Aștept cu nerăbdare apariția tratatului de istoria educației fizice care după cum văd că o concepeți se confundă aproape cu istoria evoluției omului și a civilizației omenești. Cartea aceasta nu va trebui să lipsească din biblioteca unui om cult. Admir erudiția, legătura logică și documentarea bogată a acestui tratat după cum am admirat și Istoria războiului în care cu emoție recitesc luptele la care am luat parte (Coștila, Mărășești) și înțeleg unele operații de a căror rost, nouă celor mici, nu ni se comunica. Aceste trei volume de Istoria războiului, scrise cu atâtă simțire și totuși atât de științifice vă asigură nemurirea. Ai ridicat un monument de slavă al neamului în sufletul oricărui român care vă citește.

Tot așa și Istoria educației fizice va fi lectura în care-și vor resimți viața toate generațiile sportive. Va fi lectura plăcută și instructivă și pentru cele două fete ale mele. Au luat premiu la înot, călărie și învățătură. Așteptăm cu nerăbdare să vă citim noua operă.

Cu cele mai vii mulțumiri

Constantin Popovici

XXXI

23 februarie 1937

Iubite Domnule Kirițescu

Aflu întâmplător că un grup de colegi ai d-tale au luat hotărârea să te sărbătorească cu ocazia împlinirii apropiate a 35 de ani de activitate didactică și publicistică. Printre scrierile d-tale se găsește în prima linie și importanta lucrare asupra războiului nostru de întregire, operă de o mare valoare prin care stabilește în o lumină vie evenimentele petrecute, punând în relief, în același timp, virtuțile ostășești ale neamului. Cunoșc munca stăruitoare și neobosită ce ai depus, timp de mai mulți ani, pentru a te documenta la Marele Stat Major așa că lucrarea d-tale corespunde adevărului istoric, servind în același timp de educație pentru generațiile viitoare.

Dar cu sufletul dumitale de bun român ai căutat să arăți și lumii întregi contribuția ce poporul nostru a adus în marele război, editând un volum și în limba franceză, volumul prefațat așa de elogios de un remarcabil fiu al marelui nostru aliat. Acestea arătate dă-mi voie, iubite domnule Kirîțescu, să mă asociez și eu la frumosul gest al colegilor d-tale și să-ți urez din toată inima, viață îndelungată și tot atât de rodnică ca până acum și te rog să crezi în sentimentele mele cele mai alese și de cordiala prietenie.

Mareșal Prezan

XXXII

București, 30 iulie 1938

Mult Stimate Domnule Profesor,

Îndrăznesc asemeni fiului pierdut din Evanghelie, să vă cer iertare pentru atitudinile mele față de Domnia Voastră.

Am greșit. M-am mișcat într-o societate rea. Am fost un rătăcit. Suferința îndurată m-a dezmeticit. Am ispășit cumplit toate erorile vieții mele. Sunt bolnav, sărac și dator. N-am nici o leafă și nici un ajutor din nici o parte cerându-mi iertare și umilindu-mă sincer, în fața domniei voastre, știindu-vă om bun și cu milă față de oameni, vă rog, să mă ajutați să-mi refac viața. Vă voi considera cel mai mare binefăcător al vieții mele. Am o mamă la bătrâneți adânci, soție și patru copii. Sunt dator peste 420 000 lei la Casa Corpului Didactic și la Casa Clerului. Ce s-alege de mine și de ai mei fără nici un sprijin de nicăieri

Un cuvânt al Domniei Voastre cântărește mult. Eu am altă situație decât ceilalți colegi ai mei, suspendați. Voi fi cel mai exemplar om și cel mai disciplinat. Mi-am dat seama complet de rătăcirea în care am fost amăgit de niște oameni răi. Ca pe Dumnezeu vă rog, ajutați-mă și mă voi ruga până la capătul zilelor mele pentru sănătatea dumneavoastră.

Cu lacrimi vă cer iertare și ajutor.

Preotul Grigore Cristescu

XXXIII

Enghien-les-Bains, 16 ianuarie 1939

Dragă Kirîțescu

Am primit volumul și am și citit jumătate dintrânsul. Este într-un fel epopeea pionierilor culturii române. Ar merita să fie distribuită și tuturor elevilor de curs superior. E scrisă cu avânt, cu gravitate, cu entuziasm, cu înălțime de suflet și de gândire. Un moment mi s-a părut că idealizezi prea mult pe unii din acești pionieri. Reflectând însă, am găsit că punctul tău de vedere e cel adevărat. Așa se vedeau ei pe sine. Adaptările la mediu ei le considerau ca

un mijloc ce le este impus. Scopul însă era de a servi țării după puterile lor, încordate la maxim. Nu umbrele sunt omul cel adevărat ci lumina pe care omul o revarsă și care singura rămâne. La un popor tânăr, unele grosolănii și slăbiciuni merg alături cu porniri mai generoase, cu mai multă credință decât le au popoarele bătrâne (ca să parcurgă aceleași distanțe animalul tânăr face eforturi mai mari decât cel adult; de aceea crește repede). Ținta fiecărui om este să se afirme cât mai mult. Cum? Servind societății. Și asta este mai ales adevărat la popoarele tinere.

Voi citi cartea de vre-o două ori, trei ori, voi lua note, ambiția mea fiind ca recenziile pe care le scriu să aibă o valoare de sine stătătoare. Aflându-mă acum în mijlocul unei culturi înalte dar de caracter oarecum static îmi dau perfect seama citindu-te că noi cei din aceeași generație sântem produsul aceleiași vremi, produsele aceleiași serii, purtând marca aceleiași fabrici. Cum zice Taine: pe vremea lui Shakespeare au existat mai mulți Shakespeare de o valoare aproape egală cu a lui. Unul însă a adunat în el calitățile tuturor.

Mă pregătesc să tipăresc o lucrare intitulată: „Nu două ci patru rase dolico-blonde” însoțită de vre-o sută de clișee (luate în majoritate dintre clișeele făcute pentru „În slujba Satanei?!”). Am descoperit două rase noi dintre care una cuprinde numai vre-o 40 de milioane de europeni (cel puțin) și totuși a scăpat măsurătorilor și nimeni n-o cunoaște. Am primit de anul nou o scrisoare de la secretarul Institutului Internațional de Antropologie: „Cher monsieur et ami, Deux mots seulement pour vous dire que je pense à vous et vous exprimer mes vœux de nouvelle année: bonne santé, bon travail et triomphe enfin des théories scientifiques auxquelles vous avez consacré votre vie. J'espère voir aujourd'hui le dr. Vallois secrétaire général de la Société d'Anthropologie (cea a Franței) et lui rappeler votre demande de conférence à l'une des séances. Je vous prie de croire cher monsieur et ami à mes sentiments les meilleurs”. Am cerut să expun noua lucrare la o ședință a societății. Dar nu cred să reușesc. Am motive să cred că cineva de la noi le-a făcut cunoscute pasagiile din „În slujba Satanei?!” în care îi dau în târbacă pe unii savanți francezi. Dar eu îmi merg drumul meu și corespund acum cu America...

Cartea mea sociologică a început să apară în „Libertatea” cum vei fi văzut. Se păstrează zaful și lucrarea va fi scoasă și în volum. După aceea voi face tot chipul s-o public și în franțuzește. Am văzut că ai aderat la Frontul Renașterii Naționale. Cu formulele mele am înțeles din prima zi că noul regim va regenera țara. Nu fiindcă o vrea regele; regele vrea ce poruncesc legile evoluției sociale. Străinătatea – în speță Franța – laudă cu emoție în ziare și la radio curajul cu care rezistă presiunii germane. Am citit tot volumul tău. „Popa Stiuca” e o operă de artă. Am râs cu lacrimi de comicul și pitorescul inculturii și primitivității. Dar episodul lugubru de la urmă m-a înghețat. Primitivitatea e și tragică. Te sfătuiesc ca la o viitoare ediție să suprimi acest episod care aruncă asupra comicului o notă de cruzime. Proiectați pe acest fond și cei mai modești din cei pe care-i preamărești apar în adevăr ca niște eroi ai culturii cu aureolă de apostoli.

Cu vechile sentimente

Henric Sanielevici

XXXIV

septembrie 1939

Domnule,

Faptul de a fi scris „Istoria războiului pentru întregirea României” și a mă ține permanent în curent cu documentarea respectivă, m-a familiarizat cu problemele de politică

internațională și de organizare a apărării teritoriului nostru. El m-a ajutat să-mi pot formula idei lămurite în privința intereselor țării noastre față de evenimentele grave ce ne amenință din afară. Aceasta este originea memoriului alăturat, pe care l-am redactat, ca o modestă colaborare cetățenească la apărarea țării, impusă de o datorie patriotică. Îmi îngădui libertatea de a vă remite un exemplar, cu rugămintea de a-l considera de strict personală utilizare.

Binevoiți a primi încredințarea distinsei mele considerațiuni.

Profesor *Constantin Kirițescu*

XXXV

7 octombrie 1939

Domnule Prim-Ministru,

D. Ministru Andrei m-a comunicat părerea D-voastră ca memoriul meu „Relațiile politice româno-bulgare și conflictul european-problema Cadrilaterului bulgar” pe care vi l-am predat și domniei voastre în ziua de 24 septembrie 1939, ar fi fost o acțiune imprudentă, deoarece dacă conținutul lui ar fi divulgat, ar putea să aibe consecințe păgubitoare pentru interesele noastre de stat și neplăcute pentru mine.

Îmi cer voia să vă dau următoarele lămuriri:

I. Așa cum v-am arătat în scrisoarea care însoțea memoriul, socotesc că mi-am făcut o datorie de bun român. Familiarizarea mea cu chestiunile de politică externă și de apărare națională mi-au permis să-mi dau seama de slăbiciunea situației noastre în chestiunea de care e vorba, de primejdii ce ne amenință și să întrevăd soluțiile ce se impun.

II. Expunerea acestei situații și sugestiunile relative la soluțiuni le-am redactat sub forma unui Memoriu destinat factorilor de guvernmânt ai țării. Date fiind împrejurările vieții noastre publice și caracterul foarte delicat al chestiunii am intenționat de la început să dau memoriului un caracter foarte secret.

III. În acest scop m-am adresat întâi șefului cenzurii, d. colonel Pascu. Fără a-i divulga conținutul, ci explicându-i că e vorba numai de un memoriu foarte confidențial, cu destinație restrânsă, l-am întrebat dacă se poate tipări ca manuscris (după expresia germană: als Manuskript gedruckt) în vreo 40 de exemplare, cu garanția celui mai riguros secret. D-sa mi-a spus că pentru aceasta ar fi nevoie de autorizarea directă a d-lui Subsecretar de stat Titeanu.

IV. M-am prezentat d-lui Subsecretar de stat, cu care am avut conversații mai lungi în cursul a două audiențe. I-am prezentat și manuscrisul meu precum și – la cererea d-sale – o listă a persoanelor cărora intenționez a le remite memoriul. D. Titeanu a foiletat manuscrisul, a citit câteva pasaje dintr-însul, am discutat împreună ideile principale, și mi-a dat următoarele sfaturi: să nu-l tipăresc, căci oricâte precauțiuni s-ar lua, s-ar putea comite indiscreții; e mai bine să-l multiplic la mașina de scris și să-l distribui la un număr cât mai mic de persoane.

V. Urmînd sfaturile d-lui Titeanu, am reprodus manuscrisul la mașina de scris cu precauțiile cele mai desăvîrșite și l-am distribuit, ducîndu-l personal în ziua de 24 septembrie următoarelor persoane:

M.S. Regelui, prin cancelaria biroului de informații din Palatul Regal

D-lui Gafencu, ministrul afacerilor străine

D-lor consilieri regali: Văitoianu, Vaida-Voevod, Iorga, Mironescu, dr. Angelescu, Argetoianu, Tătărescu, Balif

D-lui Dinu Brătianu

În total, 10 persoane la care – ca urmare a conversației de ieri – a n adăugat astăzi 1 pe d. ministru Andrei.

Cu chipul acesta am credința că memoriul a intrat numai în mâinile sigure ale persoanelor cele mai calificate să ia cunoștință de el. Nu poate fi deci vorba de nici o posibilă divulgare, cu atît mai puțin de o acțiune de propagandă, ci, materialmente vorbind, de ca eva scrisori adresate direct și confidențial personalităților cu situația cea mai proeminentă în țară și cu cea mai mare răspundere, iar ca conținut, de expunerea unor idei pornite din cea mai caldă iubire de țară pe care poate să-o aibă un cetățean conștient, în fața primejdiei ce amenință viitorul și chiar existența patriei sale. De altfel cred că aceste idei sunt împărtășite în mod mai mult sau mai puțin lămurit de toți oamenii luminați din țara noastră. Eu am avut doar curajul de a le expune în chip sistematic și documentat.

Binevoiți domnule Prim-Ministru a primi expresiunea distinsei mele considerațiuni

Cu cel mai profund respect

Profesor Constantin Kirițescu

XXXVI

27 decembrie 1934

Stimate Domnule Kirițescu

Am citit cu toată atențiunea memoriul alăturat, despre care îmi vorbise acum câteva zile unchiul meu dl. Constantin I.C. Brătianu.

Un răspuns îl vei găsi – cel puțin în parte – în cartea ce îl însoțește. Voi avea poate puțin să-ți mai dau alte argumente pe care încă din aprilie le-am adus la cunoștința d-lui Gafencu

Până la această întîlnire cred însă că este în interesul general, nu numai al d-tale, să nu rămână în circulație încă un exemplar al unei lucrări, care – de ar cădea dintr-o întîmplare în alte mâini – ar fi în împrejurările prin care trecem, primejdioasă pentru țară și compromițătoare pentru domnia ta.

Cu cele mai alese sentimente

Gheorghe I. Brătianu

XXXVII

București, 24 ianuarie 1944

Domnule Prim-Ministru

În seria de articole pe care le public în fiecare duminică în „Universul” sub rubrica „Însemnări culturale” am scris pentru duminica trecută (23 ianuarie) un articol cu titlul „Haina nu face pe călugăr” inspirat de costumul adoptat de membrii Academiei Române. Am exprimat în acel articol respectul meu pentru instituție și pentru membrii săi, printre care am numeroși prieteni personali iar cu marea majoritate sânt în relații de stimă reciprocă. Deci articolul n-avea nimic inamical și nimic subversiv. Am tratat exclusiv chestia uniformei, așa cum comporta subiectul – jumătate serios jumătate glumeț, niciodată jignitor – exprimându-mi părerea că imitația Academiei Franceze – l’habit vert – n-are sens la noi, unde nu există tradiția fracului brodat și mai ales a spadei ce atârână la sold, preferându-i sobra jachetă neagră.

Deci nimic subversiv nici contra politicii externe a statului, nici contra ordinei interne, nici contra vre-unei instituții (câci față de instituție, repet, m-am exprimat deosebit de respectuos). O chestie de apreciere personală în chestiunea costumului în care pot fi mai multe păreri, dar neconstituind nici o infracțiune la interesele superioare supuse vigilenței cenzurii militare. Atunci pe ce fel de motive a fost articolul suprimat de cenzură? Hipersensibilitatea cenzurii față de sabia academicienilor este desigur un exces de zel ce ar mira pe însași majoritatea acestora. Eu îmi scriu articolele cu deosebită circumspecție și înțeleg să-mi îndeplinesc – scriindu-le – o datorie de bun român și de educator cu îndelungată experiență. La protestul meu, d. colonel Atanasiu, șeful cenzurii mi-a comunicat că vă trimite d-voastră să dați, în ultimă instanță, hotărârea. De aceea îmi permit să vă semnez și eu cazul fiind sigur că spiritul larg și bunul dvs. gust vor ști să reducă la proporțiile normale acest incident în care cenzura a transformat o discuțiune vestimentară într-o gravă afacere de stat.

Cerîndu-vă iertare de această a mea fără de voie intervenție vă rog să primiți reînnoirea vechilor mele sentimente de distinsă considerație și respect.

Profesor *Constantin Kirițescu*

XXXVIII

București, 6 martie 1944

Stimate Domnule Kirițescu

Prins de treburile și de răspunsuri grele, eu n-am răgazul să-mi citesc corespondența decât din săptămâni în săptămâni și chiar din luni în luni.

De aceea, vă rog să înțelegeți că întârzierea răspunsului la scrisoarea dvs. nu este nici omisiune, nici inadvertență ci încă o biată mărturie a chinului meu.

Constat din păcate că articolul este acum tardiv, nu pentru că Academia și-ar fi lăsat tradiția fracului bogat și a spadei, dar fiindcă vă raportați acolo la o ceremonie de „zilele trecute”. Voi atrage însă atenția cenzurei ca în viitor, chiar dacă cenzurează unele pasagii care pot fi interpretate ca un sarcasm jignitor, să nu interzică articolul, care cuprinde principii sau supune discuției teme serioase și folosi oare.

Primiți vă rog Domnule Prof. or, încredințarea considerațiunii mele.

Mihai Antonescu

XXXIX

Voitești, 27 ianuarie 1945

Stimate Domnule Kirițescu

Numai zilele trecute a ajuns până la mine ecoul bunelor dvs. cuvinte scrise sau rostite în diverse ocazii: cuvinte de prețuire pentru soțul meu, cuvinte de omagiu pentru memoria lui și cuvinte de sprijin și nădejde pentru mine, înlesnindu-mi posibilitatea de a porni pe un drum bun lucrarea ce reprezintă munca lui din ultimii doi ani de viață – ani trăiți în liniște și reculegere, cercetând cu migală și cu pasiune notele culese pe teren și publicațiile recent apărute în domeniul geologiei.

Am citit la timp în „Universul” din 23 octombrie anul trecut rândurile care rezumă viața și activitatea soțului meu într-un mod clar, obiectiv, just și pe un ton de mare încredere, mică dublat de un puternic sentiment de colegială prietenie. Articolul nu purta semnătură; numai de la dl. Băznoșeanu am aflat că a fost scris de dvs. Și tot dânsul mi-a spus și despre cuvintele frumoase de omagiu ce ați rostit la adunarea generală a Academiei de Științe. Toate acestea sunt raze de lumină răsfrânte de dvs. asupra-mi din lumina ce a împreunăstă cu dânsul și gândirea soțului meu – vă mulțumesc mult de a fi scos în evidență această lumină; precum vă mulțumesc și pentru partea sinceră de mângâiere ce ați luat în numele dvs. și în numele Academiei de Științe la ruperea brutală a firului vieții lui. Dlui președinte al Academiei de Științe i am adresat la timp mulțumiri pentru simțita telegramă de condoleanțe ce mi-a trimis.

În ceea ce privește manuscrisul lăsat de soțul meu pentru publicare, am rugat pe bunul nostru prieten dl. Ștefănescu-Goangă să se intereseze de posibilitatea tipăririi la Fundațiile Regale, unde soțul meu a mai tipărit trei lucrări tot după retragerea lui la pensie. Și gândindu-mă la corecturi și la toată contribuția pur științifică pentru tipărire, contribuție care trebuia încredințată unui specialist în materie, l-am întrebat pe dânsul ce ar zice de o colaborare între Academia de Științe și Fundațiile Regale. Drept răspuns dl. Goangă mi-a comunicat că într-o convorbire ce a avut-o cu dvs. în această privință i-ați spus că Academia de Științe ar fi dispusă să ia sub a sa îngrijire tipărirea lucrării. Cu aceasta îmi dați un sprijin prețios și puternic domnule Kirițescu de a putea respecta gândirea și munca soțului meu; și o nădejde de a

întrevede posibilitatea apariției lucrării de sinteză la care soțul meu a lucrat cu adevărată pasiune. În fiecare zi și chiar în dimineața zilei în care, plecat în plimbare scurtă, el a nimerit în drumul fără întoarcere, recitea câte un capitol, punând o virgulă, un accent etc... și nu o dată în timpul din urmă mi-a spus: „orice s-ar întâmpla sunt mulțumit că lucrarea e gata”. Domnul profesor Cantuniari mi-a confirmat și domnia-sa colaborarea dintre Academia de Științe și Fundațiile Regale pentru desăvârșirea acestei tipăriri. Pentru această colaborare prin care mă ajutați să servesc cu pietate memoria soțului meu vă exprim adâncă mea recunoștință.

În legătură cu aceasta vă rog să fiți bun a hotărî și a-mi comunica ce obligațiuni materiale voi avea eu față de Academia de Științe pentru munca și timpul ce vor cheltui, unii din membrii ei pentru a aduce la îndeplinire această colaborare – căci bunăvoința și conștiinciozitatea în muncă nu se pot răsplăti decât cu satisfacția domniilor lor de a fi lucrat pentru știința românească și pentru memoria unui coleg, precum și cu profunda mea gratitudine. Vă mai rog să fiți bun a dispune să mi se comunice dacă soțul meu a rămas în întârziere cu vreo cotizație la Academia de Științe.

Mulțumindu-vă pentru toate, vă rog a primi pentru doamna Kirițescu și pentru dvs. expresiunea distinselor mele sentimente.

Elena [?] Voitești

XL

12 mai (fără an)

Stimate Domnule Kirițescu

Faptul că „Viața românească” nu a publicat până acum vreo recenzie asupra ultimelor 2 volume ale lucrării dvs. v-a impresionat desigur neplăcut. Mă simt dator să vă explic lucrurile ca să înlăturați bănuiala unei intenții răuvoitoare. Am citit cu plăcere și cu toată atenția pe care o merită, lucrarea dvs.

Dar fatalitatea a voit ca amicul Roiu să-mi comunice că recenzia pe care am făcut-o primului volum (cam superficială recunosc căci nu sunt specialist în materie) nu v-a mulțumit în toate privințele. Și m-am simțit atunci grozav de stingherit și de incompetent în fața ultimelor volume. Cum însă o carte atât de importantă ca a dvs. nu poate fi trecută cu vederea de revista noastră, m-am gândit să mă adresez unui colaborator care să fie în același timp un specialist de o autoritate recunoscută. Și nu cred că îmi veți reproșa dacă am vorbit în această privință cu tânărul profesor de istorie de la facultatea noastră de litere dl. G. Brătianu. El mi-a spus că a citit și apreciază mult lucrarea dvs. și mi-a făgăduit pentru luna viitoare o amănunțită dare de seamă.

Cu deosebită stimă

XLI

(fără dată)

Domnule Director General

Începând prin a mă scuza pentru întârzierea răspunsului ce vă datorez, justificată în parte prin lipsa mea din Cernăuți și prin ocupațiunea din ultimul timp care m-a împiedicat de a vă satisface cât mai grabnic așa după cum doream, dorișta d-voastră.

Am primit și citit partea întâia din lucrarea d-voastră pe care o găsesc foarte valoroasă sub toate raporturile, constituind o operă de educație națională de mare însemnătate. Vă aduc laude de felul cum ați conceput și întocmit lucrarea și în dorișta de a reuși și în partea a doua a lucrării d-voastră, vă pun la dispoziție serviciile mele. În acest scop vă trimit prin delegat special jurnalul de operații al diviziei și al Reg. 37 inf. pentru a extrage părțile ce veți crede interesante pentru lucrarea d-voastră. Îndată ce manuscrisul copie ce vă trimit nu vă va mai fi de folos vă rog a-mi face cunoscut pentru a trimite delegatul meu spre a mi-l remite.

Primiți vă rog domnule director general asigurarea considerațiunii și afecțiunii ce vă păstrez.

General Ludovic Mircescu

N.B. Registrul de operații al Reg. 37 inf. de la data de 1 iunie 1917 îl voi trimite în câteva zile.

XLII

(fără dată)

Mult Stimate Domnule Kirișescu

Eu sânt desigur ultimul care vă mulțumește pentru „Istoria războiului.” Citind-o am rețrăit clipe dureroase dar multe și înălțătoare. Ca ofișer la biroul de informații comunicatele Marelui Cartier General se tipăreau sub supravegherea mea literară. Din filele cărții d-voastră mi-au sunat din nou în urechi și în inimă atâtea nume și fapte! Îmi spunea zilele trecute colonelul Ganea din M.S. Major că i-ați uimit prin metoda d-voastră și că pare că ați fi trecut prin Școala Superioară de Război. Eu am rânduit-o în toate bibliotecile claselor și premiile elevilor. Poate că pentru tinerime ar fi și mai impresionantă dacă s-ar putea învărsta cartea cu fotografii înfățișind momente din grozavele zile. Altfel expunerea doare uneori prin sorbrietate și severitate. Aș zice în felul lui Tacitus (dar d-voastră nu ne prea cântăriți mult pe noi „anticii”).

Dumnezeu să vă păstreze sănătos pentru binele școlii și al Națiunii.

Ion Tohăneanu

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

AL VII-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ISTORIE ECONOMICĂ ȘI SOCIALĂ A IMPERIULUI OTOMAN (1300–1920)

Heidelberg, 25–29 iulie 1995

Congresele de istorie economică și socială a Imperiului otoman reprezintă deja forme tradiționale de întâlnire și de confruntare intelectuală pentru otomaniști. Ele au dobândit o periodicitate fermă, având loc din 3 în 3 ani; astfel, congresul de la Heidelberg a urmat celui de la Aix-en-Provence din 1992, iar congresul următor va avea loc în 1998 la Tunis.

Organizarea congresului a fost „germană”, adică foarte bună, meritul revenind în primul rând profesorului Michael Ursinus, asistat de Raoul Mottika și de o echipă de studenți. Asumarea organizării congresului de către Universitatea din Heidelberg, una dintre cele mai vechi și mai prestigioase din Germania, ține și de politica de afirmare a studiilor otomane în această universitate, această direcție de cercetare și de predare fiind inițiată de numai câțiva ani la Heidelberg, odată cu venirea profesorului Ursinus care anterior a predat în Anglia. De altfel, studiile turcologice cunosc în Germania un avânt deosebit, care este stimulată și de prezența unui mare număr de etnici turci în această țară.

La congres au prezentat comunicări circa 120 de cercetători din peste 20 de state. Fără a face un clasament riguros – de altfel, limitele naționale sunt tot mai volatile, astfel încât John F. Alexander apare ca rezidând la Salonic, Korkut Buğday predă la Hamburg, Fikret Adanir la Bochum s.a.m.d. – trebuie să remarcăm numărul mare al participanților din Turcia și din Germania, ca și grupurile numeroase ale specialiștilor din Statele Unite și Marea Britanie. România a fost reprezentată de 6 cercetători, cărora trebuie să le adăugăm „stranierii”. profesorul Kemal Karpat, de la Universitatea din Wisconsin, și profesorul Jacob Landau de la Ierusalim, ambii născuți în România și vorbind încă după mulți ani o excelentă limbă românească. În fine, participări mai puțin numeroase decât cu alte prilejuri au avut Ungaria (4 participanți) și Polonia (2 participanți), în timp ce din Rusia nu a venit nimeni. Pe de altă parte, la congres au fost reprezentate toate generațiile, de la „seniorii” Halil İnalcık și Roderic Davison, trecând apoi prin eșalonul cercetătorilor maturi de vârstă medie – remarcăm aici prezența deosebit de activă a doamnei Suraiya Faroqui, dar și pe Michael Ursinus, Rhoad Murphey, Murat Çizakça, Gilles Veinstein – și printr-un grup masiv de oameni tineri, doctoranzi sau proaspeți doctori, până la studenții care au organizat un atelier în care au prezentat modul cum se studiază osmanistica în diversele centre universitare din lume.

Activitatea din cadrul congresului s-a desfășurat fie sub forma unor conferințe generale (Framework Lectures) comandate de organizatori, fie sub forma unor comunicări pe secțiuni. Această împărțire a fost destul de frustrantă, deoarece cea mai mare parte a comunicărilor au fost prezentate în secțiuni, la ore extreme (fie dimineața de la 8⁰⁰ la 10 sau la 11, fie după-amiază după ora 16) și la concurență cu comunicările de la alte secțiuni (s-a lucrat simultan în cîte 4 secțiuni). Mai mult, dificultățile de publicare și experiența congresului de la München din 1986, ale cărui acte au apărut abia în 1995, au determinat pe organizatori să anunțe că nu vor mai publica în volum toate comunicările integrale, ci doar conferințele din Framework Lectures;

„Revista istorică”, tom VII, nr. 3–4, p. 305–310, 1996

este adevărat însă că rezumatele comunicărilor, strânse din timp, au fost tipărite înainte de congres, micul volum astfel rezultat fiind distribuit participanților. Au mai fost planificate și două mese rotunde, dintre care s-a ținut doar una, dedicată raportului dintre stat, armate și resurse, în timp ce cea de-a doua, dedicată discutării monumentalei *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300–1914* coordonată de Halil İnalcik și Donald Quataert și apărută la Cambridge University Press în 1994, a fost contramandată de către Halil İnalcik.

Subiectele comunicărilor au fost deosebit de diverse, fiind organizate secțiuni separate pentru izvoare, istoria comerțului, fiscalitate și finanțe, istoria administrației și cariere, creștinii în Imperiul otoman, evreii în Imperiul otoman, studii regionale etc. Pe de altă parte, în timp ce unele comunicări au fost strict focalizate pe analiza unei anumite teme – de exemplu Claudia Römer a studiat problema averilor persoanelor decedate în secolul al XVI-lea, iar Tulay Artan standardele de viață și consumul la curtea otomană în secolul al XVIII-lea – altele au fost mai degrabă „pastelate”, cuprinzând un set de observații convergând spre o anumită problematică. Dintre contribuțiile din această ultimă categorie semnalăm în mod deosebit comunicarea lui Murat Çizakça, cu privire la unele probleme ale istoriei financiare otomane, ca și conferința Suraiye Faroqui cu privire la bunuri și consumatori în Imperiul otoman, unde, cu ajutorul unei mari diversități de izvoare, s-a putut constata diversificarea bunurilor personale și deci creșterea sensibilă a standardelor de viață în secolele XVII–XVIII, ceea ce evident pune sub semnul întrebării ideea declinului otoman în această perioadă. De altfel, împărțirea istoriei otomane într-o perioadă clasică și o perioadă a declinului a fost puternic contestată și în comunicarea controversată a Lindei Darling, care a propus o nouă periodizare a istoriei otomane, considerând că momentele de cotitură se plasează către 1550, când expansiunea rapidă încetează, și către 1700, când eșecurile externe obligă la căutarea unor soluții implicând transformarea societății otomane. Desigur, periodizarea propusă de Linda Darling este cel puțin discutabilă, de altfel chiar autoarea a recunoscut că a pus un accent prea mare pe problemele statului otoman și că ar trebui avute în vedere într-o măsură sporită și alte aspecte economice și sociale, dar ea arată că pentru o bună parte dintre specialiști ideea unui declin continuu al Imperiului otoman în ultimele trei secole și jumătate ale existenței sale este inacceptabilă. O altă comunicare ce a stârnit dezbateri aprinse a fost cea a lui Halil Berktaş, care a analizat sever istoriografia referitoare la istoria economică și socială a Imperiului otoman și a îndemnat la un efort mai mare pentru racordarea problematică și metodologică la tendințele actuale ale științei istorice și pentru compararea realităților otomane cu cele din alte părți ale lumii.

Fără a putea enumera aici toate contribuțiile cognitive importante aduse de diferitele comunicări, vom semnală doar câteva dintre cele interesând și istoria românească. Rolul Țărilor Române de punte de legătură între Imperiul otoman și lumea creștină a fost evidențiat în mai multe comunicări. Astfel, Dariusz Kolodziejczyk a analizat fluxul monedelor poloneze de argint prin Moldova spre Imperiul otoman la sfârșitul secolului al XVI-lea și în secolul al XVII-lea, Snezka Panova a studiat speculațiile monetare dintre Imperiul habsburgic și Imperiul otoman în secolul al XVIII-lea, iar Rumijana Mihneva comerțul dintre teritoriile balcanice ale Imperiului otoman și Rusia. La acestea trebuie adăugate comunicarea lui Nenad Močanin cu privire la regimul juridic și fiscal al vlahilor în Imperiul otoman, precum și mențiunile referitoare la civilizația materială a comunităților de vlahi ajunse în Ungaria după cucerirea otomană din conferința lui Ibolya Gerelyes și Géza Dávid. Totodată, Mihai Maxim și Eugen Nicolae au propus pe baza descoperirilor monetare din spațiul românesc o nouă periodizare a emisiunilor monetare ale lui Selim I, Cristina Feneșan a analizat evoluția haraciului Transilvaniei în prima jumătate a secolului al XVII-lea, Viorel Panaite a studiat prevederile comerciale din tratatele otomano-polone, iar subsemnatul am analizat raportul dintre politică și comerț în relațiile româno-otomane în secolele XVI–XVIII. Pe de altă parte, chiar fără să se

fi referit în mod expres la Țările Române, unele comunicări dedicate exclusiv problematicii otomane ajută la o înțelegere mai bună a istoriei românești, fapt firesc dacă ținem seama de înrâurirea considerabilă pe care Imperiul otoman a exercitat-o timp de mai multe secole asupra spațiului românesc.

Dacă mai adăugăm cadrul istoric extraordinar oferit de orașul Heidelberg, eforturile mai multor edituri de a prezenta participanților la congres ultimele lor publicații de specialitate și posibilitățile de a stabili contacte directe în vederea unor colaborări viitoare, putem aprecia că al VII-lea congres internațional de istorie economică și socială a Imperiului otoman a fost un real succes.

Bogdan Murgescu

SESIUNEA DE COMUNICĂRI „ECOSINTEZE ȘI ETNOSINTEZE CARPATINE” DE LA MUZEUL JUDEȚEAN ARGEȘ,

Pitești, 12–13 octombrie 1995

La ediția a XXVI-a din anul acesta la Secțiunea istorică, printre comunicările care au adus o contribuție importantă cu privire la istoria județului consemnăm: Constantin Petolescu, Univ. București, *Trecătorile Carpaților Meridionali în epoca romană*; Paul I. Dicu, Pitești – *Monede bizantine din secolele V–VII, descoperite pe teritoriul județului Argeș. Însemnătatea lor istorică și numismatică*; Virgil Ciocâltan, Institutul de istorie „Nicolae Iorga” București – *Alanii și începuturile statelor românești*; George Georgescu Șuici – *Locul și data luptei de la Rovine care conform tratatului de alianță din 7 martie 1395 de la Brașov dintre Mircea și Sigismund, făcut cum spune Mircea, încă „fără a fi siliți și nici împresurați de nimeni”, a demonstrat că lupta a putut și a avut loc după acest tratat în anul 1395, anume la 17 mai în ziua morții unui mare personaj participant la luptă „chir Constantin” al Serbiei, și că Rovine din cronicile sârbești indică felul locului, fiind sinonim în turcește cu hendec și în românește cu groape. Localitatea unde a avut loc lupta fiind consemnată în cronicile turcești sub numele de Arcâs (Argeș). Groapele aflându-se la nord-est de Mănăstirea Argeș pe Valea lui Alb cu surpituri, lac și gorgan pe unde era și drumul spre muscel; Spiridon Cristoce, Muzeul județean Argeș – *Sigiliile lui Mareș Bănescu* – ctitor al conacului și bisericii din Băjești; Vasilica Manea, Arhivele M.A.N., Pitești – *Aspecte privind construirea cazărmlor Regimentului 4 Argeș*; Gheorghe Nicolescu, Arhivele M.A.N., Pitești – *Preoți argeșeni în campanie* – din primul război mondial.*

La secția „cultură și civilizație”:

- Alexandru Mușescu, S.C. Proiect Argeș S.A. – *Case, conace, palate din jud. Argeș*;
- Maria Mușescu, idem, – *Restaurări recente la Mănăstirea Cotmeana*;
- Adrian Mahu, idem, *Restaurări la Conacul Goleștilor*;
- George Georgescu Șuici, – *Monumente argeșene dispărute* pe care le-a enumerat începând cu Biserica sau peștera Oancei de pe Valea Topologului, pe partea dreaptă după vărsarea Văii Cumpenița la nord de Sălătrucul de Sus, o grotă în stâncă, loc care a servit și de adăpost și de refugiu, acum pe jumătate ruinată. Mai jos la Cărstănești în Sălătrucul de Jos unde s-a ținut – cum zicea Cronică țării – sfatul pentru alegerea ca domn a lui Radu Șerban la 1601

de către oștile rămase în urma morții lui Mihai Viteazul, e amintită la 1675 nov. 1 „pogradia bisericii” dispărută. Mai recent pârâul de sub mal scoțând la iveală ziduri din piatră și cărămidă de aceeași factură cu cea de la Cetatea Poenari. La 1747 în a doua vizită canonică, mitropolitul Neofit I Cretanul amintește la Șuici pe partea dreaptă a Topologului „o culă de zid naltă pentru hoji” ce se afla lângă casa veche din zid a Șuicilor de la începutul sec. al XVI-lea.

Tot la Șuici în anul 1913 a dispărut arzând și Cula Brătienilor făcută, la începutul sec. al XIX-lea, de Ioniță fiul lui Ene Brătianu, pe partea stângă a Topologului. La Bârsești se mai amintește la 1747 o altă culă dispărută numită „Cula Uiascăi”. Tot aici și casa Vlădescu dărmată în regimul trecut. La Tigveni o biserică a Tigverilor refăcută în 1812 de Dincă Brătianu, dar dărmată din păcate în 1959. La Curtea de Argeș – în afara bisericii lui Stanislav de pe la 1500 dintre blocul nr. 1 și Complex pe Bulevard – un chestionar din 1933 mai amintește încă două temelii de biserici la poșta veche și la judecătorie.

Altele dintre bisericile dispărute ale județului fiind menționate în locurile unde din materialul lor s-au construit altele noi.

– Margareta Tudor, O.J.P.C.N. Argeș – *Cărții religioase din patrimoniul argeșean tipărite la Buzău*;

– Lucian Grigore, Pitești – *Protopsalți din Argeș* – urmași ai vestitului Ghelasie Basarabeanul de la Mănăstirea Argeș;

– Nicolina Coman, Muzeul județean Argeș – *Secvențe din istoria muzeografiei argeșene*;

– Pavel Anghel, Revista muzeelor, București – *Ghidajul expozițional și statul de funcțiuni al muzeului; puncte de vedere legate de unele experiențe din străinătate*.

George Georgescu-Șuici

SESIUNE ȘTIINȚIFICĂ STUDENȚEASCĂ, ALBA-IULIA, 28–30 noiembrie 1995

În toamna anului 1995, între 28–30 noiembrie, Alba-Iulia a găzduit sesiunea națională a curcurilor științifice studențești de istorie, organizată de Universitatea „1 Decembrie”, cu sprijinul autorităților locale. Dedicată zilei naționale a României, întâlnirea științifică s-a dorit, dincolo de interesul profesional ca atare, o contrabalansare a festivismului manifestărilor prilejuite de comemorarea Marii Uniri. Lucrările au fost cuprinse în două mari secțiuni, istorie veche și arheologie și secțiunea istorie medie, modernă și contemporană. Numărul mare al lucrărilor nu ne permite să le amintim pe toate. Studenții participanți, proveniți din aproape toate facultățile de istorie din țară, au prezentat comunicări variate. În prima secțiune, sfera de interes a fost extinsă de la aspecte privind diferitele culturi din spațiul românesc, la circulație monetară, probleme istoriografice sau de imaginar. Iată câteva titluri: Ștefan Dorondel, *Mircea Eliade și „universul imaginat” neolitic*; Mihai Gligor, *Contribuții la cunoașterea ceramicii Petrești din așezarea de la Lumea Nouă (jud. Alba)*; Cristian Popa, *Reprezentări soleiforme antropomorfizate pe ceramica culturilor perioadei de tranziție spre epoca bronzului din Transilvania și Crișana. Conexiuni europene*; Clara Circu, *Autorii antici despre Delta Dunării – eseuri de geografie istorică*; Irina Ghinescu, *Nimfe – iele*; studiu comparativ; Cristian Gazdac, *Noi considerații privind circulația monetară în sec. III d.H.* Cea de-a doua secțiune a fost la fel

de interesantă, atât prin temele puse în discuție, cât și prin dezbaterile ce le-au însoțit. Credem că, pe viitor, o eventuală împărțire pe epoci, dacă nu pe teme, a lucrărilor, ar ușura prezentarea și urmărirea materialelor. Ne-au atras atenția comunicările colegilor Ileana Burnichioiu, *Stadiul cercetărilor cu privire la arhitectura romanică a bisericilor de pe teritoriul județului Alba*; Radu Mârza, *Boierimea și politica antiotomană și prohabsburgică a lui Mihai Viteazul*; Cătălin Riscuța, *Cartea și icoana sau despre complementaritatea sentimentului religios*; Laura Stanciu, *Aspecte privind protopopiatul Gurghiuului în perioada 1785–1808. Impactul personalității. Preliminarii*; Alina Manja, *Învățămintul confesional în vicariatul Hașegului*; Ana Grigor, *Dispute confesionale în zona Aradului în prima jumătate a sec. XIX*; Ioan Cârja, *Avram Iancu și „bunul împărat” în sensibilitatea colectivă românească la 1848*; Felicia Gligor, *Organizarea comitatului Zarand (1861–1876)*; Ottmar Trasca, *Locul și rolul României în cadrul planurilor militare germane „Maritz” și „Barbarossa”*. Considerăm că atât organizatoric, cât și profesional reuniunea a fost o reușită.

Alin Ciupală

CĂLĂTORIE DE STUDII ÎN POLONIA

În perioada 10–28 noiembrie 1995, în cadrul schimbului dintre Academia Română și Academia Polonă de Științe, m-am aflat la Varșovia, ca oaspete al Institutului de Istorie.

Prin amabilitatea și sollicitudinea gazdelor mele am obținut dreptul de a consulta fonduri de carte și de arhivă la Biblioteca Institutului de Istorie al Academiei, Biblioteca Universității și la Archiwum Akt Nowych.

Atât la Biblioteca Institutului cât și la cea a Universității din Varșovia am parcurs o bogată bibliografie, în special aparținând istoriografiei polone, mai puțin accesibilă în România. Am alcătuit, de asemenea, o listă bibliografică eficientă pentru lucrarea pe care o pregătesc – o viitoare teză de doctorat – „Regimul politic al Sanacjei în Polonia, 1926–1935”. M-au interesat îndeosebi lucrări despre evoluția internă ideologică a diverselor grupări și partide politice precum și relațiile externe ale Poloniei cu Lituania, un aspect mai puțin cunoscut în țară și cu o bibliografie restransă în bibliotecile românești.

La Biblioteca Universității am avut posibilitatea de a citi ziare din epocă – în limba polonă – și, spre surprinderea mea, am descoperit o latură mai puțin cunoscută. Au existat, la începutul anilor '20, reacții negative la alianța polono-română; aș dori să semnalez, cu titlu de exemplu articolul cunoscutului gazetar și om politic conservator Władysław Studnicki, „Nasz Stosunek do Rumunii” apărut în oficiosul conservator de la Lwów, „Słowo”, la 19 iulie 1923 (mulțumesc și pe această modestă cale lui dr. Eriks Jekabsons de la Institutul de Istorie din Riga, Letonia pentru informațiile furnizate).

La Archiwum Akt Nowych am cercetat inventarele fondurilor: Polska Partia Socjalistyczna, Pr zydyum Rady Ministró Ministerstwo Spraw Zagranicznych și Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej w Bukareszthé. În ultimul fond (A.R.P.W.B.) am stăruit mai mult și am consultat importante documente privind proiectele construcției canalului Marea Baltică – Marea Neagră și referitoare la evoluții în interiorul minorității polone din România Mare. Tot la A.A.N. aș dori să semnalez existența fondului Konsulat Honorowy R.P. w Konstancy, cu

21 de dosare privitoare la relațiile economice ale Poloniei cu diverse state (tranzit prin portul Constanța) și la situația refugiaților poloni din România după septembrie 1939

La Institutul de Studii Politice din Varșovia, prin amabilitatea d-nei dr. Alicja Sowinska-Krupka, am avut o întrevedere cu dl. dr. Wojciech Roszkowski și, la invitația acestora, am susținut în cadrul secției Europa Central-Răsăriteană o comunicare privind „Regimul partidelor politice din România” (la 22 noiembrie 1995).

La 28 noiembrie 1995 am avut o lungă întrevedere la redacția revistei „Acta Poloniae Historica”; am stabilit, de comun acord, că este absolut necesară reluarea schimbului de reviste între institutele noastre și am obținut promisiunea unei revizuii semnificative începând cu 1996. În urma acestei discuții, pe cale oficială, între dl. dr. Șerban Papacostea, directorul Institutului de Istorie N. Iorga și dl. dr. hab. Stanisław Bylina, directorul Institutului de Istorie al Academiei Polone de științe, urmează a avea loc un schimb de scrisori care să perfecteze condițiile.

Aș dori, de asemenea, să menționez – și nu în ultimul rând – sprijinul și amabilitatea de care au dat dovadă în permanență gazdele mele polone și să le mulțumesc și pe această cale.

Florin Anghel

NOTE ȘI RECENZII

THOMAS J. ARCHDEACON, *Correlation and Regression Analysis. A Historian's Guide*, The University of Wisconsin Press, Madison, Wisconsin, 1994, 352 p.

Istoricii au utilizat dintotdeauna evidența numerică, dar abia în anii '60 metodele cantitative de evaluare a ei au început să se bazeze efectiv pe teoria statisticii matematice. În următorii douăzeci de ani, analiza cantitativă, controversată la început, și-a consolidat poziția ca instrument de cercetare dar, ca aproape în toate celelalte științe sociale, nu a devenit o componentă esențială a metodologiei. Dorința de a păstra caracterul n rativ al istoriei și reacția la tendința „cuantificatorilor” de a pozitivă istoria au slăbit în intensitate odată cu apariția calculatoarelor personale a căror utilitate este de necontestat. Deși autori de prestigiu ca Hubert M. Blalock jr. (*Social Statistics*), Eric A. Hanushek și John E. Jackson (*Statistical Methods for Social Scientists*), Roderick Floud (*An Introduction to Quantitative Methods for Historians*), Kirk Jeffrey și Loren Hashins (*Understanding Quantitative History*), pentru a-i numi doar pe câțiva, s-au preocupat de prezentarea noii metodologii, lucrările menite să explice istoricilor metodele statistice sunt încă puține.

Cartea lui Thomas J. Archdeacon încearcă să umple un gol într-un domeniu important al prelucrării statistice, care a depășit simplele tabelări, sau calculul unor medii și procente, și anume cel al analizei corelațiilor și regresiei. Esența cărții este de a-l face pe istoric să înțeleagă și să evalueze critic analiza cantitativă a surselor istorice pe care adesea o întâlnește în literatura de specialitate. În particular, autorul examinează acele tehnici care se leagă de „modelul linear”, uzual în științele sociale, accentul căzând pe metodele utilizate cu date „ne-experimentale”, cum sunt cele de care dispunem în istorie. Totuși, în ciuda strânsei legături care există între regresie și analiza variantei, cartea nu o tratează pe cea din urmă în detaliu, așa cum se întâmplă în lucrările generale de statistică matematică, sau în cele de statistică aplicată în psihologie.

Correlation and Regression Analysis nu evită aparatul matematic al metodelor statistice aduse în discuție, în ciuda faptului că în prezent există o multitudine de pachete de programe specializate pentru analiza statistică a datelor din științele sociale. Autorul pornește de la premisa că, a înțelege calculele matematice pe care le implică o metodă sau alta, este esențial pentru înțelegerea metodei în sine. Pe de altă parte, lucrarea ține seamă de backgroundul matematic limitat al istoricilor și adaptează în consecință nivelul de prezentare. Conceptele sunt introduse cu grijă, iar ecuațiile, acolo unde este necesar, sunt explicate pas cu pas. Cititorul atent nu are greutate în înțelegerea tehnicilor statistice prezentate, chiar dacă pregătirea sa matematică nu a depășit nivelul algebrei de liceu.

Correlation and Regression Analysis se concentrează pe acele metode statistice care, deși avansate din punctul de vedere al cercetării istorice, constituie ca grad de dificultate partea de mijloc a metodologiei folosită în prezent în științele sociale. Oricum, cei care parcurg cartea și o înțeleg, dobândesc un fundament matematic solid pentru nivelul următor de dificultate al aplicării metodelor statistice în istorie.

Lucrarea este împărțită în trei părți a câte cinci capitole fiecare. Partea I (*Statistical Fundamentals*) are ca scop să-i furnizeze cititorului noțiunile statistice necesare înțelegerii celorlalte două părți, care constituie de fapt esența lucrării. Pentru cei complet nefamiliarizați

cu metodele cantitative, dar și pentru cei care au deja cunoștințe în domeniu, această parte este esențială pentru parcurgerea și înțelegerea capitolelor ulterioare. Partea a II-a (*Association and Prediction*) examinează procedurile de bază pentru stabilirea nivelului de asociere între variabile și discută asupra elementelor fundamentale ale analizei regresiei. Partea a III-a (*Variations on the Basic Models*) prezintă o serie de concepte și proceduri mai avansate, cum ar fi folosirea regresiei în analiza cauzalității, sau aplicarea regresiei și a metodelor înrudite cu ea în studiul datelor calitative.

Capitolul 1 (*Quantitative Social Science History*) examinează stadiul actual, dezvoltarea și perspectivele istoriei cantitative. Capitolul 2 (*Variables*) introduce terminologia de bază a analizei cantitative și discută principiile strângerii și înregistrării datelor într-o formă adecvată prelucrării automate. Capitolul 3 (*Central Tendency*) prezintă tehnicile statistice uzuale folosite pentru sumarizarea datelor și explică măsurile statistice fundamentale, cum ar fi media și deviația standard.

Capitolele 4 și 5 (*The Normal, Student's t, and chi-Square Distribution, și Sampling*) se axează pe probleme mai puțin tratate în majoritatea lucrărilor de statistică pentru istorici, explicând tiparele de distribuție a datelor necesare pentru înțelegerea corelației și regresiei. De asemenea se prezintă tehnicile de eșantionare, sau procedurile care permit selectarea unor submulțimi care să reflecte caracteristicile întregii populații statistice din care au fost extrase. Eșantionarea devine absolut necesară atunci când studiarea integrală a fenomenului este imposibilă. Tratarea eșantionării decurge în mod natural din cele spuse asupra distribuțiilor, fiind în același timp ur. preludiu pentru capitolele următoare. Cercetătorii utilizează de obicei analiza corelațiilor și a regresiei pe eșantioane de date și trebuie să înțeleagă în ce circumstanțe rezultatele obținute astfel pot sau nu pot fi extinse la întreaga populație.

Capitolele 6 și 7 (*Correlation Analysis și Statistics for Nominal Variables*) prezintă topica corelației, sau măsura asocierii mutuale dintre fenomenele istorice. Primul tratează măsurile utilizate pentru a estima puterea asocierii dintre perechi de fenomene ce pot fi exprimate cantitativ, cum ar fi nivelul imigrării sau rata creșterii populației urbane. Cel de-al doilea examinează măsurile de asociere dintre variabilele calitative, ca apartenența etnică sau cea politică. Capitolele 8, 9 și 10 (*Linear Regression Analysis, Evaluating the Regression Equation, și Regression and Explained Variance*) discută aspecte variate ale calculului, interpretării și puterii ecuațiilor de regresie de a explica relațiile dintre variabilele istorice.

Capitolele 11 și 12 (*Nominal Independent Variables și Residuals and Transformations*) introduc variante ale modelului de bază al regresiei, explică în ce mod ecuațiile de regresie trebuie interpretate atunci când intervin atât variabile cantitative cât și variabile calitative, analizează ipotezele matematice standard pe care se bazează regresia și punctează modul în care cercetătorul le poate adapta la condiții speciale în funcție de caracteristicile datelor pe care le studiază.

Deși extrem de utile pentru a depista existența asocierilor, analiza corelației și a regresiei nu demonstrează automat existența relației cauză-efect între fenomenele istorice. Desigur, cercetătorii din domeniul științelor sociale doresc adesea să stabilească inferențe cauzale, și în acest sens capitolul 13 (*Regression Models and Causation*) introduce câteva posibilități statistice de folosire a analizei regresiei în acest scop.

Capitolele 14 și 15 (*Logistic Regression și Log Linear Analysis*) tratează două variante ale modelului liniar, utile în special atunci când fenomenul studiat poate fi exprimat în termenii unor variabile calitative. Astfel, capitolul 14 se referă la ecuația de regresie folosită în cazul unor variabile dicotomice, ca în cazul votului prin *da* și *nu*, iar capitolul 15 prezintă analiza log-liniară, care este procedura potrivită pentru a examina date calitative ale căror conexiuni pot fi succint exprimate sub forma unui tabel.

Lucrarea nu spune nimic despre modul de utilizare al unui microcalculator, despre cum se creează și se editează fișierele cu ajutorul unui editor de text, sau despre cum s-ar putea conduce analiza statistică a datelor prin intermediul unui pachet specializat de programe. Cei interesați pot consulta alte cărți, sau pot învăța singuri cum să folosească computerul

(hardwareul) și programele (softwareul) adecvate cercetării lor. Pentru problematica prezentată în *Correlation and Regression Analysis* cel mai adecvat software este *Statistical Package for the Social Sciences (SPSS/PC)*.

Lucrarea lui Thomas J. Archdeacon se înscrie printre textele de avangardă din domeniul cantitativului în istorie, elucidând multe dintre capcanele analizei corelațiilor și regresiei și aducând în atenția istoricului o metodă valoroasă de studiu a relațiilor dintre fenomenele istorice.

Irina Gavrilă

PAUL CERNOVODEANU, PAUL BINDER, *Cavalerii Apocalipsului. Calamități naturale din trecutul României (până la 1800)*, Edit. Silex, București, 1993, 255 p.

A intrat în librării și biblioteci o carte, fundamentală pentru investigarea impactului asupra spațiului nostru a unor factori destabilizatori: anomaliile climatice, seceta, inundațiile catastrofale, invaziile de dăunători, epizootiile și foametea, valurile epidemice și îmbolnăvirile diverse. „Desigur – declară autorii –, scopul nostru nu este de a semnală orice „accident” climatic..., ci de a evidenția numai acele calamități care, într-adevăr, au avut repercusiuni pe plan socio-economic și demografic...” (p. 45). Avem în față o carte frumoasă, a cărei lansare a fost sprijinită de „Fundăția Soros”.

Introducere (p. 5–9). Demersul ecologic se dovedește necesar, el fiind aplicat cu începere din sec. XII–XIII (de când ne parvin primele informații scrise) și până la anul 1800. Societatea se resimte adesea, anume în însemnată măsură, de acțiunea mediului natural; totuși, aserțiunile „determinismului geografic” nu-s îndreptățite: „evidențierea fluctuațiilor meteorologice – scria Emmanuel Le Roy Ladurie în 1959 –, așa cum s-au produs în realitate, va îndepărta, într-adevăr, o dată pentru totdeauna acest determinism comod, care adaugă în mod gratuit o explicație climatică fiecărui eveniment important economic sau demografic... Dar evidențierea va permite, totodată, să se acorde climatului locul ce-i revine în istoria societăților tradiționale, loc care nu este nici primul, nici cel din urmă; ea va îngădui să se determine în ce măsură pura întâmplare sau legătura dintre anotimpuri și recolte au slujit, împiedicat, deviat câteodată, tendințele profunde și necesitatea launtrică a dezvoltării istorice” (p. 30 n. 32).

Cap. 1: Climă și istorie (p. 11–32). Se prezintă o schiță a investigațiilor operate pe diverse meridiane inserându-se și o bogată bibliografie (p. 11–12 și notele *in fine* p. 188, n. 1 și 3). Compromiterea recoltelor se putea datora deopotrivă lipsei precipitațiilor în perioada evoluției vegetale, ca și unidității exc sive, căldurii solare insuficient. Inundațiile nimiceau uneori culturile, pe când gerurile dăunau frecvent livezilor și podgoriilor. Grindina, ruperile de nori, lăcustele și alte vietăți dăunătoare se adăugau nu rareori stihilor lor distructive. Năvăliri dușmane, însoțite de jafuri și incendii, nimiciri voluntare de recolte în caz de băjenii în fața invaziilor, neefectuarea la timp a lucrărilor agricole când războiul și epidemia sileau la refugieri – nu lipseau nici ele în cohortele factorilor generatori de foamete, ceea ce explică atât de des întâlnita, în secolele trecute, obsesie a foamei: tema continuă față de inevitabila declanșare în viitor a acesteia¹, împrejurare care îndreptățește construirea unei adevărate „psihosociologii

¹ M. Rouché, *La faim a l'époque carolingienne...*, în „Revue historique”, Paris, n° 508, 1973, p. 295–305.

a foametei”². Se expun variațiile climatice, constatate de-a lungul secolelor în Europa; cu referire la regiunea carpato-ponto-dunăreană, mențiunile sunt sporadice până către 1500, ulterior însă mersul vremii poate fi urmărit aproape an de an, pentru ca în secolul al XVIII-lea datele climatice să se înmulțească simțitor.

Condiții climatice nefavorabile – recolte slabe – foamete – subnutriție, debilitarea populației – ciumă devastatoare: iată un lanț apocaliptic, atât de caracteristic evului mediu și primei perioade a epocii moderne, pe întregul continent. Nu poate de aceea mira răspândirea temerilor superstițioase față de dezlănțuirea ucigătoare a unor forțe necunoscute și necontrolabile, larga difuzare a credinței în sensul prevestitor al unor accidente meteorologice. István Szamosközy putea însă demonstra neadevărul unor asemenea concepții: „Ca și cum mișcarea și tulburarea ordinii bine stabilite a cerului și a aerului, ce își are legile sale ferme și impuse, ar aduce cu sine schimbarea orânduirilor omenești, de parcă nu am putea concepe că schimbarea sistemului suprapus nouă nu înseamnă neapărat că și sistemul inferior trebuie să se schimbe și să iasă din drumul bătătorit” (p. 23).

Cap.2: Anomalii climatice și calamități entomozoologice până la 1800 (p. 33–206) constituie piesa de rezistență a cărții. Se studiază pe etape (până la 1500, apoi fiecare din cele trei secole subsecvente); se urmărește desfășurarea evenimentelor pe scurte intervale, în care se îngrămădesc inundații și căderi de grindină, secetă și recolte deficitare, foamete și epidemii, invazii și ocupații militare, înrobiri și migrații etc.; în fiecare interval, se relevă informațiile privitoare la toate cele trei Țări Române. Din negura veacurilor, sub ochii noștri îngroziți răsar scene de coșmar (p. 48, 49, 56, 88, 94, 96 et pass.). Epidemiile și foametea duc la pustiiri de case, de sesii și sate (p. 57, 80, 83, 84, 136, 151), la nenumărate carnagii. Înainte de toate, și în modul cel mai grav, este lovită sărăcimea (p. 96, 108, 142, 161, 176; p. 192, n. 81), pe seama căreia se întreprind și afaceri oneroase (p. 176–177).

În Principatele extracarpătice, se documentează numeroase vânzări de ocini. În Țara Românească, în timpul domniei lui Radu Paisie (1535–1545) spre pildă: „pe mare foamete și sărăcie”, „când oamenii își vindeau fiii turcilor”, „iar alții au murit de foamete pe drumuri” (p. 50–51); în perioada 1658–1664: „când foamete ne-au ajuns, nevoe și perire, de ce vădând că vom peri, am dat moșii pe pâne, pe bucate...”, „pe foametea cea mari, când mânca om pe om...” (p. 87–88) ș.a.m.d. În Moldova, la 1638 de ex.: „pe vremea foametei” (p. 83–84); în anii 1691–1695, diferiți oameni dăruiesc părți de moșie unor boieri pentru că i-au ajutat la nevoie și i-au scos din foamete, pentru că le-au dat pâine când era foametea cea mare etc. (p. 101–102).

Transilvania, cu o mai generoasă ofertă de date, își etalează evoluțiile climatice și variația recoltelor în șase anexe (p. 70–71, 123–124, 205–206) și trei tabele (p. 44, 73, 127), efectuate printr-un efort științific remarcabil. Sunt importante mai ales semnalele ce ni se transmit, câteodată an de an, asupra calității culturilor, pe baza cărora se desprind aceste concluzii: în veacul al XVI-lea se pot analiza 80 de ani, din care 28 cu recolte bune, 27–medii, 18–slabe (trei cu foamete locală), iar 7 ani cu foamete generalizată (p. 45); în secolul următor, în evidențe apar 69 de ani (20 cu recolte bune, 13–mediocre, 24–slabe, iar 12 ani cu foamete; p. 74); în veacul al XVIII-lea, situația se cunoaște în decursul a 87 de ani (30 cu recolte bune, 20–mediocre, 29–slabe, 8 ani cu foamete, dar numai parțială și pe plan local; p. 126, 206).

În cazul izbucnirii, flagelul se combate, tot mai stăruitor, prin import de grâne. Transilvania și Banatul le aduc din Muntenia, ulterior și din provinciile Imperiului habsburgic (p. 82, 85; p. 119, n. 190; p. 197, n. 183; p. 175). Moldova le procură din Bugeac, Crimeea, Transilvania și regiunile sud-dunărene (p. 97, 100, 153–154). Țara Românească le cumpără de la miază-zi de fluviu ș.a. (p. 138, 177). În secolul al XVIII-lea, factorii de contracarare a marilor

² J. Bourdon, *Psychosociologie de la famine. Exposé. Discussion* în „Annales de Démographie Historique”, Paris, 1968, p. 9–28.

flagelă mortifera devin treptat mai consistenți: ameliorări agrotehnice, introducerea unor noi culturi, crearea de rezerve cerealiere, procurarea lor mai promptă din zonele necalamitate, introducerea unor linii de carantină anti-pestă, deschiderea de noi spitale etc. (p. 126–127, 149, 151, 156–157, 159, 161–162, 177). La finele analizei fiecărei perioade, se schițează urmările pe plan demografic ale bătăturii Cavalerilor Apocalipsului și se trasează chiar câteva linii defini-torii ale evoluției populației spațiului românesc.

Cap. 3: Spaima seismelor și păgubitoarele lor efecte (p. 207–233). Se realizează o prețioasă listă cronologică a evenimentelor, semnalate de cronicari, clerici, dieci ș.a. pe teritoriul țării, între anii 1348 și 1800 (p. 228–233), în construirea căreia se iau la întrecere acuratețea și hărnicia. Se relevă efectele și răsunetul în epocă al cutremurelor puternice și se ajunge la importanta concluzie a periodicității lor: de două-trei ori într-un secol.

Concluziile (p. 234–236), Lista abrevierilor utilizate în note (p. 236–240), 10 *ilustrații* (o a 11-a pe copertă) ale grozăviilor săvârșite de Cavaleri (culese din gravuri, cărți ș.a.; p. 241–251) și un rezumat francez (p. 252–255) încheie lucrarea. Se resimte absența unui indice topo- și antroponimic; pentru prețuirea și utilizarea în străinătate a cărții era de dorit o mai largă prezentare finală în limba de circulație aleasă, precum și dublarea în acel grai a titlurilor celor 7 hărți, 8 tabele, 6 figuri ale cărții, precum și ale ilustrațiilor.

Valoarea cărții ne scutește de a stărui asupra unor precizări, rectificări ori completări de detalii. În schimb, dialogul – punând față-n față păreri diferite asupra câtorva probleme – poate grăbi strângerea de argumente și deci elucidarea unor aspecte importante, dar complexe și încă destul de nebulose.

1 *Focarele unor purtători de calamități*. Al lăcustelor se stabilește a fi fost în Turcia și Africa (p. 24). Este totuși de adăugat Delta Dunării, poate și bălțile Prutului; vatra lor în Deltă a fost eradicată abia în 1885–1901, printr-o colaborare româno-rusă¹.

În schimb, se crede că ciuma ar fi fost endemică în Țările Române (p. 84, 95, 157, 159, 178, 181). Mulți specialiști din secolul al XVIII-lea erau însă de altă părere: la nord de Dunăre n-a fost niciodată pestă autentică, ci numai importată din Pen. Balcanică². Azi se conchide chiar că, în general în Europa, puseurile de ciumă nu erau decât reflexul întârziat și deformat al epidemiilor persistente printre specii de rozătoare sălbatice din Iran și Africa de Nord³. Există totuși un element, care poate crea impresia endemicității: frecvența exasperantă în trecut a episoadelor și chiar a epidemiilor grave. O importantă concluzie în acest sens a fost astfel formulată: epidemia în Țara Românească era considerată încheiată în 1792, dar alta urma să se declanșeze în 1795, ele fiind unite prin cazuri sporadice intermediare; se pare că, timp de câțiva

¹ Gh. Sibechi, *Din istoricul protecției plantelor în Moldova*, în „Cercetări agronomice în Moldova”, Iași, tom 18, 1(69), 1985, p. 146; M. Botzan, *Apele în viața poporului român*, Edit. Ceres, București, 1984, p. 140.

² D. Cantemir, *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae. Descrierea Moldovei*, ed. Gh. Gușu, M. Holban, N. Stoicescu, V. Mihăilescu, București, 1973, p. 58–59; G. Orraeus, *Descriptio pestis...* (vers. rom. V. Bologa, A. Simplăceanu, T. Ghițan, în *Contribuții la studiul legăturilor medicale româno-ruse*, București, 1952, p. 55–56); A. Wolf, *Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau*, I, Hermannstadt/Sibiu, 1805, p. 75–76, 207–208, P. Gh. Samarian, *Din epidemiologia trecutului românesc. Ciuma*, București, 1932, p. 94.

³ Jean – Noël Biraben, *Les hommes et la peste en France et dans les pays européens et méditerranéens*, I, Paris – La Haye, 1975, p. 25–42, 45–46, 109–110, 122 et pass.

ani, ciurma – care irupea mai mult sau mai puțin regulat în toate verile, pentru a se stinge la venirea iernii – era în realitate temeinic instalată în diferite părți ale provinciei sau cel puțin alcătuia, ici-colo, focare minuscule, aprinse unul de la altul, dar durând puțin, ceea ce se explică prin condițiile de viață ale vremii; trebuiau desigur circumstanțe speciale pentru declanșarea unei noi mari epidemii⁶. Este un punct de vedere care deschide de fapt o nouă perspectivă asupra evoluției bolilor epidemice, considerate nu izolat, ci în reala lor înlanțuire.

2. *Câteva abordări demoistorice.* Convinși de dovezile aduse în literatura ultimelor decenii, autorii cărții asupra căreia stăruim resping pe bună dreptate teoria „depopulării” Principatelor extracarpatice în veacul al XVIII-lea și subliniază creșterea – sinuoasă și lentă, ce-i drept – a fondului lor demic până la 1800 (p. 183); relevă în mod realist că, în sec. XIV–XVIII, în pofida unor sinuozități inerente și reculeri temporare, curba demografică în toate provinciile noastre a continuat să rămână în general ascendentă (p. 235). Se consideră totodată că amintitele reculeri succesive ar fi fost de-o foarte mare amploare. Pierderile ar fi ajuns, „pe ansamblul Țărilor Române, câteodată la o pătrime sau chiar o treime din totalul locuitorilor” (p. 188), ceea ce probabil depășește cu mult realitatea, cel mai adesea. În Țara Românească și Moldova, în a doua jumătate a secolului al XV-lea ar fi avut loc „o evoluție demografică regresivă” (p. 38–39); în veacul următor, în cele trei provincii s-ar fi „înregistrat – în general – o tendință regresivă de ordin demografic, deși nu constantă, ci întreruptă și prin scurte perioade de relansare” (p. 60); cu referire la secolul al XVII-lea însă se conchide mai circumstanțiat, adică mai realist credem noi: populația provinciilor est- și sud-montană a fost grav afectată de pierderile suferite în câteva scurte intervale, caracterizate de depresiuni demografice, procesul regresiv fiind însă frânat, pentru ca spre sfârșitul secolului să se observe tendința unei lente redresări (p. 105–106).

Se operează, desigur, cu surse elocvente pentru reale contractări demice succesive în arealul românesc. Dar dovedesc oare amintitele izvoare amplitudinea afirmată a fluctuațiilor nivelului său de populare? Discuția a fost și va rămâne întotdeauna dificilă, căci – așa cum se observă cu dreptate – datele de ordin demografic, cu referire la veacurile în discuție, sunt firave și răzlețe, înregistrările necesare studiului adesea lipsesc (p. 64, 104, 110). Este de observat totodată că ne parvin rezultatele multor evidențe fiscale ori militare, capabile să lumineze zonele de întuneric în care ne mișcăm: neîndoielnic, ele pun problema unor interpretări adecvate. Ne place să credem că cele două ce urmează sunt în măsură a duce către rezultate care nu se depărtează prea mult de realitate.

a) Datele privitoare la numărul satelor muntene în sec. XVI–XVII (p. 61, 105) sunt, evident, exagerate. Supralicitările au fost, cu toate acestea, înfăptuite în vremea dată după anumite canoane cunoscute în întreaga Europă, și mecanismul lor este demontabil: cifra 15 000 (în anul 1524) este reductibilă la 5 000, în timp ce 14 000 și 40 000 – la 4 000, iar 24 000 – la 2 400; se obțin astfel câteva piese pentru construirea unei lungi serii statistice, care exprimă într-adevăr înspăimântătoare sușuri și coborâșuri, dar nu ale cuantumului locuitorilor, ci ale celui al satelor birnice. Că este așa se poate vedea și numai din faptul că, în timp ce catagrafia din 1828 înregistra 2 720 de sate în Principatul sud-carpatic, la 1830 se încheia o evidență completă a așezărilor, care cuprindea nu mai puțin de 4 300 de sate (ambele cifre: exclusiv kaza-tele otomane de la Dunăre)!⁷ Situația era similară și în Moldova. Altfel spus, totalul real al

⁶ G. Z. Petresco, *Les dernières épidémies de peste dans les Pays Roumains au XVIIIe et au XIXe siècle*, I, Bucarest, 1933, p. 103.

⁷ L. Roman, *Așezările rurale ale Țării Românești în veacurile XVI–XIX*, în „Revista de Istorie”, tom 31(1978), 8, p. 1399–1404; idem, *Statistiques fiscales et statistiques démographiques, ou les fausses apparences (Les Pays Roumains et autres régions européennes aux XVe–XIXe siècles)*, în „Annales de Démographie Historique”, 1985, p. 250–251 et pass.

satelor Țării Românești a evoluat de la cca. 5 000 (în 1524) până la 4 362 (la 1828–1830; inclusiv fostele *kaza*-le Brăila, Giurgiu și Turnu); o asemenea desfășurare era de așteptat, dat fiind faptul că, pe durate lungi, chiar în condițiile creșterii stocului demic al unei țări ori regiuni geografice europene, se impune tendința generală a compactizării habitatului.

b) Informațiile din anii 1520–1641 asupra efectivelor militare ale celor trei provincii ar constitui și el o dovadă a traului curbei lor demografice (p. 61–62, 106). Ni se pare mai îmbietoare o altă perspectivă a cărții „Ect vele au scăzut în a doua jumătate a veacului al XVII-lea nu din pricina depresiunii demografice, ci din cauza opresiunii Porții...” (p. 106); în secolul al XVIII-lea, se constată; „o succesiune variată numeroasă de calamități care, aparent, ar covârși, prin număr și intensitate, pe cele din veacul 11e precedente. Impresia este numai iluzorie”, căci după 1700 se dispune de o informație mult îmbogățită față de trecut (p. 182). Același demers îl credem necesar și în cazul oștilor, căci volumul lor în a doua jumătate a veacului al XVI-lea și în cel de-al XVII-lea era funcție nu numai de raporturile cu Stambulul, ci și de posibilitățile domnului/principelui de a angaja lefegii, dar mai ales de urmările masivei aserviri în vremea dată a satelor libere⁸; fenomenul este de altminteri reflectat de P. Cenovodeanu și P. Binder (a se vedea mai sus, cu referire la Cap. 2, numeroasele vânzări silită de ocini la vreme de foamete în Țara Românească și Moldova, ca și nefastele urmări pentru săraci ale epidemiilor și perioadelor de mari lipsuri alimentare; ele decurgeau, în mare măsură probabil, tocmai din destrucțurarea satului devălmaș liber, ca și din cea a multor cete rurale). Amplul proces de aservire din sec. XVI–XVII pe teritoriul moldo-muntean (în forme specifice, petrecut și în Secuime) era cuplat cu o colosală lărgire a privilegiului de imunitate fiscală, însușit adesea ilegal de către stăpânii de moșii; în Principatul Transilvaniei, el a căpătat o bruscă extindere și în satele de pe domeniile mai de mult constituite; simultan, în cele trei provincii avea loc și o importantă reducere a numărului unităților fiscale în satele rămase birnice/cu *portae*. Toate aceste complexe procese sociale s-au răsfrânt negativ asupra posibilităților alcătuirii oștirii. Și în general, fluctuațiile însemnate ale cuantumului satelor dajnice și ale materiei contribuabile în căteșitrele provinciile noastre (mai ales după 1530 în Transilvania și după 1570 în celelalte două Țări Române) erau expresia nu a unor evoluții demografice, ci a confruntării domnului/principelui (ori a administrației unui imperiu limitrof acaparator) cu marea boierime/nobilime, cu înaltul cler și alte forțe, interesate și capabile să asigure largi exonerări de dări⁹.

Alte procedee se dovedesc și ele utile pentru a sili sursele cu valori demografice să părăsească mușenia, în care au încrămănit de veacuri. Investigarea în fel și chip a acestor izvoare pare a convinge de faptul că ele nu furnizează dovezi în sensul unor mortalități *repetate* atât de înalte, încât să determine – de fiecare dată – reculuri de amploare ale cuantumului demic în spațiul carpato-ponto-dunărean; totodată, sursele nu par a atesta nici migrații externe *definitive* atât de masive, încât să constituie factori de depopulare a vreunei provincii. Probabil deci că nu dispunem de mărturii *valabile* ale amplitudinilor de proporții ale fluctuațiilor nivelului *real* de populare a nici uneia din Țările Române, în sec. XV–XVIII, ceea ce ni se pare a se constitui într-un argument elocvent al faptului că asemenea fluctuații catastrofale de fapt n-au avut loc ori s-au petrecut arareori.

⁸ Discutată mai întâi cu referire la Muntenia (I. Bogdan, *Patru documente de la Mihai Viteazul ca domn al Țării Românești, al Ardealului și al Moldovei* (1903), în idem, *Scrieri alese*, ed. G. Mihăilă, Edit. Academiei, București, 1968, p. 207–212), chestiunea a fost ulterior acceptată, precum și extinsă asupra Moldovei.

⁹ Primele analize serioase ale fenomenului: David Prodan, 1944–1967 (despre Transilvania și Partium); Șerban Papacostea, 1968–1971 (județele muntene de la vest de Olt în 1718–1739); Aurel Țintă, 1972–1977 (cu referire la Banat, post 1718). A se vedea și contribuția semnatarului acestor file la elaborarea, în lucrări publicate cu începere din 1969, a teoriei caracterului deficitar al statisticilor de populație.

Să precizăm: nu se pot nega marile pierderi, cauzate de flagelurile vremii; informația de care însă dispunem nu le acordă valori excepționale în istoria poporului român, decât poate în prea puține situații:

a) Se dovedește că foametea n-a fost în stare să determine în istorie efecte de lungă durată în acest sens; pentru a juca un rol esențial, ea ar fi trebuit să aibă o frecvență mult mai înaltă decât cea constatată în istoria vreunei țări¹⁰;

b) *Epidemiile*, indubitabil, provocau cele mai înfiorătoare hecatombe, gravitatea urmărilor accentuându-se în cazul conjuncției lor cu foametea, eventual și cu războiul; totuși, primele situații statistice accesibile în spațiul nostru de sălășluire sunt foarte ferme: ca urmare a holerei din 1831, în Țara Românească a decedat 4,80% din populația urbană și numai 1,07% din cea rurală (1,40% din totalul locuitorilor); în timpul contagiunii de ciumă din 1737–1740, au fost infestate 18,69% din localitățile Principatului Transilvaniei, dar următorul val epidemic (1742–1743) a atacat numai 4,48% din ele¹¹.

c) *Războaiele* purtate de marile puteri pe teritoriul moldo-muntean ori în vecinătatea lui, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale celui următor, au provocat, în cea mai mare măsură, o migrație internă și o mult mai redusă băjenire peste hotare, dar și aceea mai ales temporară, afectând: la 1769–1774 în Țara Românească 7,4% din localitățile înregistrate, iar în Moldova 9,1%; la 1788–1791 în Principatul muntean 4,8%. Din efectivul total al așezărilor Țării Românești, evidența cartografică din timpul și de după războiul de la 1828–1829 cunoaște numai 0,4% pustiite¹².

d) Ce-i drept, de-a lungul veacurilor se acuză mereu *pustiirea* unei anumite provincii, ceea ce semnalează în fapt migrații temporare importante, la vreme de mare cumpănă, ori numai părăsirea unor orașe de către grupuri de oameni, considerați a fi „cineva” în epocă; sau se pornește de la scăderi considerabile ale masei dajnice într-un anumit interval, cărora li se dă o interpretare tendențioasă (s-ar fi risipit „raiaua” din cauza acțiunilor domnului de-o pildă), în certe scopuri politice (se trimite un *arz* la Sublima Poartă de ex., cu țelul înlăturării respectivului conducător).

e) Este de subliniat, de asemenea, că *istoria europeană* nu cunoaște prea multe perioade de dezastre mortifere ori de emigrații definitive, de amploare națională, în caz de foamete, epidemii ori/și războaie.

3. *Zone puțin umblate*. Apariția unei sinteze semnalează întotdeauna și problematica slab cunoscută de cercetarea precedentă, motiv pentru care nici autorii n-au putut îmbrățișa o sumă de probleme. Astfel, lipsesc cu desăvârșire în cartea discutată evenimentele dobrogene, iar Banatul și Crișana se înfățișează mai insistent numai în secolul al XVIII-lea. Fărădelegile flagelelor pe pământul românesc sunt uneori amintite în corelație cu acțiunea lor în zone

¹⁰ M. Livi-Bacci, *Population and Nutrition: An Essay on European Demographic History* (1987), transl. Tania Craft-Murray, C. Ipsen, Cambridge, New York etc., 1991 (Cambridge Studies in Population, Economy and Society in Past Time. 14); S. C. Watkins, J. Menken, *Famines in Historical Perspective*, în „Population and Development Review”, New York, tom 11, 4, 1985, p. 647–675.

¹¹ L. Roman, *Epidemiile în Țările Române (sec. XVIII–începutul sec. XIX): letalitate urbană și rurală*, în „Igiena”, tom 36, 4, 1987, p. 308–309, Tbl. I–II.

¹² *Idem*, *Teoria „depopulării” și dezvoltarea Țării Românești în anii 1739–1831*, în *Populație și societate. Studii de demografie istorică*, II, ed. Șt. Pascu, Cluj-Napoca, 1977, p. 237–239.

învecinate (p. 46, 54–55, 100; p. 114, nr. 83; p. 139, 152–153 ș.a.), dar înțelegerea celor petrecute la noi ar fi, fără îndoială, mult sporită printr-un studiu comparativ cu realitățile general-europene. În sistemul factorilor destabilizatori ai evoluției demice și general-sociale intră, în perspectivă istorică, nu numai cunoscuții Cavaleri ai Apocalipsului – foametea, războiul, epidemiile –, ci și mutațiile curentelor și structurilor economice, blocajele productive și financiare, exacerbarile fiscale, fluxurile migrației neasimilabile sub aspect social sau demografic, evoluțiile nefavorabile ale evantaiului social-politic și ale politicii populației ș.a.

Cartea ar fi trebuit oare să abordeze toate aceste aspecte? Evident că nu, ea fiind liberă să-și limiteze investigația, tocmai pentru a o putea adânci. Lucrarea discutată are astfel și meritul de a contura ținuturile în care studiile viitoare sunt îndemnate să pășească.

Avem acum la dispoziție o carte, pe care istoricii de toate profilele – și nu numai ei – o vor studia cu mult folos, căci – rezultând dintr-o abordare foarte informată, interdisciplinară, a doi apreciați cercetători – ea închide în sine o importantă contribuție științifică.

Louis Roman

ANDRÉ FONTAINE, *L'un sans l'autre*, Fayard, Paris, 1991, 372 p.

André Fontaine, cunoscut publicist francez cu a cărui carte de referință – *Istoria războiului rece*, cititorul român a făcut deja cunoștință în versiunea ei românească grație Editurii Militare, face în prezenta lucrare o analiză profundă a perioadei sfârșitului anilor '80 și începutului anilor '90; în primul rând a evenimentelor din 1989 și a urmărilor pe care le-au avut acestea în fosta lume comunistă, dar și la nivelul întregii planete.

Lucrarea este structurată în trei părți, fiecare fiind consacrată unui aspect mai important al realității ultimilor ani.

În prima parte a cărții, intitulată sugestiv *Naufragiile planetei Marx*, autorul se oprește asupra cauzelor ce au dus la dezagregarea blocului comunist și a principalelor probleme apărute în lumea postcomunistă. În 1981 în plină expansiune sovietică, istoricul Jean Baptiste Duroselle nota că „imperiul sovietic, ca orice imperiu, se va prăbuși”.

Pornind de la această afirmație și de la numeroasele exemple ale istoriei, în urma analizei pe care o face asupra existenței imperiului sovietic, autorul ajunge la concluzia că prăbușirea acestuia s-a datorat imposibilității de a mai susține dincolo de limitele sistemului politica de supraputere care tânjește după supremația mondială absolută, neavând la înd. mână decât mijloace militare. Deci, lipsa unui model economic, cultural și politic viabil a făcut ca forța să nu mai fie de ajuns pentru supraviețuirea imperiului (Cap. 1 – *Dacă Sparta și Roma au pierit...*).

Un rol important în schimbarea cursului istoriei în estul Europei l-au avut evenimentele anului 1989, an comparabil prin urmările sale cu un alt '89 – 1789 (Cap. 2 – *89 bis*). Mutațiile survenite în URSS după venirea lui Gorbaciov la putere și evenimentele anului 1989 au permis atât reunificarea Germaniei (Cap. 3 – *Reunificări în lanț*) cât și eliberarea statelor est-europene de sub tutela Moscovei (Cap. 4 – *Națiuni contra imperiu*).

Ceea ce s-a petrecut în estul Europei a avut urmări și în Occident; reculul partidelor comuniste, inclusiv în lumea a treia, unde influența Moscovei a pierdut teren (Cap. 5 – *Principiul dominoului*). Din păcate, dispariția comunismului nu a rezolvat automat toate

problemele, statele est-europene confruntându-se cu multiple greutăți, ca cele economice, pe care par că nu le pot soluționa fără o implicare masivă a Occidentului (Cap. 6 – *Reduse la cerșetorie*).

Partea a doua a lucrării, *Cinci sute de morți de o parte*, este dedicată mai multor probleme ale zilelor noastre: explozia demografică și subdezvoltarea, impactul bisericii asupra lumii de azi, ofensiva fundamentalismului islamic – o nouă amenințare, după comunism, la adresa Occidentului, urmările războiului din Golf, unde nu trebuie supralicitată victoria americanilor, căci ea s-a datorat nu doar superiorității SUA, ci și greșelilor Irakului.

Partea a treia, *Apus de soare, răsărit de soare*, este o încercare de a prezenta noua lume de după 1989 și spre ce se poate ea îndrepta. Un loc important în această lume îl au Europa – confruntată însă cu problema integrării Estului și aceea a apărării –, Japonia, forță economică în plină ascensiune și SUA.

Concluzionând, autorul arată că încheierea războiului rece nu a dus la dispariția contradicțiilor, omenirea zbătându-se între unitate (ideea Europei unite) și atomizare (evenimentele din fosta URSS sau fosta Iugoslavie). De aceea, încercând să dea un răspuns la întrebarea dacă SUA, singura supraputere, rămasă fără adversar, este capabilă să-și asume acest rol, autorul crede că pentru rezolvarea problemelor lumii de azi SUA nu are nevoie de inamici sau concurenți, ci de parteneri.

Adrian Grecu

DUBRAVKO HORVATIĆ, *Kroatien*, Edit. Turistkomerc, Zagreb, 1992, 176 p.

Monografia dedicată Croației (stat nou, apărut pe harta Europei după ce în urma unui referendum Parlamentul croat a proclamat la 8 septembrie 1991 independența statului croat – astăzi recunoscut pe plan internațional), având ca autor pe Dubravko Horvatić (născut la 9 decembrie 1939 în Zagreb, studiază literatura comparată și istoria artelor la Universitatea din Zagreb; din 1967 până în 1971 este redactor al mai multor periodice; a publicat circa 30 de volume și este cunoscut ca romancier, autor dramatic, eseist, critic literar, scenarist, traducător) constituie o prezentare sintetică (însoțită de admirabile fotografii în culori, volumul fiind de altfel tipărit în condiții grafice excepționale) a tuturor aspectelor vieții din trecut și în prezent a poporului croat, materia fiind împărțită (dar fără convenționala denumire sau numerotare de „capitole”; sub acest aspect – al alcătuirii cărții – trebuie să menționăm că volumul nu are un index, nici o listă a ilustrațiilor și nici un fel de indicațiuni bibliografice, în afara celor din textul însuși, referitoare la creația unora dintre autorii croați în diferite domenii) în următoarele părți (sau capitole): 1. Locul, granițele și populația Croației; 2. Natura și economia (cu trei subdiviziuni: Coasta mării și hinterlandul, Partea muntoasă interioară; Spațiul peripanonic și panonic); 3. Frumusețile naturii și locurile ce merită a fi vizitate; 4. Trăsăturile generale ale istoriei țării și ale poporului croat; 5. Cultura (cu următoarele subdiviziuni: Cultura populară; Învățământul; Știința; Literatura; Teatrul; Arta cinematografică; Muzica; Artele frumoase; Direcții culturale, muzee, expoziții; Sportul). Cartea este publicată în germană.

Autorul a reușit să concentreze o bogăție imensă de informații într-un text relativ restrâns, ceea ce nu putea să nu aibă efectul carențelor pe care singur le recunoaște în încheierea unuia din capitolele cărții.

Ilustrațiile (fie că se referă la monumente și orașe, personalități istorice, picturi sau sculpturi din muzee, texte vechi în limba croată, peisaje) întregesc în mod fericit textul volumului.

N-am putea spune că actuala situație conflictuală a atras în mod deosebit atenția autorului, deși nu lipsesc referirile în acest sens. În privința părții referitoare la cultura croată, autorul a avut ocazia de a se ocupa destul de amănunțit de diferitele curente literare ca și de cele din artele frumoase și din muzica modernă croată.

În privința părții afectate istoriei, remarcăm următoarele: câteva idei străbat întregul text și ele sunt în rezumat conținute într-o scrisoare (fragmentul respectiv este reprodus în finalul cărții) adresată în timpul primului război mondial de politicianul croat Frano Supilo ministrului de externe rus Sazonov; aceste idei sunt: în secolele XI–XII Croația s-a unit de bunăvoie cu Ungaria, înțelegând a fi un partener egal și nu o țară dependentă; după catastrofa de la Mohacs, Croația a ales unirea cu monarhia habsburgică, dar în același sens; de două ori Croația a salvat Europa (în 1242 în fața pericolului mongol, apoi în fața celui turcesc); Turcii n-au putut cucerii Zagrebul, Croația n-a fost cucerită și în concluzie: „Continuitatea statului croat datează neîntrerupt din secolul XII d. Chr.”

Personalități istorice care au marcat în mod deosebit istoria poporului croat (de exemplu regele Tomislav, banul Jelacić, episcopul Strossmayer) au reținut, cum era firesc, în mod deosebit atenția autorului, care, însă, în general, în prezentarea personalităților Croației, se referă aproape exclusiv numai la ceea ce a fost pozitiv în activitatea lor; criticile sunt rare, cum este, de exemplu, în cazul prezentării politicii lui Ante Pavelić, cărei politici i se găsește totuși o atenuantă pentru faza inițială din 1929 de înființare a mișcării ustașe (înainte de aceasta fuseseră asasinați în Parlamentul iugoslav mai mulți parlamentari croați printre care se afla și cunoscutul om politic Stejepan Radić) și în acest sens autorul scrie: „În aceste circumstanțe a înființat Ante Pavelić organizația ilegală ustașă, o organizație revoluționară croată, care s-a sprijinit pe Italia. La teroare s-a răspuns cu teroare” (p. 98).

Tot în privința părții referitoare la istorie, am reține următoarele:

1. În privința originii croaților, autorul se referă, la începutul capitolului afectat istoriei (p. 60 și urm.), la cele două teorii: cea privind originea slavă și cea privind originea iraniană (dovezile privind originea iraniană sunt menționate) și în concluzie scrie: „Croații au venit în actuala lor patrie dintr-o regiune ... cuprinsă între Nistru, Bug și Nipru. Este foarte verosimil faptul că ramura iraniană a croaților a supus unele populații slave și le-a dat denumirea lor. Croații înșiși au devenit însă slavi de vreme ce au adoptat limba și obiceiurile slavilor” (p. 61);

2. Autorul recunoaște că la venirea croaților aceștia au găsit o însemnată civilizație romano-bizantină și o populație romanizată, printre care s-au aflat și vlahii (pe care autorul îi denumește „valahii”) și autorul scrie în acest sens: „... valahii (vlahii, n.n.) s-au retras în munți... Procesul de adaptare a populației romanizate s-a desfășurat rapid...” (p. 61);

3. Autorul explică rolul jucat de Jelacić în obținerea capitulării trupelor maghiare în 1849 prin faptul refuzului lui Kossuth de a recunoaște independența Croației, ceea ce rezultă și din declarația lui Kossuth că el nu ve le că ar e ista croați pe hartă și că „sabia va decide”;

4. Autorul se referă la substratul celtic și iliric și apoi la puternica romanizare a regiunii (împărații Aurelian, Probus, Dioclețian au provenit din această regiune; printre importanțele urme ale civilizației romane sunt menționate palatul lui Dioclețian din Split, templul lui Augustus din Pola, amfiteatrul din Pola) și la ulterioara puternică influență a civilizației bizantine;

5. În privința istoriei poporului croat, concluzia care se desprinde este aceea că a fost marcată de desfășurarea într-un spațiu disputat între Bizanț și Ungaria, apoi între Turcia și Imperiul habsburgic (nelipsind influența, presiunea și pretențiile Veneției), supus transformărilor teritoriale și statale drastice, dar trecătoare, impuse de Napoleon, tendințelor de germanizare și maghiarizare din perioada dualismului, apoi conflictelor din cadrul regatului iugoslav de după primul război mondial, regimului de după al doilea război mondial și până la declararea independenței și, în sfârșit, efectelor dezastruoase ale actualului conflict din păcate încă nesoluționat.

Betinio Diamant

CARLO GHISALBERTI, *Storia costituzionale d'Italia 1848-1948*, Bari, 1993, 451 p.

Ultima sinteză a istoriei constituționale italiene a apărut în 1858 (Gaetano Arancio Luis, *Storia a costituzionale del Regno d'Italia 1848-1898*). Aceasta este motivația măturisită de autor – profesor de istoria dreptului din cadrul Facultății de Litere a Universității „La Sapienza” din Roma – în prefața lucrării.

În capitolul introductiv sunt prezentate proiectele constituționale din sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea puternic influențate de experiența ocupației franceze.

Analiza actelor constituționale din 1848-1948 capătă profunzime prin integrarea în peisajul politic peninsular, prin sintetice studii comparative prin care se demonstrează originalitatea, evoluția și puterea lor de adaptare, trăsături ce le individualizează față de alte constituții contemporane.

În primele trei capitole sunt analizate legile fundamentale ale perioadei 1848-1865: constituțiile din 1848-1849 (îndeosebi „Statutul albertin” din Piemont, care va deveni Constituția Italiei Unite); actele legislative ale regimului parlamentar subalpin, în epoca de apogeu a influenței cavouriene, ce au pregătit unificarea și constituirea aparatului de stat al Italiei moderne.

Următoarele șase capitole sunt închinat: operei legislative a guvernărilor drepte și stângii constituționale; reformelor inițiate de Crispi, Di Rudini, Giolitti, crizei statului liberal de la sfârșitul secolului al XIX-lea, prosperității economice și stabilității politice din epoca giolittiană, sfârșitului statului liberal.

În ultimele două capitole sunt prezentate actele constituționale ale regimului fascist și proclamarea republicii parlamentare în 1946.

În sprijinul afirmațiilor sale autorul prezintă în anexe șapte tabele ce redau rezultatele plebiscitelor din 1860-1870, ale alegerilor generale din 1848-1946; prezența în procente a partidelor politice în Camera Deputaților; referendumul și alegerile pentru Adunarea Constituantă din iunie 1946.

Lucrarea lui Carlo Ghisalberti, titlu de referință în istoriografia contemporană este indispensabilă formării cercetătorului pasionat de istoria Italiei.

Raluca Tomi

FREDERICK KELLOG, *The Road to Romanian Independence*, West Lafayette, Indiana, 1995, 200 p.

Istoricul american Frederick Kellog, un excelent cunoscător al trecutului nostru, cu stagii de documentare în România și cu multe contacte în cercuri ale istoricilor români, publică în SUA o carte consacrată independenței românești. El abordează și tratează o temă majoră prin prisma unei imense bibliografii și a unor importante contribuții care i-au înlesnit o înțelegere sub multiple ipostaze. Aceasta se datorează și faptului că istoricul american extinde orizontul informațional prin investigații suplimentare în arhivele românești care, deși bine cunoscute, îi mai oferă satisfacția unor inedite extrem de semnificative. În această zonă informațională el aduce o contribuție de excepție prin punerea în valoare a unor fonduri speciale de la Viena, Paris, Londra, Sankt Petersburg și Moscova, creându-și o profundă și complexă deschidere spre subiectul abordat.

Independența României se conturează ca un proces circumscris anilor 1866-1880. Potrivit statutului politic extern, statul român se mișcă în limitele unei autonomii interne care, prin

exercitare efectivă, conducea în chip inevitabil spre independență deplină. Aceasta aducea după sine un conflict de interese nu numai cu puterea suzerană, Turcia, ci și mai ales cu puterile europene, constituite în garant al autonomiei românești. În limitele acelor contradicții, autorul surprinde unele aspecte caracteristice, printre care lupta pentru detașarea de piața otomană și afirmarea unei puternice tendințe de integrare a statului român în atribuțiile sale de suveranitate: monedă națională, tarif vamal menit a proteja piața internă, dreptul de a încheia tratate cu alte state, o rețea națională de căi ferate și conexarea acestora la fluxul legăturilor cu Europa etc.

O restaurare a suveranității statului în interior presupunea – potrivit demonstrațiilor autorului – o politică specială față de statutul străinilor. Potrivit capitulațiilor otomane, aceștia, prin diversele lor activități, se bucurau de o jurisdicție consulară care venea în contradicție cu suveranitatea statului român. Din aceste motive, autorul pune în lumină o serie de acțiuni politice menite a scoate România de sub regimul capitulațiilor. El menționează că în acest punct, autoritățile românești se izbeau de rezistența nu atât a Constantinopolului, cât mai ales a capitalelor puterilor garante occidentale care continuau să considere România un spațiu economic otoman.

Frederick Kellog acordă o importanță specială unui alt aspect al luptei pentru configurarea unei piețe naționale, anume atitudinea față de evrei. În această privință, el expune o serie de fapte referitoare la imigrarea lor masivă în anii 1866–1868 precum și la reacția autorităților și a unei părți a populației orașelor, remarcând măsurile impuse pe plan constituțional, în 1866, și, apoi, în 1878. Din carte rezultă că, în rândul buigheziei în formare, în fața unui val imigraționist de evrei din Austro-Ungaria și Rusia, a apărut un puternic sentiment de auto-apărare, în condițiile în care, prin suditență, străinii dispuneau de autentice privilegii, chiar de un drept de extraterritorialitate. De aici frământări puternice în rândul orașenimii cu deosebire în Moldova, unde evreii deja ocupau principalele sfere ale comerțului și instituțiilor bancar-financiare pe cale de formare. Sub presiunea acestor forțe economice, dar și din alte motive, în 1866 se bloca accesul evreilor spre cetățenie, deschizându-se apoi condiționat, în 1878, ca urmare a unor presiuni externe.

Independența politică efectivă – potrivit cărții lui Kellog – este unul din scopurile politicii externe românești începând cu 1866, concretizarea lui fiind modelată de diferitele conjuncturi externe. Autorul conexează o asemenea aspirație cu mișcările de eliberare a națiunilor din Balcani, îndeosebi sârbi și bulgari, dar și cu atitudinea puterilor garante față de un Imperiu otoman cuprins de disoluție internă. În acest plan, remarcă o contradicție între guvernul român, îndeosebi în anii 1866–1868, și puterile garante occidentale, nemulțumite nu numai pentru că Bucureștiul se constituia într-un factor de stimulare a mișcărilor secesiuniste din Peninsula Balcanică, dar și de folosire a lor pentru precipitarea independenței politice. În 1875–1877, când reizbucnea o altă criză balcanică, România – potrivit demonstrațiilor autorului –, în neputința de a ajunge la o reglementare diplomatică a unui statut de independență, sub garanție europeană, facilita războiul Rusiei împotriva Porții. Se implica, apoi, în desfășurarea lui militară din Balcani. Dar scurta cooperare cu Rusia era întreruptă de gravele contradicții dintre aceasta și statul român, de recuperarea de către Sankt Petersburg a sudului Basarabiei, de refuzul de a acorda României o frontieră strategică în Dobrogea, precum și faptul că Rusia se constituie în principalul adversar al unei Româнії independente.

Cartea lui Frederick Kellog este foarte importantă nu numai pentru că, prin publicarea ei în limba engleză deschide accesul pe plan mondial asupra unui subiect de istorie românească de extremă importanță, ci și pentru conturarea unei politici românești, insuficient pusă în valoare în alte lucrări de specialitate, de o largă pătrundere a relațiilor internaționale. Independența apare deci ca un proces înfăptuit pas cu pas într-un răstimp de mai bine de două decenii, culminând, după 1878, cu integrarea României în concertul european. Având meritul de a fi surprins o întreagă problematică într-o vastă rețea de conexiuni evenimentțiale și de a o fi

analizat dintr-o largă perspectivă, cartea se impune prin obiectivitate și probitate. În consecință, ea reprezintă o contribuție de seamă la amplificarea cunoașterii unuia din cele mai de seamă momente ale istoriei noastre moderne, independența statului român.

Apostol Stan

ALEXANDRU ROZ, *Aradul – cetatea Marii Uniri*, Edit. Mirton Timișoara, 1993, 385 p.

Considerând că nu există încă o lucrare în care locul și rolul deosebit al românilor arădeni în realizarea Marii Uniri să fie reliefate, autorul își propune să umple un gol în literatură noastră istorică privitoare la anul 1918, să aducă în fața cititorului aspectele locale semnificative și activitatea principalilor conducători ai mișcării, prea puțin evocate încă.

Primele trei capitole (p. 9–109) prezintă istoriografia problemei (izvoare narative și documentare românești și străine, lucrări cu caracter general și monografic, studii apărute în reviste de specialitate, articole din presa contemporană, etc.), istoria regiunii (din perioada dacică până la 1918) și modul în care Aradul a devenit principalul centru în lupta de emancipare națională a romanilor transilvăneni.

Capitolele IV–VII (p. 110–264) prezintă situația Aradului în 1918 și rolul său în mișcarea pentru Unire; *Participarea arădenilor la lupta pentru destrămarea monarhiei austro-ungare în 1918, Formarea și activitatea Consiliilor și gărzilor naționale românești în județul Arad, Rolul arădenilor în pregătirea și desfășurarea Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia, Poziția minorităților naționale din județul Arad față de marele act al Unirii Transilvaniei cu România* – iată titlurile respectivelor capitole, reprezentând și principalele teme tratate de autor, influențat vădit de un sentiment de patriotism local. Sentiment determinat și de mersul evenimentelor: în Arad și-a avut sediul Consiliul Național Român Central, iar trei din cei doisprezece membri ai săi au fost arădeni: Vasile Goldiș (1862–1934; studii universitare la Budapesta și Viena; a fost cel care a conceput și redactat principalele documente ale actului Unirii; numit de Octavian Goga „părinte al patriei”), Ștefan Cicio-Pop (1865–1934; stabilit în Arad în 1891, după studii universitare la Viena și Budapesta; s-a impus în viața politică din timpul procesului memorandumistilor, continuând apoi lupta pentru apărarea drepturilor românilor în Parlamentul de la Budapesta; a fost ales președinte al C.N.R.C. și și-a pus propria casă la dispoziția Consiliului), Ioan Flueraș (1882–1953; rotar de meserie, lider al secției române a P.S.D. din Transilvania, redactor al gazetei „Adevărul”, participant la mai multe congrese ale socialiștilor; a reprezentat mișcarea socialistă în C.N.R.C. și a avut un rol important în organizarea Consiliului). Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918 a fost rodul acțiunii lor hotărâte.

Capitolul VIII (p. 265–329) prezintă un episod important în derularea evenimentelor: *Instaurarea administrației românești în județul Arad*, cu greutatea inerente perioadei de început, depășite în timp, analizate de autor pe baza articolelor din presa arădeană a timpului, a documentelor aparținând Prefecturii județului și arhivelor de la București și Budapesta.

Ultimul capitol (p. 330–340) prezintă importanța și semnificația Marii Uniri și dezvoltarea ulterioară a județului Arad.

Lucrarea se încheie cu o bogată *Bibliografie*, un *Cuvânt de încheiere*, *Indice de nume*, *Indice geografic* și *Ilustrații*. O lucrare masivă, solid alcătuită, încercând și reușind să demonstreze adevărul cuvintelor lui Ștefan Cicio-Pop: „Unirea din 1918 este nu numai un act frumos al trecutului, ci și un testament nou al neamului românesc de care trebuie să se călăuzească”.

Venera Achim

FRANCISCO VEIGA, *La trampa balcánica. Una crisis europea de fin de siglo*, Grijalbo Mondadori, Barcelona, 1995, 398 p.

Astăzi, la sfârșitul secolului XX, Balcanii se află din nou „în actualitate”; exact ca acum un secol, ca și cum ar exista o continuitate, o vocație din partea Balcanilor de a se constitui în problema Europei. „Balcanizare”, „purificare etnică” sunt contribuții ale regiunii la vocabularul politic occidental, dar formulate și răspândite de mijloace de comunicare europene. Nu este cumva Europa problema Balcanilor? Aceștia au fost transformați în scena conflictelor dintre marile puteri care au beneficiat de iredentismele locale și au fost de acord cu mecanisme de integrare socială puțin viabile. Statele din regiune au răspuns promovând politici care au schimbat substanțial structurile tradiționale, dar eșecul final al acestora a deschis porțile incertitudinii. Prinse în propria lor capcană, între un trecut muribund și un viitor greu de abordat, statele balcanice nu aduc la lumină vechile crize, ci sunt supuse altora noi, legate de o modernitate care le aparține, dar care a fost impusă și de intervenția marilor puteri.

Lucrarea profesorului Francisco Veiga abordează faptele pe care le are în vedere dintr-o triplă perspectivă – evoluția istorică, importanța schimbărilor, legăturile etnice –, ceea ce favorizează o viziune globală. În acest fel, „particularismul” balcanic apare în lumina caracterului universal al diferitelor procese istorice. Evident că, la fel ca orice lucrare de acest gen, care se ocupă de istoria contemporană și de evenimente de strictă actualitate, și aceasta este în pericol de a fi depășită de evoluția acestora, ceea ce se și întâmplă, de altfel. Consacrată, în mare măsură, evenimentelor din fosta Iugoslavie, lucrarea nu cuprinde ultimele evoluții din acest spațiu, evoluții importante din punct de vedere militar, politic și diplomatic. Dar, trecând peste acest inconvenient inevitabil, ea își păstrează întreaga valoare și importanță pentru cititor, mai ales pentru acela din zona balcanică.

Francisco Veiga își împarte opera în trei părți principale și un epilog, dar, de fapt, mai mult de jumătate din ea este consacrată evenimentelor din fosta Iugoslavie și rădăcinilor lor istorice. În prima parte, intitulată *Umbre vechi*, este analizată epoca dintre 1821 și 1914, intervenționismul și presiunile exercitate de marile puteri, visurile și proiectele naționaliste balcanice, conflictele generate de acestea, precum și ocazia istorică, ratată în concepția autorului, de afirmare și modernizare a statelor balcanice în perioada interbelică, între 1918 și 1939. Principala concluzie care se desprinde din această primă parte este aceea că nu Balcanii au fost butoiul cu pulbere al Europei, ci aceasta a constituit butoiul cu pulbere al Balcanilor. Rivalitățile, naționalismele și conflictele balcanice, uneori „de la o vale la alta”, au fost întreținute și exacerbate cu bună știință de către marile puteri care își aveau propriile lor interese ce depășeau cu mult regiunea balcanică. Atentatul de la Sarajevo a fost numai pretextul și nicidecum cauza primului război mondial.

Ce-a de-a doua parte a lucrării, *Chei decisive*, abordează problematica balcanică în perioada postbelică, până la prăbușirea regimurilor comuniste din 1989. Făcând referiri sumare la situația Greciei, Turciei și Ciprului, autorul își oprește atenția în special asupra țărilor comuniste: România, Iugoslavia, Albania și Bulgaria. El arată că în Balcani s-a putut dezvolta, mai ales în cazul primelor trei țări, o opțiune pe care o numește național-marxistă, deoarece aceste țări, spre deosebire de cele din centrul Europei, (Ungaria, Cehoslovacia, Polonia, R.D.G.) nu au fost eliberate de armatele sovietice, ci s-au eliberat singure de sub dominația germană (lovitura de stat de la 23 august 1944 din România, schimbarea de regim de la 9 septembrie 1944 din Bulgaria sub presiunea evoluțiilor din România, succesul războaielor de partizani din Iugoslavia și Albania). În țările comuniste balcanice, chiar și în Bulgaria care a fost în permanență obedientă față de Moscova, s-a dezvoltat însă și un tip specific de comunism dinastic (Ceaușescu, Jivkov, Tito, Hodja) care va intra în conflict cu societatea, mai ales cu ceea ce autorul consideră a fi clasa mijlocie pe care a generat-o regimul comunist (birocrăția mică și

mijlocie, intelectualitatea în special cea tehnică, muncitorii cu calificare înaltă și medie). Acest conflict va duce la prăbușirea regimurilor comuniste, dar interesele clasei mijlocii vor împiedica o ruptură hotărâtă și definitivă de trecutul comunist. Clasa mijlocie din toate aceste țări, la fel ca și din celelalte țări comuniste, a fost un produs al politicii regimului comunist și a beneficiat de anumite avantaje (posibilități de instruire și de îngrijire medicală, locuințe, garantarea locului de muncă) pe care nu a dorit să le piardă odată cu dispariția trăsăturilor negative ale acestui regim. Aceasta și explică voturile date stângii în majoritatea fostelor țări comuniste. Aici trebuie să arătăm și faptul că autorul consideră evenimentele din decembrie 1989 din România ca având caracterul unei adevărate revoluții, ridicarea la luptă a maselor împotriva regimului comunist având antecedente importante, ca cele din 1977 din Valea Jiului și 1987 de la Brașov. Teza unui eventual complot este respinsă în totalitate, la fel ca și posibilele intervenții din afară, din direcția Uniunii Sovietice.

Ultima parte a lucrării, *Crize noi, decoruri vechi*, este consacrată în întregime procesului de destrămare al Iugoslaviei și războiului declanșat aici în iunie 1991. Autorul arată că destrămarea Iugoslaviei nu a fost provocată din exterior, ci a fost rezultatul evoluțiilor interne postbelice. Reformele introduse de Tito s-au bazat mai mult pe avantajele ce decurgeau pentru Iugoslavia de pe urma confruntării Est-Vest decât pe o adevărată modernizare a societății. Ele au păstrat ce era mai rău din socialism și au adăugat ce era mai rău din capitalism. În loc să favorizeze dezvoltarea unei elite, și a unor clase mijlocii la nivel federal, ele au favorizat dezvoltarea elitelor naționale și locale în Serbia, Slovenia, Croația, Kosovo, Macedonia și Bosnia-Herțegovina. Aceste elite și-au format o adevărată clientelă politică și economică de tip feudal și nu mai puteau suporta mult timp existența unei puteri federale, a unei conduceri unice.

Astfel, după moartea lui Tito, procesul de destrămare a Iugoslaviei s-a accelerat, atingând punctul culminant în 1991 prin declanșarea războiului din Slovenia, urmat foarte curând de cel din Croația, iar în 1992 de cel din Bosnia-Herțegovina. Toate aceste războaie sunt analizate cu lux de amănunte, atât în ceea ce privește desfășurarea lor, cât și în privința consecințelor interne și internaționale.

Consecințele internaționale ale destrămării Iugoslaviei și mai ales poziția Occidentului față de evenimentele din acest spațiu geografic sunt analizate în *Epilog*, care este, de fapt, cea de-a patra și ultima parte a lucrării. Autorul arată că statele occidentale, mai ales Franța, Germania, Marea Britanie, Italia și Statele Unite, au fost surprinse de evoluțiile din fosta Iugoslavie și nu au fost pregătite cu soluții adecvate la problemele ivite aici. Aceasta explică de ce nu au avut o politică clară și coerentă, de ce au fost obligate permanent să improvizeze și să lase impresia de nesiguranță, iar în ultimă instanță să se adăpostească în spatele unor organisme și organizații internaționale, precum ONU și NATO, ale căror competențe nu au fost nici ele foarte bine definite.

Concluzia finală la care ajunge autorul este aceea că actuala criză prin care trec Balcanii, deși cu profunde rădăcini istorice în zonă, este o criză atât europeană, cât și balcanică, o criză care privește întregul continent și întreaga comunitate internațională, la fel cum ar trebui să se întâmple și cu toate celelalte crize prin care trece umanitatea, indiferent dacă ele au loc în Asia, Africa, America Latină sau alte zone mai mult sau mai puțin îndepărtate de continentul nostru. În ultimă instanță toate aceste crize provoacă suferințe umane îngrozitoare cărora trebuie să li se pună capăt cu orice preț.

Eugen Denize

„REVISTA ISTORICĂ” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Surse inedite, Probleme ale istoriografiei contemporane, Opinii, Viața Științifică, Recenzii, Note, Buletin bibliografic, Revista revistelor în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, trimiterile intrapaginate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului. Rezumatele vor fi traduse de autori în limbi de circulație internațională. Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie. Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa redacției, B-dul Aviatorilor nr. 1, București – 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE

REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES. Mentalités – Civilisations

THRACO – DACICA

DACIA – REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
NOUVELLE SÉRIE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE

BULETINUL SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE

ARHEOLOGIA MOLDOVEI

ARHIVELE OLTENIEI

EPHEMERIS NAPOCENSIS

ARS TRANSILVANIAE

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE, CLUJ-NAPOCA

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A.D. XENOPOL”, IAȘI

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Ostatecii în relațiile daco-romane.

Spaime milenariste și cruciada în evul mediu.

Conquista și reconquista peruană.

Țările române și Marea Neagră în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Imperiul spaniol – etapele destrămării sale.

Viața românilor între eros și thanatos.

Cronologiile domnilor din Țara Românească și Moldova.

Armata otomană la începutul secolului al XVIII-lea.

Acte domnești privind mănăstirile închinat.

Situația economică și socială în Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

Rivalitatea colonială și maritimă anglo-franceză (1715–1763).

Rapoarte diplomatice americane (1806–1829).

Aspecte ale istoriei militare a poporului român în revoluția de la 1848.

Independența României și Italia.

Oamenii de știință și viață politică a României.

Condica sfintei mănăstiri Călușul.

Tratatul de pace în perioada primei conflagrații mondiale.

Cooperația românească interbelică între deziderat și realitate.

I.C. Filitti: Pagini de jurnal.

Italia și primul război mondial.

Mișcarea legionară și extrema dreaptă europeană (1927–1933).

Poziția statelor europene față de războiul italo-etioopian văzută de diplomația S.U.A.

Lucian Blaga – diplomat.

De la războiul preventiv la tratatul de neagresiune.

O alternativă de colaborare în interiorul Axei (1941–1944).

Toponimie și demografie istorică.

Calculatorul și metoda cantitativă în cercetarea istoriei.

O nouă direcție de cercetare: băncile de date istorice.

ISSN 1018-0443

43 356

Lei 2 000